

Висвітлені актуальні питання теорії і практики природничої географії, суспільної географії та картографії.

Для науковців, викладачів, аспірантів і студентів.

In this bulletin the actual problems of theory and practice of natural geography, public geography and cartography are lighted up.

For scientists, professors, aspirants and students.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР	Я.Б. Олійник, д-р екон. наук, проф., чл.-кор. НАПН України
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ	С.Ю. Бортник, д-р геогр. наук, проф.; М.Д. Гродзинський, д-р геогр. наук, проф.; С.Ю. Дмитрук, д-р геогр. наук, проф.; П.О. Масляк, д-р геогр. наук, проф.; К.В. Мезенцев, д-р. геогр. наук, проф.; А.М. Молочко, канд. геогр. наук, проф.; О.Г. Ободовський, д-р геогр. наук, проф.; В.М. Самойленко, д-р геогр. наук, проф.; С.І. Сніжко, д-р геогр. наук, проф.; В.В. Стецюк, д-р геогр. наук, проф.; В.К. Хільчевський, д-р геогр. наук, проф.; В.О. Шевченко, д-р геогр. наук, проф.; П.Г. Шищенко, д-р геогр. наук, проф., чл.-кор. НАПН України; Б.П. Яценко, д-р геогр. наук, проф.; С.П. Запотоцький, канд. геогр. наук, доц. (відп. секр.).
Адреса редколегії	ГСП-680, Київ-127, просп. акад. Глушкова, 2, географічний факультет ☎ (044) 521 32 70
Затверджено	Вченою радою Географічного факультету 14.09.09 року (протокол № 7)
Атестовано	Вищою атестаційною комісією України. Постанова Президії ВАК України № 1-05/2 від 10.03.10.
Зареєстровано	Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 15821-4293Р від 20.10.09
Засновник та видавець	Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Свідоцтво внесено до Державного реєстру ДК № 1103 від 31.10.02
Адреса видавця	01601, Київ-601, 6-р Т.Шевченка, 14, кімн. 43 ☎ (38044) 239 31 72, 239 32 22; факс 239 31 28

ЗМІСТ

I. Теоретико-методичні дослідження

Олійник Я., Запотоцький С.	
Інноваційна стратегія конкурентоспроможності регіону на основі кластерного підходу.....	4
Смирнов І.	
Транспортно-логістичний розвиток Емірату Дубай: проблеми територіальної організації	8
Пазинич В.	
Етапи розвитку Дніпра в антропогені	12
Гладкий О.	
Сутність та завдання менеджменту регіонального розвитку в XXI столітті.....	16
Гавриленко О.	
Шляхи раціоналізації регіонального природокористування в Україні: Геоекологічний підхід	20

II. Прикладні дослідження

Дмитрук О., Олішевська Ю., Дем'яненко С., Купач Т.	
Ландшафтно-архітектурні комплекси міста Києва.....	23
Дорошенко В., Дмитрієва К.	
Територіальна організація підприємств ресторанного господарства України	27
Мезенцев К., Сайчук В.	
Оцінка чинників функціонування Хмельницького регіонального ринку праці	30
Кононенко О.	
Аналіз динаміки і стану природно-техногенної безпеки України у регіональному вимірі	35
Савчук І.	
Вивченість міст-портів у науковій школі геоурбаністики та економічної географії у країнах Центральної і Східної Європи	38
Затула В., Затула Д.	
Застосування інтерполяційних поліномів Лагранжа для обчислення середніх дат переходу температури повітря через певні рівні в Україні	41
Гаврилюк О.	
Перспективи раціонального використання земельних ресурсів Івано-Франківської області	44
Калько А.	
Обґрунтування економіко-географічних параметрів регулювання іноземних інвестицій в мінерально-сировинний сектор економіки в країнах, що розвиваються	46
Олійник Я., Пендерецький О.	
Наукові напрямки оптимізації процесу інвестування промислового туризму з урахуванням екологічних факторів	48

III. Праці молодих вчених

Сировець С.	
Суспільно-географічні аспекти територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності	51
Корома Н.	
Визначення змісту понять "геополітика" та "політична географія"	53
Ворфлік Г.	
Геоконфліктологія та її прикладні аспекти	57

IV. Ювілеї

Шищенку Петру Григоровичу – 75!	59
--	----

V. Пам'ятаємо

Щербань Михайло Іллів.	60
-------------------------------------	----

CONTENTS

I. Theoretical-methodic works

Oliynyk Y., Zapototsiy S. Innovative strategy of competitiveness of the region based on the cluster approach	4
Smyrnov I. Transport-logistics development of Dubai Emirate: problems of territorial organization	8
Pazynych V. Quaternary stages of the Dnipro-river development	12
Gladkey A. The essence and scientific goals of regional development management in XXI century	16
Gavrilenko O. Ways of regional nature using rationalization in Ukraine: Geo-ecological approach	20

II. Applied work

Dmytruc O., Olishevsca J., Demyanenco S., Coupach T. landscape-architectural complexes of Kiev	23
Doroshenko V., Dmytriieva K. Territorial organization of Ukrainian restaurant industry	27
Mezentsev C., Saychouc V. Estimation of functioning regional labour-market factors in Khmelnytsky	30
Kononenko O. Analysis of dynamic, natural and man-caused safety character of Ukrainian regions	35
Savchuc I. Port cities studying at scientific geourban and economic geography school in central and east european countries	38
Zatula V. Zatula D. Lagrange interpolation polynomials application for calculation of average dates of air temperature transition through determined levels in Ukraine	41
Havryluk O. The perspectives efficient use of the Ivano-Frankivsk region landed resources	44
Kal'ko A. Economic and geographic parameters ground of foreign investments adjusting in mineral- raw economy sector in developing countries	46
Oliynyk Y., Penderetsciy O. Scientific optimization researches of industrial tourism in investment with enviromental factor regards	48

III. Young scientist works

Syrovets S. Publik geographical aspects of territorial organization of recreation and tourist activiti	51
Coroma N. Determination of contents of concepts "geopolitics" and "political geography"	53
Vorflik G. Geoconflictology and its applied aspects	57

IV. Jobilee

Petro Shyshchenko – 75!	59
--------------------------------------	----

V. We Remember

Shcherban Myhaylo	60
--------------------------------	----

І. ТЕОРЕТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.3.

Я. Олійник, член-кор. АПН України, д-р екон. наук,
С. Запотоцький, канд. геогр. наук, докторант

ІННОВАЦІЙНА СТРАТЕГІЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ НА ОСНОВІ КЛАСТЕРНОГО ПІДХОДУ

В статті охарактеризовано інноваційну модель розвитку територій через реалізацію кластерного підходу. Розкрито перспективи кластерів в реалізації інновацій, їх потенційні переваги та можливості до забезпечення конкурентоспроможності територій. Наведено приклади інноваційного кластерного підходу в ряді країн світу та можливості їх реалізації на території України.

In the article the innovative model of the territories' development is described through the realization of cluster approach. The prospects of clusters are exposed in the realization of innovations, their potential advantages and possibilities in providing the competitiveness of territories. The examples of innovative cluster approach are resulted in some countries of the world and possibilities of their realization on the territory of Ukraine.

Ринкові умови господарювання відзначаються конкуренцією як всередині регіону чи країни, так і глобальною конкуренцією на всіх рівнях, і як наслідок інноваційний розвиток стає ключовим фактором забезпечення конкурентоспроможності регіону та країни в цілому. Звідси посилення конкуренції об'єктивно вимагає переходу на інноваційну модель розвитку господарства, котра є визначальним напрямом до забезпечення конкурентоспроможності. Фактично створюється ситуація, за якої регіони мусять прагнути до створення інноваційної моделі розвитку, котра б забезпечувала безперервне підвищення науково-технічного прогресу та його ефективне використання з метою зростання економіки регіону, та відповідно – підвищення конкурентоспроможності регіонів держави, оскільки в конкурентному середовищі регіон може зберегти свої конкурентні позиції через впровадження та реалізацію інноваційних проєктів.

Аналіз наукових досліджень. Дослідження розвитку інноваційних процесів та впливу інновацій на формування ефективного господарства в Україні та на рівні окремих регіонів здійснювалися у працях О.Алимова, О.Амоші, Є.Бойка, А.Гальчинського, В.Гесця, З. Герасимчук, А.Голікова, В.Заруби, С.Захаріна, К.Мезенцева, А.Суходукова та ін. Системні ґрунтовні дослідження процесів кластеризації, як рушійного фактора економіки були висвітлені в працях М. Портера. У Батнера, Д.Тобіна, М.Хессела, А.Берлі та Г.Мінза. Кластерний підхід розглядається у працях українських вчених: В.Базилевича, І.Бураковського, З.Варналія, М. Войнаренка, Б.Губського, П.Єщенка, Я.Жаліла, Б.Кваснюка, С.Кримського, Д.Лук'яненка, І.Михасюка, А.Мокія, С.Мочерного, В.Новицького, Ю.Павленка, Ю.Пахомова, О.Плотнікова, А.Поручника, О.Розенфельда, Є. Савельєва, В.Савченка, В.Сизоненка, М.Тимчука, А. Філіпенка, В.Чужикова, О.Шниркова та інших. Вивчення процесів формування регіональних кластерів займалися М.Долішній, С.Соколенко, Г.Семенова, О.Богму, А. Павлюк Л.Марков та ін.

Проте, незважаючи на значну кількість видань та ряд системних заходів, спрямованих на покращення ефективності інноваційної діяльності в Україні недостатньо повно розкрито механізми здійснення інноваційного розвитку регіону, в тому числі й через використання кластерного підходу. Потребують подальшого вивчення та обґрунтування підходи до стимулювання конкурентоспроможності регіонів країни.

Виклад основного матеріалу. Сучасна регіональна соціально-економічна ситуація характеризується відсталістю технологічної структури, низьким технічним рівнем виробничої бази промисловості, слабким фінансуванням з боку держави наукових робіт, браком фінансових ресурсів, що не дають можливості економіці регі-

онів країни розвиватися на власній науково-технічній основі та бути конкурентоспроможною. Інноваційна спрямованість регіонального розвитку поєднується, перш за все, з розробкою інноваційної регіональної стратегії, створенням розгалуженої інноваційної інфраструктури, що дозволить забезпечити належний рівень конкурентоспроможності.

При створенні в регіоні галузевих наукових організацій не завжди враховуються ресурсні можливості регіону, що створює додаткові ускладнення у його збалансованому розвитку та ефективному функціонуванні. На відміну від галузевого кластерний підхід забезпечує комплексний розвиток територій, та здійснює свій внесок в нарощування конкурентоспроможності регіону. Кластер є альтернативною формою конкурентоспроможності порівняно з галуззю. При використанні галузевого підходу підприємства об'єднуються в групи за спільністю технологічних і виробничих процесів. За кластерного підходу об'єднуються підприємства, що мають тісні технологічні і виробничі зв'язки, та використовують різноманітні технології й випускають різноманітну продукцію (послуги). Тобто, кластер являє собою групу локалізованих взаємозалежних компаній, які взаємодоповнюють і посилюють конкурентні переваги один одного. Найбільш вдало визначення кластера дав Майкл Портер: "Кластери – це географічно близькі групи взаємопов'язаних компаній та асоційованих установ в окремій галузі, що пов'язані спільними технологіями та навичками. В зонах кластеру комунікації, логістика й людські ресурси є легкодоступними. Головне в структурі кластера – розповсюдження інновацій на весь ланцюжок створення вартості і єдине логістичне вікно для взаємодії із зовнішнім середовищем. Така структура дозволяє мінімізувати трансакційні витрати [4].

Агресивне суперництво в одній галузі розповсюджується на інші галузі в межах кластера – за допомогою передачі технології, розвитку ринкової позиції і диверсифікації діючих компаній. Вхід на ринок з інших галузей усередині кластера мотивує модернізацію, стимулюючи науково-дослідні підходи і сприяючи введенню нових стратегій і навиків. Через канали постачальників і споживачів, що контактують з безліччю конкуруючих компаній, відбувається вільне розповсюдження інформації й інновацій. Взаємозв'язки в межах групи, часто достатньо несподівані, ведуть до усвідомлення нових шляхів ведення конкурентної боротьби і нових можливостей. Такий кластер стає засобом підтримки різноманітності і подолання вузькості поглядів, інерції, недостатньої гнучкості [2].

Склад кластерів в більшості випадків включає кластероутворююче ядро (або кореневий бізнес) – компанії готового продукту або послуги. Учасниками кластерів

крім базових (головних) компаній – виробників і постачальників спеціалізованих виробництв є підприємства супутніх галузей і виробників побічних продуктів, інжинірингові і консалтингові фірми, науково-дослідні організації й вузи, кредитні організації та фінансові інститути, адміністрації регіонів, громадські організації тощо. Важливо, що всі учасники кластера спільно використовують ринкове середовище і конкурують в схожих брэндах та споживчих сегментах. Таким чином, характер кластера і його ядро відображають структуру ринку, на якому діють основні учасники кластера.

Кластер, як територіальне соціально-економічне утворення має давню історію, проте й на сьогодні кластерний підхід до організації економічної взаємодії суб'єктів господарювання стає все більш актуальним. Світовий досвід показує, що кластеризація економіки зумовлює вирішальний вплив на процеси посилення конкурентоспроможності через прискорення інноваційної діяльності. Саме тому пріоритетними для України є теоретичне і практичне дослідження кластеризації, а також явища поєднання кластеризації, зміцнення конкурентоспроможності та прискорення інноваційної діяльності.

Розглядаючи кластери як елементи інновацій, можна виділити дві групи стратегій, котрі доповнюють одна одну: стратегії, спрямовані на підвищення використання знань в існуючих кластерах та стратегії, спрямовані на створення нових мереж співпраці всередині кластерів.

Як правило, кластери спрямовані на досягнення наступних цілей: підвищення конкурентоспроможності учасників кластера за рахунок впровадження нових технологій; зниження витрат і підвищення якості відповідних наукоємних послуг за рахунок ефекту синергії та уніфікації підходів в якості, логістиці, інжинірингу, IT-технологіях тощо; забезпечення зайнятості в умовах реформування крупних підприємств; консолідоване лобіювання інтересів учасників кластера в різних органах влади.

В кластерах формується складна комбінація конкуренції і кооперації. Вони знаходяться ніби в різних площинах і доповнюють одна одну, особливо в інноваційних процесах. Взаємодія з внутрішнім споживачем кластера пов'язана на конкуренції, із зовнішнім, як правило, – на кооперації з використанням апарату постачання і розподілу єдиного логістичного вікна. На світовому ринку кластери представлені як єдині агенти мережі і конкуренції, що дозволяє їм протистояти згубним тенденціям глобальної конкуренції.

Створення та розвиток кластерів забезпечується за умов:

- технологічної спорідненості певних суб'єктів господарювання, які функціонують заради спільного кінцевого результату;
- певної географічної близькості ряду суб'єктів господарювання, які технологічно та економічно пов'язані між собою;
- інноваційності у сфері економічних відносин та управління, а також зосередження значних інтелектуальних ресурсів у потенційних суб'єктів кластерного утворення;
- інтенсивного обміну інформаційними ресурсами, знаннями, передовими технологіями, ноу-хау;
- ефективного використання внутрішніх та зовнішніх інвестицій;
- підтримки владними структурами інноваційних ідей та сприятливого бізнес-середовища, що орієнтовані на позитивні зрушення в економіці заради піднесення добробуту широких верств населення;
- регіоналізації економічної політики, що ґрунтується на регіональних пріоритетах економічного розвитку країни [1].

Необхідність створення кластерів визначається зростаючими потребами інтенсифікації суспільного виробництва, його інноваційним розвитком, за умов економії ресурсів. Виробничий кластер – це складна соціально-економічна система, що має властивості, аналогічні іншим великим системам, для яких притаманні синергетичний ефект та ефект емерджентності. Реалізація кластерного підходу до організації суспільного виробництва дозволяє створити нові можливості для підвищення економічної активності населення, збільшити рівень реальної заробітної плати, підвищити життєвий рівень широких верств населення.

Потенційні переваги кластерів для інновацій дуже великі, що проявляється через гнучкість та здатність до швидкого реагування на потреби ринку. Нерідко підприємства в межах кластера можуть значно швидше виявляти джерела для нових ресурсів, послуг, а також інших елементів інновацій, незалежно від того, що цими елементами є нова технологічна лінія, новий процес або нова модель постачання.

Труднощі, пов'язані з інноваціями, знижують цінність внутрішніх капіталовкладень. Тобто, переваги кластерів через інноваційні процеси підсилюються безпосереднім тиском конкуренції. Схожість навколишнього бізнес-ландшафту, в якому існують підприємства (наприклад, вартість робочої сили, сировина, комплектуючі, інфраструктура), та наявність значної кількості конкурентів, примушує останніх творчо підходити до питання про свої відмінності. Постійна взаємодія сприяє як формальному, так і неформальному обміну знаннями й співпраці між організаціями зі спільними активами і професійними навиками. Утворення так званої "критичної маси" компаній в кластері є привабливим для подальшого залучення в кластер нових компаній, інвестицій, послуг та постачальників, а також формує власні професійні кадри.

З часом ефективно діючі кластери стають об'єктом значних інвестицій, і тому кластер стає чимось більшим, а ніж проста сума окремих його частин. Центром кластера здебільшого є декілька могутніх компаній, між якими зазвичай зберігаються конкурентні відносини. Концентрація суперників, їх покупців і постачальників сприяє зростанню ефективної спеціалізації виробництва. Відтак кластерна форма організації призводить до створення особливої форми інновації – "сукупного інноваційного продукту". Об'єднання в кластер на основі вертикальної інтеграції формує не довільну концентрацію різноманітних наукових і технологічних винаходів, а певну систему поширення нових знань і технологій. При цьому найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій – в конкурентні переваги є формування мережі стійких зв'язків між всіма учасниками кластера.

Кластерний підхід широко використовуються в розвинених країнах. Американські вчені були початківцями у вивченні розвитку територій (регіональної економіки), а М. Портер був піонером в розробці кластерної стратегії розвитку територій. Наслідком цього став піонерний розвиток промислових кластерів США, де вони стали вельми популярні. Задача формування і зміцнення регіональних інноваційних кластерів була поставлена в ряд найважливіших національних пріоритетів в доповіді Ради з конкурентоспроможності 2001 р. Штати Арізона, Каліфорнія, Коннектикут, Флоріда, Мінесота, Північна Кароліна, Огайо, Орегон, Вашингтон очолили цей процес і прийняли відповідні програми, сотні міст і територій розробили свої кластерні стратегії. Яскравим прикладом кластера є "Силіконова Долина", де заробітна платня фахівців складає 125 тис. в рік і де зайнято майже 2,5 млн. людей. В штатах створюються комісії

для створення кластерів. Аналітичну роботу ведуть наукові центри і університети. Комісія розподіляє учасників кластерів, допомагає долати перешкоди, проявляє турботу про зміцнення кластерів. Первинний капітал виділяється штатом, потім залучаються приватні інвестиції. Характерним для американських кластерів є те, що вони беруть участь в глобальній конкуренції і пріоритетами вважаються інноваційні підходи на принципах партнерства. В США діє 380 кластерів в сферах високих технологій, виробництва споживчих товарів, індустрії сервісу, видобутку природних ресурсів. В цих кластерах працює 55% всього трудового потенціалу країни і виробляється близько 60% ВВП [6].

В Німеччині розвитку територій сприяє федеральний устрій, відповідно до якого землі мають велику самостійність і здійснюють власні програми розвитку за рахунок своїх ресурсів. Країна йде шляхом розвитку на основі високих технологій, і в цьому напрямі відбувається консолідація зусиль промисловості і наукових центрів. Розрізняються три різновиди кластерів: наукові, що передають свої технології у виробництво; кластери, що поєднують дослідження і виробництво; кластери, що виникають на базі інноваційних фірм, які працюють в конкурентному середовищі. Фінансові ресурси промислові кластери одержують з федеральних і місцевих джерел. В Німеччині працюють 3 кращі світові кластери з 7 кластерів високих технологій, що одержали почесну назву "Силіконова Долина XXI ст.", – це Мюнхен, Гамбург, Дрезден. Інноваційна система Німеччини має традиційні пріоритети у ряді галузей, особливо в машинобудуванні, хімії, електротехніці, автомобілебудуванні. Активними учасниками виступають компанії, університети, адміністративні установи і влада.

Франція складніше, ніж інші країни, переходила до нових форм господарювання, оскільки тут традиційно був сильний централізований державний сектор, в якому працювало 25% робочої сили і вироблялося 30% продукції та чверть експорту. В 1995 р. була прийнята програма з устрою і розвитку територій, створена організація з управління розвитком територій і фонд їх облаштування. Протягом 1997-1999 рр. був розроблений ряд програм і затверджено 99 проектів розвитку регіонів, поєднаних системою виробничих кластерів. Розподіл проектів за територією загалом є досить пропорційний, проте ряд територій ведуть більш інтенсивний розвиток: Південь Піреней, Рона-Альпи, Фран-Конте, Овернь, Шампань, Ардени; міста Париж, Тулуза, Марсель, Сен-Етьєн.

Традиційні промислові сектори (машинобудування, текстиль, деревообробка, меблі) впроваджували технічні нововведення: автоматизацію, комбінування, підготовку кадрів тощо. Нові виробництва розвиваються в сфері мультимедії, мікроелектроніки, біотехнологій.

В програмі економічного розвитку Франції важливу роль відіграють інноваційні програми, які реалізуються через систему технополісів. Особливий розвиток вони одержали на південному побережжі Середземномор'я. Найбільш відомі сьогодні: Монпельє, Антиполіс, Тулон, Марсель. Успіх розвитку в значній мірі залежав від рішення ЄС зробити південь Франції дослідницьким центром. Так, в Антиполісі працює 24 тис. інженерів в 1200 компаніях, 40% компаній зайнято дослідженнями, половина працює в сфері інформаційних технологій, розвиваються агротехнології й біотехнології. Антиполіс може сьогодні запропонувати більш привабливі умови в порівнянні з іншими технопарками, оскільки має високі життєві стандарти, комунікаційну структуру, зручності транспорту (аеропорт в Ніцці), чого не мають, наприклад, Кембрідж, Безансон і ін.

Другим науковим центром є Монпельє, де працюють близько 1200 компаній з кількістю інженерів і вчених близько 21 тис. осіб. Технологічна спрямованість дуже широка – від медицини до інформаційних технологій.

Важливим чинником розвитку було створення спеціалізованих державних інжинірингових і наукових інститутів, що стали основними ланками високих технологій і ділової активності. На практиці значна активізація регіонів по залученню інвестицій породжує конкуренцію, й інвестори не поспішають вкладати кошти в період підвищеного попиту та зазвичай чекають найвигідніших пропозицій. В цих умовах найбільший ефект може принести кластерний підхід.

У Великобританії особливий інтерес для вивчення практики інноваційних кластерів представляє район Кембриджа, який, незважаючи на розміщення всесвітньо відомого університету з 800-річною науковою школою, 40 років тому був сільською місцевістю. За останні 20 років навколо нього в радіусі 30 км з'явилися 1600 компаній з високими технологіями, в яких знайшли роботу 45 тис. дослідників і вчених. Компанії проводять весь спектр наукових досліджень: від біотехнологій та виміральної техніки до програмних продуктів.

Разом з Кембриджем набирає темпів й технологічний центр Оксфорда, який з 1998 створив 22 венчурні компанії, а координує діяльність компаній Isis, що забезпечує конгломерацію наукових розробок університету

В Італії кластерна модель економіки є достатньо цікавою для вивчення, оскільки значна частина ринку представлена малими і середніми підприємствами. Завдяки кластерному підходу ресурси малих виробничих одиниць знаходять можливості, що дозволяють їм напряму виходити на зовнішній ринок. Про масштаби такого виходу свідчить те, що малі і середні підприємства Італії експортують в середньому близько 40% своєї продукції. Вже на початку 90-х рр. на малі підприємства з числом зайнятих менше 500 доводилося більше половини національного експорту, причому чвертина – на підприємства з числом працюючих менше 100 осіб. Наприклад, округ Сасуоло (Емілія) включає 220 підприємств, на яких працюють в середньому близько 100 осіб. Щорічно цей округ виробляє більше 330 млн. м² керамічної плитки (практично кожну четверту плитку в світі). Округ Прато (Тоскана) утворює приблизно 50 тис. підприємств з середнім числом працівників 3-4 особи. До недавнього часу тут виробляли більше половини всіх шерстяних тканин Європи. В долині річки Натіzone (Фріулі) зосереджено більше 300 підприємств (найкрупніше з яких налічує близько 200 працівників, а здебільшого – 5-6 осіб), що виготовляють близько 24 млн. стільців в рік, причому лівова частка продукції йде на експорт.

Одна з головних переваг малого бізнесу, прискорена циркуляція інформації, що полегшує і прискорює інноваційні процеси. Інновації загалом легше генеруються на малому підприємстві, де працівник швидше відчуває віддачу від свого трудового внеску, та і заробітна платня звичайно більш тісно пов'язана з професіоналізмом і продуктивністю праці кожного працівника. Враховуючи переважаючий тип продукції округу, призначеної здебільшого для особистого і сімейного споживання, домашнього побуту і дозвілля, новаторство в її виробництві реалізується, як правило, не стільки в принципово нових рішеннях, скільки в "покращенні якості" та "інноваціях смаку" (на зразок розфарбованих холодильників "Арістон") і пов'язане здебільшого з оновленням виробничого процесу. Та одночасно вироблена продукція виступає як могутній стимул безперервної інновації, пошуку чогось, що відрізняло б

їх продукцію від іншої, й вимагає генерувати інновації та відчувати зміни попиту.

Крім округів, в Італії розвиваються й інші кластерні форми, зорієнтовані на поширення інновацій. Так, одними з найвідсталіших регіонів країни вважалися Сицилія і Сардинія. В них був обраний шлях технологічної революції Сицилії за прикладом "Силіконової Долини",

Можливості кластерного підходу для вирішення задач, спрямованих на підйом економіки окремих галузей і регіонів, демонструє скандинавський досвід. Так, фінська промисловість нині повністю кластеризована. Тут були складені кластерні карти лісового господарства, кольорової металургії, енергетики, телекомунікацій, екології, охорони здоров'я, транспорту, хімії, будівництва, продовольства. В результаті проведеної роботи економіка Фінляндії повністю перейшла від підтримки базових галузей, з низькими темпами росту, до галузей і кластерів, що розвиваються на основі високих технологій. У вищу категорію "сильних" кластерів потрапили лісовий кластер та кластер інформаційних і телекомунікаційних технологій. В даний час Фінляндія, маючи 0,5% світових запасів лісових ресурсів, забезпечує більше 10% світового експорту продукції деревообробки, у тому числі 25% світового експорту якісного паперу. Частка Фінляндії на ринках телекомунікаційної продукції також виключно висока для такої невеликої країни: близько 30% ринку обладнання для мобільного зв'язку і майже 40% ринку мобільних телефонів, що свідчить про дуже високий рівень конкурентоспроможності.

Стійкі кластери – енергетичний, металургійний і машинобудівний, потенційні кластери – бізнес-послуги, охорона здоров'я. До списку провідних фірм фінських кластерів входять виробничі і сервісні підрозділи ряду крупних транснаціональних компаній, таких як Eriksson, Siemens, Fujitsu, IBM тощо. Створення виробництв і дослідних центрів у Фінляндії переслідується не лише метою наближення їх до споживачів, а й багато в чому орієнтовано на використання переваг кваліфікованої робочої сили і можливостей національної інноваційної системи.

Кластер інформаційних і телекомунікаційних технологій, що сформований як альтернатива ресурсорієнтованому, лісовому кластеру, повністю виправдав очікування, і нині в ньому зайнято в 1,5 рази більше працівників, ніж в лісовому. Прогнозовані темпи розвитку цього кластера до 2015 р. складають 8,1% в рік, що більш як в 2,5 рази перевищує очікувані темпи розвитку економіки в цілому (3,2%). Лідером розвитку високих технологій у Фінляндії є місто Оулу, де і розташована Nokia. Науковою основою центру високих технологій став міський університет, створений в 1950-х рр. Один з перших наукових парків Європи з'явився саме в Оулу в 1982 р. Технополіс в оточенні малих і середніх підприємств спрямував свою діяльність на сферу телекомунікацій. Університет став джерелом кадрів, де вже з третього курсу студенти беруть участь в роботі фірм [7].

Хоча інноваційні кластери характерні для промислово-розвинених країн, та починають вони з'являтися і в країнах, що розвиваються, наприклад, в Індії. Вони можуть брати участь в світовій конкуренції завдяки своїм інноваціям, будучи постачальниками продукції на експорт. Центром науково-технічного прогресу в Індії є Бангалор. Його малі і середні підприємства активно працюють з місцевими науковими центрами та інститутами. В регіоні спостерігається тісне переплетіння зв'язків між високотехнологічними секторами інжинірингу, електроніки, телекомунікацій, оборони, машинобудування тощо. Слід врахувати наявність високопрофесійної робочої

сили і генерацію інноваційних технологічних ідей. Вирішальним чинником перетворення Бангалора в центр інтенсивних технологій є рішення уряду про виділення державних інвестицій підприємствам і інститутам, що беруть участь в програмі розвитку. Дослідники та інженери Бангалора зуміли організувати процес технічних інновацій в багатьох секторах місцевої промисловості.

В Казахстані при розробці Стратегії індустріально-інноваційного розвитку країни до 2015 року уряд висунув кластерний підхід як ключовий спосіб підвищення конкурентоспроможності економіки в умовах глобалізації і вступу у ВТО. Визначення конкурентоздатних кластерів дозволило збудувати чіткі пріоритети економічної політики. Для Західно-Казахського регіону – це кластери, пов'язані з поглибленою переробкою нафти і газу, для Південного – бавовняні, рисові, плодоовочеві і виноробні кластери. Передбачається, що загальною координацією робіт в цій сфері займатиметься спеціально створене агентство з розвитку та конкурентоспроможності.

Розглянутий досвід підтверджує, що сучасне виробництво високих технологій може базуватися лише на процесах інтеграції: горизонтальної та вертикальної. Прогрес реалізується нині не розрізненими підприємствами, а їх об'єднаннями, групами, кластерами і мережами. Жодна країна не є конкурентоздатною у всіх сферах. В розвинених країнах міжнародна конкурентоспроможність спочатку знаходилася і зміцнювалася в межах окремих кластерів. Конкурентоспроможність Швеції в целюлозно-паперовому секторі розповсюджується на обладнання з деревообробки і виробництва паперу. Данія розробила специфічні промислові технології для агробізнесу і харчової промисловості. Подібним чином німецьке машинобудування виграє від наявності в Німеччині високорозвиненого виробництва комплектуючих для цих галузей. В Італії спеціальні кластери сформувалися в промислових районах, в яких склалися галузеві комбінації: металообробка – ріжучий інструмент, мода – дизайн, шкіра – взуття, деревообробка – меблі.

Узагальнюючи досвід, одержаний за останні роки в розвитку кластерних систем, можна сказати, що останні задали значний імпульс розвитку регіонам тих країн, які застосовували їх принципи. Підводячи підсумки кластеризації як розвинених, так країн, що розвиваються, зрозуміло, що подібний шлях неминучий і для України. На сьогодні більшість українських кластерів створено стихійно, або за шаблоном іноземних, без належного економіко-організаційного обґрунтування. Піонером кластеризації в Україні слід вважати Хмельницьку область. За допомогою Асоціації "Поділля Перший", яка об'єднала в своїх рядах багато науковців, підприємців, фінансистів та представників влади, вдалося в період з 1997 по 2000 рр. сформувати декілька виробничих кластерів, в т.ч. швейний, будівельний, харчовий, туристичний, продовольчий і кластер зеленого сільського туризму. До регіонів, які зуміли досягнути успіхів у формуванні кластерних об'єднань, окрім Хмельницької області, слід віднести АР Крим і Севастополь, Івано-Франківську, Рівненську, Полтавську, Сумську, Харківську, Херсонську, Одеську і Миколаївську області.

Висновки. Пропонований кластерний підхід до підвищення конкурентоспроможності території є поєднанням територіального і галузевого принципів управління, дозволяючи стимулювати інноваційні процеси на регіональному рівні. Створення кластерів в Україні є одним з пріоритетних напрямів ефективного розвитку господарства регіонів держави. Кластеризація дозволяє спрямувати регіональну політику в напрямках підтримки науки і технологій, освіти і професійної підготовки, розвитку ін-

новацій, сприяння експорту, залучення іноземних інвестицій, та в підсумку підвищенні конкурентоздатності держави. Розуміння конкурентних переваг нових виробничих систем й активне формування регіональних інноваційних кластерів відкриває перед регіонами нові перспективи динамічного соціально-економічного розвитку.

1. Войнаренко М. Концепція кластерів – шлях до відродження виробництва на регіональному рівні – 2000. – № 1. – С. 29-33 2. Бородин О., Бурлай Т., Горшкова Н., Гончар Н., Дубровський В. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення: монографія

УДК 911.3

/ Інститут економіки та прогнозування НАН України / І.В. Крючкова (ред.). – К.: Основа, 2007. – 488с. 3. Канищенко Н. Кластери в системі національної конкурентоспроможності / Н.Г. Канищенко // Вісник КНУ. Серія Економіка. – 2006. – Вип. 85. – С. 14–16. 4. Портер М. Международная конкуренция: Пер. с англ. /Под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина. – М.: Международные отношения, 1993. – 896 с. 5. Семенов Г., Богма О. Створення кластерних об'єднань в умовах нової економіки: монографія / Класичний приватний ун-т. – Запоріжжя: КПУ, 2008. – 244 с. 6. Keeble D., Wilkinson F. High-Technology Clusters, Networking and Collective Learning in Europe. Aldershot, 2000. 7. Інформаційний портал Центру міжнародного промислового співробітництва ЮНІДО. – Режим доступу: <http://www.ecsocman.edu.ru>

Надійшла до редколегії 17.01.11

І. Смирнов, д-р геогр. наук

ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНИЙ РОЗВИТОК ЕМІРАТУ ДУБАЙ: ПРОБЛЕМИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Розкрито досвід Дубаю в розвитку та територіальній організації транспортно-логістичної інфраструктури, зокрема в будівництві найбільшого аеропорту світу "Джебел-Алі" та Дубайського логістичного містечка. Розглянуто вибір місця розміщення останнього з декількох альтернативних варіантів.

Shown Dubai's experience in development and spatial organization of its transport and logistical infrastructure, especially construction of the world's biggest airport "Jebel-Ali" and Dubai Logistics City (DLS). Considered choice of DLS location out of several alternative variants.

Постановка наукової проблеми. XXI століття знаменується прискореним розвитком логістики в країнах Азії. До Японії, що добре відома своїми досягненнями системами Канбан та Кайдзен, приєднуються т.зв. "азійські дракони" (Республіка Корея, Тайвань, Сингапур, Гонконг), а також найбільші країни світу – Китай та Індія, де прискореними темпами створюється сучасна транспортно-логістична інфраструктура. В останні роки великомасштабні логістичні проекти здійснюються і в країнах Південно-Західної Азії, зокрема в державах Перської затоки, які займають виключно вигідне транспортно-логістичне та транзитне положення. В першу чергу це відноситься до Об'єднаних Арабських Еміратів, куди входить й Емірат Дубай. Саме тут нині споруджується один із найбільших та найсучасніших міжнародних логістичних осередків – Дубайське логістичне містечко.

Літературні джерела та публікації з теми статті пов'язані в основному з розробками автора щодо особливостей розвитку глобальної логістики, а також логістики в Японії, Китаї, Індії [1; 2; 3; 4; 5]. Значну увагу даній тематиці приділяють зарубіжні дослідники [6] та джерела Інтернету [7; 8].

Метою статті є розкрити досвід країн Південно-Західної Азії, зокрема Емірату Дубай, що належить до ОАЕ, у створенні сучасної логістичної інфраструктури світового рівня, зокрема Дубайського логістичного містечка, що безсумнівно буде цікавим і корисним для українських фахівців – економіко-географів, логістів, транспортників, міжнародників.

Виклад основного матеріалу. Дубай у складі ОАЕ. Серед семи еміратів, що формують Об'єднані Арабські Емірати (ОАЕ), місто Дубай є другим як площею, так і за розміром ВВП. Історичний розвиток Дубая розпочався повільно, проте значно прискорився протягом другої половини ХХ ст. У 1967 році тут був побудований глибоководний порт, розрахований на 35 причалів. Потім, на південь від міста був споруджений другий порт, що нині став одним з найбільших контейнерних портів світу. В 2004 р. вантажообіг зазначених двох портів Дубая становив 6,42 млн. TEU*. З відкриттям у 1966 р. покладів нафти розпочався швидкий розвиток інфраструктури, але керівники Дубая розуміли, що нафта – це не вічно, колись її поклади будуть вичерпані. Тому,

щоб диверсифікувати господарство Емірату та зменшити його залежність від нафтовидобутку, в Дубаї розпочався розвиток торгівлі та туризму. В результаті, в 2005 р. тільки 12% ВВП Дубаю припадало на нафтовидобуток, причому ця частка останніми роками продовжує зменшуватися. Протягом 1990-х років Дубай зарекомендував себе, як елітний туристичний центр, для якого характерна міжнародна атмосфера відпочинку. Іноземці віддають перевагу Дубаю, оскільки релігійні вимоги ісламу тут трактуються досить ліберально, а англійська мова розповсюджена. З розвитком туризму пов'язаний і розвиток будівництва. Останній відомий будівельний проект світового рівня – "Burj Dubai" ("Дубайська вежа"), що повинна стати найвищою будівлею світу. Її будують на штучно зробленому острові недалеко від відомого готелю "Burj Al Arab" ("Арабська вежа"). На сьогоднішній день туризм разом із проведенням конференцій забезпечує біля 5% ВВП Дубая. Ще один всесвітньо відомий проект "Dubai Palm Island" (англ. – "Пальмові острови") – штучно зроблені острови у формі пальмового дерева, що є настільки великими, що їх видно з космосу. На островах побудовані готелі, вілли та апартаменти.

Крім видобутку нафти та туризму Дубай також розвиває обробну промисловість, торгівлю, транспорт та дистрибуцію. За останні роки Дубай перетворився на провідний торговельно-дистрибуторський центр, що обслуговує біля 2 млн. покупців в усьому світі. Його порти, аеропорти та автодорожні магістри, так як і вільні економічні зони (серед яких "Jebel Ali", "Dubai Internet City", "Dubai Media City") мають дуже сприятливі умови для інвесторів, які можуть створювати тут підприємства із 100%-вим іноземним капіталом, що повністю звільнені від податків протягом найближчих 15 років. Такі умови сприяють збільшенню міжнародного товаропотоку, а імпорту Дубаю останнім часом більш, ніж подвоївся у порівнянні з 1999 роком. Отже, враховуючи вищенаведене, стає зрозумілим, чому Дубай називають "арабською Швейцарією". Цей титул також відображає нейтральний політичний статус Дубая та його стабілізаційну роль в регіоні Перської затоки.

Як і в інших Еміратах Перської затоки влада в Дубаї належить представникам певної родини. В Дубаї це родина Аль-Мактумів, якій належить абсолютна влада

та всі важливі державні пости. Політика правителів Дубаю в більшості підтримується народом, оскільки забезпечила період процвітання. Офіційний очільник цієї родини – шейх Мактум Бін Рашид Аль-Мактум, який є старшим сином шейха Рашида Бін Саєда Аль-Мактума, що розпочав модернізацію Дубаю в 1970- роках. Після смерті останнього в 1990 р., шейх Мактум зайняв пост найвищого керівника в Дубаї. У 1994 р. він призначив свого брата – шейха Мохаммеда Бін Рашида Аль-Мактума спадковим принцом Дубая. Від того часу шейх Мохаммед є гарантом стабільного політичного стану та рушійною силою динамічного економічного розвитку Дубаю.

Всі політичні та економічні рішення шейха спрямовані на сталий розвиток та процвітання країни. За думкою дубайських джерел, саме завдяки системі монархії стало можливим застосування довготермінового планування та координація всіх проектів і політики країни. Слід також зазначити особливості фінансових та торговельних умов Дубаю, де фактично відсутні податки на прибутки корпорацій та приватних осіб. Крім того, в країні скасований контроль валютних операцій та немає митних бар'єрів. Водночас вартість енергії та оплата праці відповідають міжнародному рівню конкуренції. Разом із тим, адаптування до арабських умов ведення бізнесу може викликати певні труднощі для західних інвесторів. Так, під час переговорів арабські партнери свідомо уникають відкритого обговорення переваг та недоліків певного проекту, що розглядається. Натомість вони переривають переговори, обговорюють між собою проблему та після цього інформують західних бізнес-партнерів щодо прийнятого рішення.

В цілому життя Дубаю характеризується переплетенням різних культур і являє собою модель толерантності, для якої притаманні дружні та доброзичливі стосунки, незважаючи на те, чи іноземці є просто туристами, шоп-туристами, чи бізнесменами. При цьому залишаються деякі відмінності в трактуванні іноземців в порівнянні з місцевим населенням. Перш за все експати, незважаючи на те, чи вони є арабськими заробітчанами, чи багатими західними менеджерами, не мають політичного представництва в країні. Крім того, вони позбавлені права вимагати аудієнції в Шейха під час так званого Маджілз (це зустріч керівництва країни з її громадянами, що за думкою дубайських джерел, є неформальною системою народного представництва).

Мусульманська релігія відіграє важливу роль у повсякденному житті країни. Іслам є офіційною релігією держави, а мусульмани становлять біля 50% населення. Комерційна етика та життя міжнародних фахівців знаходяться під істотним впливом релігійних правил. З іншої сторони, високі стандарти життя виключають прояви ісламського радикалізму. Тому ризик терористичних атак в Дубаї є порівняно низьким.

Логістична діяльність в Дубаї. Розглянемо підстави для розвитку логістики в Дубаї. У 1959 р. за наказом шейха Рашида Бін Саїда Аль-Мактума був побудований міжнародний аеропорт Дубай та відповідний вантажний термінал (Dubai Cargo Village, DCV). Нині, цей аеропорт знаходиться в центрі міста, що пояснюється бурхливим розвитком останнього. Потужність Дубайського аеропорту складає 25 млн. пасажирів на рік, що в порівнянні з аеропортами Атланти, Чикаго чи Лондону потужністю понад 60 млн. пасажирів, є небагато. Проте, є можливості і плани щодо збільшення потужності аеропорту Дубая до 75 млн. пасажирів. Ще одна особливість зазначеного аеропорту полягає в тому, що двічі на добу мають місце пікові збільшення пасажиропотоку (з 12

ночі до 1 год. та з 7 до 8 годин ранку), що пояснюється відповідними регуляціями портів Європи та Азії. Цей феномен посилюється через те, що Дубайський аеропорт виступає як транзитний пункт польотів на далекі відстані. На даний час жодних логістичних проблем, пов'язаних з діяльністю аеропорту не існує.

Інша справа – Дубайський вантажний термінал. Його виникнення було пов'язане з динамічним зростанням вантажних перевезень. Так, в 2004 р. порівняно з 1999 р. обсяг вантажних перевезень збільшився більше ніж в два рази – відповідно з 480 тис. т до 1,2 млн. т. Існуюче оснащення Дубайського вантажного терміналу вважається найкращим в регіоні і тому забезпечує найшвидшу обробку вантажів. Проте, це не дозволяє терміналу уникнути логістичних проблем, яких є принаймні дві.

По-перше, компанії – логістичні оператори відчувають операційні складнощі в обробці вантажів. По-друге, немає можливості збільшити потужність терміналу на майбутнє, незважаючи на зростаючий попит в логістиці. Зазначені проблеми пояснюються, насамперед, сучасним розміщенням аеропорту в центрі міста та відповідним дефіцитом площ. Саме тому значні обсяги вантажів зберігаються на палетах на відкритому повітрі, що є можливим завдяки засушливому клімату Дубаю. Разом із тим, інколи дощі мають місце і тоді вантаж може бути зіпсований, особливо якщо це комп'ютерне чи інше складне та цінне устаткування. Така ситуація не впливає на здійснення авіаційних перевезень вантажів, проте створює складнощі та проблеми щодо їхнього складського зберігання. Дубайський вантажний термінал розташований між швидкісними шосе, саме тому через брак площі відсутні можливості створити нові складські потужності. Вже сьогодні потреба в логістичних площах більш, ніж в два рази перевищує наявні. Крім того, на найближчу перспективу передбачається збільшення обсягу логістичного обслуговування та розширення асортименту логістичних послуг, що надаються.

Для вирішення проблеми недостатніх площ для подальшого розвитку Дубайського міжнародного аеропорту (ДМА) та Дубайського логістичного містечка (ДЛМ) спочатку було прийнято рішення про пошук необхідних площ поблизу аеропорту. Проте з часом таку пропозицію було відкинуто, оскільки вона не була оптимальною. Прийняття такого рішення означало б вичерпання площ в найближчому майбутньому. Керівництво Дубаю прийняло рішення побудувати Дубайське логістичне містечко біля існуючого порту Джебель-Алі із створенням ще однієї вільної економічної зони та включенням ДЛМ до складу Дубайського центру світової торгівлі, поблизу якого розташувати новий міжнародний аеропорт Джебель-Алі (JXB). Таке радикальне рішення щодо нового місця розміщення ДЛМ пояснювалося наступними аргументами. По-перше, за думкою дубайських джерел, політична система Дубаю дозволяє приймати рішення щодо довгострокових інвестиційних проектів (на відміну від Європи, де слід враховувати політичні зміни, пов'язані з черговими виборами). Тому, на додаток до таких значних проектів, що вже здійснені – готель "Бурж-Аль-Араб", вежа "Бурж-Дубай" та "Пальмові острови" – дубайські шейхи вирішили спорудити вагомий логістичний об'єкт, щоб продовжити здійснення великих будівельних проектів в Дубаї та в подальшому покращувати імідж міста. По-друге, розміщення нового міжнародного аеропорту Джебель-Алі та Дубайського логістичного містечка в пустельній частині країни забезпечує значні можливості їхнього територіального розширення в майбутньому. По-третє, сусідство Дубайського логістичного

містечка та аеропорту Джебель-Алі дозволяє логістичним компаніям користуватися перевагами вільної економічної зони. Отже, це надає можливість при перевезенні вантажів без перешкод замінювати один вид транспорту на інший (повітряний, морський, наземний).

Слід зазначити, що транспортування вантажів може здійснюватися як морським транспортом з порту Джебель-Алі, так і вантажними автомобілями або літаками. При цьому у випадку морської доставки вантажу до сусідніх країн частіше використовуватимуться не великі кораблі-контейнеровози, а значно менші баржі.

Важливою перевагою Дубаю є його вигідне територіальне розміщення порівняно з сусідніми Оманом та Йеменом, оскільки в місті немає гір, які б перешкоджали сухопутному транспортуванню вантажів. Ще однією перевагою, зокрема для авіаційних перевезень є те, що аеропорт Дубаю пов'язаний з усіма значними Європейськими аеропортами. Крім того, існування в аеропорту Джебель-Алі вільної економічної зони позбавляє логі-

стичних операторів можливих митних складностей та інших перешкод.

За дорученням керівництва країни складений план подальшого розвитку Дубайського логістичного містечка (до 2050 р.) з урахуванням можливих зовнішніх змін та розвитку логістичного сектору. Прикладом впровадження нових технологій є покращені системи безпеки. Проте критичним питанням залишається обмежена площа міжнародного аеропорту Джебель-Алі. Тому, важливого значення набуває ефективна територіальна організація логістичної інфраструктури, яка б дозволила ефективне транспортування та обробку вантажів. Саме тому, розвиток вільної економічної зони повинен здійснюватися у вигляді окремих модулів. Крім Дубайського логістичного містечка також передбачено спорудження офісних, дослідницьких та інших структур, а також житлових масивів.

На рисунках 1 і 2 зображено основні елементи плану розвитку Дубайського міжнародного логістичного центру.

Рис. 1. Розміщення аеропорту Джебель-Алі та Дубайського логістичного містечка

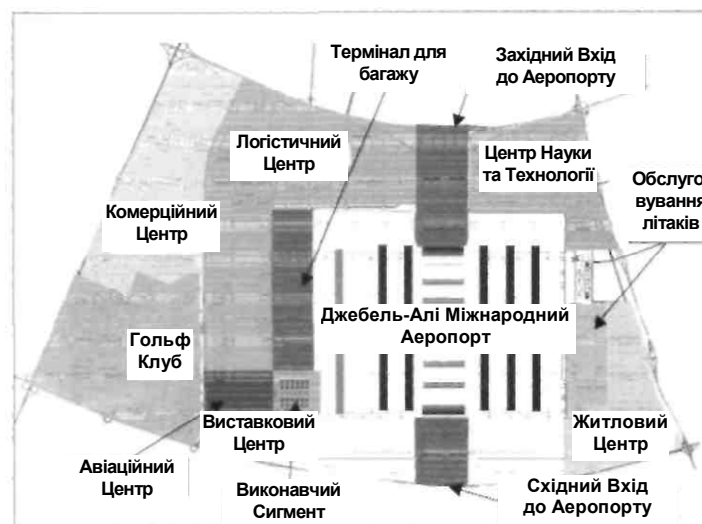

Рис. 2. Майстер-план розвитку та розміщення складових компонентів світового логістичного центру в Дубаї

Основними споживачами послуг Дубайського логістичного містечка є логістичні провайдери та виробники зі значними обсягами транспортування вантажів. При цьому ці компанії можуть тільки орендувати на тривалий термін (а не купувати) відповідні земельні площі та споруди логістичного сектору. Особливо важливого

значення Дубайське логістичне містечко набуває для провайдерів тримодальних логістичних послуг, що використовують для транспортування вантажів повітряний, морський та наземний транспорт. Потенційними галузями-клієнтами Дубайського логістичного містечка є виробництво побутової електроніки, фармацевтичних

виробів, високотехнологічної продукції, запасних частин та інших товарів, що використовують логістичні послуги в ланцюгах постачання.

Значення ДЛМ зростає ще більше, беручи до уваги масштаби нового аеропорту Дубаю – Джебель-Алі (JXB), який після завершення будівництва буде найбільшим у світі як за потужністю (120 млн. пасажирів та 12 млн. вантажів у рік), так і за площею (140 км², що більше ніж лондонський "Хітроу" та чиказький "О'Хара"

разом узяті). Він відсуне на друге місце нинішнього чільника – Міжнародний аеропорт Атланти "Хартфілд-Джексон" (США), що має пропускну спроможність 89,4 млн. пасажирів у рік (табл. 1). Аеропорт "Джебель-Алі" матиме не менше шести паралельних злітно-посадочних смуг та декілька залів очікування. Передбачається, що новий аеропорт зможе забезпечити зростаючі потреби Еміратів у пасажирських та вантажних перевезеннях аж до 2050 р.

Таблиця 1. Найбільші аеропорти світу (за пропускнуою спроможністю, млн. пасажирів у рік), 2007 р.1

№	Назва аеропорту	Міжн. код	Місто, країна	Кількість пасажирів, млн. чол.	Зміна до 2006 р., %
1	"Хартфілд Джексон", Міжнародний аеропорт Атланти	ATL	Атланта, США	89,4	5,3
2	"О'Хара", Міжнародний аеропорт Чикаго	ORD	Чикаго, США	76,2	0,2
3	"Хітроу", Міжнародний аеропорт Лондона	LHR	Лондон, Велика Британія	68,1	0,8
4	"Ханеда", Міжнародний аеропорт Токіо	HND	Токіо, Японія	66,7	1,3
5	Міжнародний аеропорт Лос-Анджелеса	LAX	Лос-Анджелес, США	61,9	1,4
6	"Шарль де Голль", Міжнародний аеропорт Парижу	CDG	Париж, Франція	59,9	5,4
7	Міжнародний аеропорт Даллас-Форт-Уорт	DFW	Даллас, США	59,8	0,7
8	"Рейн-Майн", Міжнародний аеропорт Франкфурту	FRA	Франкфурт-на-Майні, Німеччина	54,1	2,6
9	"Капітал", Міжнародний аеропорт Пекіну	PEK	Пекін, Китай	53,7	9,4
10	"Барахас", Міжнародний аеропорт Мадриду	MAD	Мадрид, Іспанія	52,1	14,0

* Складено автором за [7].

Створення на підставі аеропорту Джебель-Алі та однойменного морського порту Дубайського міжнародного логістичного центру передбачає крім використання можливостей морського та повітряного транспортування вантажів також розвиток інфраструктури наземних видів транспорту. Зокрема до добре розвинутої мережі автошляхів Емірату Дубай вирішено додати залізниці (протяжністю понад 700 км), які пов'яжуть між собою головні міста ОАЕ та становитимуть частину широко-масштабної мережі залізниць, що охопить усі країни Перської затоки. При цьому проект "Emirates Railways" (англ. Залізниця Еміратів) повинен стати головною вантажною артерією регіону. Реалізація цього проекту розрахована на 5-7 років та вимагатиме щонайменше \$ 30 млрд. Також передбачається побудувати в Дубаї метро (до 2012 р.). Місцевий метрополітен матиме дві лінії (червону та зелену) загальною довжиною 72 км з 55 станціями. Це буде найдовша повністю автоматизована система метро в світі. Метою виконання цього інтегрованого транспортно-логістичного рішення в Дубаї є підвищення частки державної власності в транспортному секторі з 4,7 до понад 17 % протягом наступних 15 років. Будівництво Дубайського метро проходить в два етапи. Першу чергу закінчено в 2009 р., а другу – буде виконано до 2012 р. Червона лінія з'єднає Рашидію з Вільною зоною Джебель-Алі, а зелена – зв'яже Вільну зону Дубайського аеропорту з Містечком охорони здоров'я. Заплановано, що в 2012 р. Червона лінія перевезитиме 17 тис. пасажирів за годину, а Зелена – 10,7 тис., при цьому кінцевою метою є збільшення їхньої потужності до 27 тис. та 18 тис. пасажирів за годину відповідно. Контракт на будівництво цього екологічно чистого швидкісного метро має вартість 12 млрд. дірхам (\$ 3,5 млрд.), розрахований на 15 років

та підписаний з консорціумом, куди входять японські та турецькі компанії. Як передбачають автори проекту, послугами нової транспортної системи зможуть користуватися 88 млн. чол. у рік [8]. Для Дубаю, що очікує до 2020 р. потроєння свого населення (нині тут проживає дещо понад 1 млн. осіб) і вже нині відчуває утруднення руху на автошляхах, легке метро може стати непоганим виходом із ситуації.

Висновки. Об'єднані Арабські Емірати і зокрема, Емірат Дубай крім видатних споруд, що відносяться до туристичної сфери (готель "Бурж-Ель-Араб", башта "Бурж-Дубай", "Пальмові острови"), починає будувати світового мірила і транспортно-логістичні об'єкти. Це насамперед, найбільший у світі аеропорт "Джебель-Алі" та Дубайське логістичне містечко. Досвід розміщення та спорудження цих об'єктів та розвитку всієї транспортно-логістичної інфраструктури Об'єднаних Арабських Еміратів без сумніву є цікавим та корисним для українських фахівців, передусім логістів, економіко-географів, транспортників, міжнародників, ураховуючи стратегічний курс України на інтеграцію в світову та європейську транспортно-логістичну систему.

1. Смирнов І., Косарева Т. Транспортна логістика: Навч. пос. – К.: ЦУЛ, 2008. – 224 с. 2. Смирнов І. Рынок логистики в Азии: современные особенности // Logistics. – 2–7. – №3. – С. 14–16. 3. Смирнов І. Логистика по-японски // Logistics. – 2007. – №11. – С. 30–34. 4. Смирнов І. Азійський ринок логістики та Україна: площини взаємодії // Економічні інновації. Вип. 27. – Одеса: ИПР і ЕЭИ НАН України, 2007. – С. 266–274. 5. Смирнов І. Досвід японської логістики та його застосування в Україні: від Канбан до Кайдзен // Зовнішня торгівля: право та економіка. – 2008. – №1 (36). – С.11–17. 6. Mangan I., Lalasani C., Butcher T. Global logistics and supply chain management. – London: Wiley & Sons, Ltd. – 2008. – 372 p. 7. <http://rating.rbc.ru>. 8. www.polpred.com

Надійшла до редколегії 20.10.09

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ДНІПРА В АНТРОПОГЕНІ

Загалом басейн Дніпра був сформований до середини антропогена. Динаміка його розвитку сильно змінилася після Міндельського заледеніння, коли в його верхів'ях утворилося озеро. Прорив озера відбувся приблизно 450-500 тис. р. т. Принесений в долину Дніпра матеріал заблокував його зв'язок з Чорним морем і в його басейні встановився озерний режим. Після цього були прориви післяльодовикових озер в період 47,5 тис. р. т.; 37-38 тис. р. т.; 23-22 тис. р. т.; 12-13 тис. р. т. Після останнього, був відновлений стік в Чорне море і поновився річковий режим.

In general Dnipro-river basin was formed in middle Quaternary. Dynamic of its development was exchanged after Mindel ice time when postglacial lake arisen in the riverhead. Huge mass of the rock was delivered to the middle Dnipro. Pass to the Black Sea was blocked. Next superfloods had taken place: 47,5 Ky BP.; 37-38 Ky BP.; 23-22 Ky BP and. 12-13 Ky BP. The to Black sea was renew after the last flood.

Доантропогеновий етап історії Дніпра. Тему катастроф в басейні Дніпра [1, 2] доцільно продовжити з розгляду історії Дніпра від часу його зародження. Найбільш завершеним дослідженням тут є реконструкції М.Веклича з "Атласу природних умов та натуральних ресурсів Української РСР" [3], які показують, що Дніпро зародився біля 5-6 млн. р.т., в Бергівський час, після трансгресії палеоген-неогенового моря.

З реконструкцій виникає, що вже тоді існувала більшість приток Дніпра, але через відсутність зв'язку з Чорним морем головна артерія басейну ще не визначилась. Наступна реконструкція відноситься до Завадівського часу (біля 500 тис. р.т.). Між нею та попередньою є дві важливі відмінності. Перше, це зв'язок з Чорним морем, друга – визначеність з положенням головної артерії, яка знаходилася у смугі між сучасним Дніпром та р. Удаєм. На схемі також показані притоки Дніпра, але сама його долина відмічена знаком питання. Тобто, Дніпро поступово розвивав власний басейн і вже мав вихід до Чорного моря. Третьою відмінністю є приєднання до Дніпра басейну Прип'яті.

У звичному для нас вигляді Дніпро постає біля 70 тис. р. т., у Прилуцький час. Але тут знову зникає Прип'ять, причиною чого, можливо, були викликані значними орографічними пертурбаціями після Дніпровського льодовика. Взагалі цей період є найбільш загадковим в історії Дніпра. Раніше вважалося, що Дніпровське зледеніння було в інтервалі 280-200 тис. р.т. [4], а вже в останніх визначеннях його перенесло до інтервалу 200-140 тис.р.т. [5]. Але, в незалежності від того, коли воно було, вся північна частина басейну (в сучасній конфігурації) на довгі 60-80 т.р. вкривалася потужним льодовим панцером. І Дніпро, як гідрографічний елемент на цей час припиняв своє існування.

Завдяки великому статичному навантаженню дольодовиковий рельєф під час льодовикових періодів зазнавав значних змін [6]. Змінювався він також і внаслідок екзарзації [7] та постійної дії талої води в крайових зонах. В післяльодовиковий період улоговини перетворювалися на болота та озера [8]. Тому, відновлення басейну відбувалося вже в зовсім нових топографічних умовах. При цьому басейн не відтворився у попередній дольодовиковій конфігурації. Все починалося практично з чистого аркуша. Нажаль, це не знайшло місця в легендах до геоморфологічних карт [9]. В них історія Дніпра починається тільки в антропогені і виглядає плинною, нерозривною та послідовною. Таким чином з історії Дніпра випало більше 5 млн. років. Фактично, у прийнятих зараз легендах зроблена спроба втиснути до них події значно довшого періоду. Тому, більша частина історії Дніпра, а це понад 80%, залишилася поза увагою.

В антропогеновій історії можна виділити кілька домінант, які визначали перебіг подій в долині Дніпра. Без

сумніву, головною рушійною силою були талі води льодовиків, межа яких у більшості випадків знаходилася поза територією України. В продовж льодовикових періодів лід накопичував у собі величезний потенціал енергії, яка трансформувалася у кінетичну енергію талої води тільки під час абляції. Другим по значимості чинником була орографія цієї частини континенту, особливості якої визначалися такими геотектонічними елементами як Дніпровсько-Донецька западина, обмежена з південного заходу Українським кристалічним масивом, а з північного сходу Воронежською антиклізою. За таких умов головною мішенню вивільненої енергії льодовиків стала Дніпровсько-Донецька западина, до якої власне і приурочена більша частина басейну Дніпра. Наступним елементом системи реалізації потенційної енергії льодовиків були чоловічі моренні пасма, за якими утворювалися озера. Вони ставали тимчасовими акумуляторами енергії. Прориви озер призводили до раптового, сконцентрованого у часі вивільнення енергії. За нашими дослідження впродовж антропогену сталося п'ять таких ударів.

Особливу роль в історії Дніпра зіграв, відносно невеликий по розмірам елемент – прохід через кристалічний масив. Мала ширина та глибина проходу обумовили легкість його блокування матеріалом, що виносився з усього басейну потужними повеннями¹. Фактично, лише з невеликими перервами, прохід через кристалічний масив був заблокований впродовж останніх 500 тис. років. Остаточо його було розблоковано тільки 12-13 тис. р.т.

Говорячи про інші чинники, які впливали на динаміку післяльодовикових процесів слід звернути увагу, що під час трьох останніх катастроф Вюрмського періоду, льодовики знаходилися далеко на півночі, і тут значну роль у визначенні стоку талої води відіграли меридіональні канали, які перетинали усю Білорусь з півночі на південь.

Зараз є докази п'яти грандіозних катастроф в басейні Дніпра, пов'язаних з завершальними стадіями льодовикових епох.

1. Блокування долини Пра-Дніпра на ділянці між Пслем та Ворсклою – приблизно 450-500 тис. років тому;
2. Перша катастрофа (початок Вюрму) – 47,5 тис. років тому;
3. Друга катастрофа (середина Вюрму) – приблизно 37-38 тис. р. т.
4. Третя катастрофа (остання фаза Вюрмського зледеніння) – приблизно 23-22 тис. р. т.;
5. Четверта катастрофа пов'язана з проривом решток Поліського озера – приблизно 13-12 тис. р. т.

Дніпро на початку антропогену. У ранньому антропогені на місці Дніпра існувала гідромережа, яка

¹ Система працювала подібно до зливової каналізації, періодичного блокування якої призводить до виникненню післякалюж. Нормальна її робота вимагає періодичної чистки зливостоків.

включала в себе всі його сучасні елементи, за винятком басейну Прип'яті. В середній течії долина Дніпра мала дещо відмінне від сьогоденного положення долини

(рис.1). На відрізьку від г. Пивихи і до р. Орелі, він омивав з північного сходу кристалічний масив і далі тік прadolinoю "Протовча" у бік Самари [10].

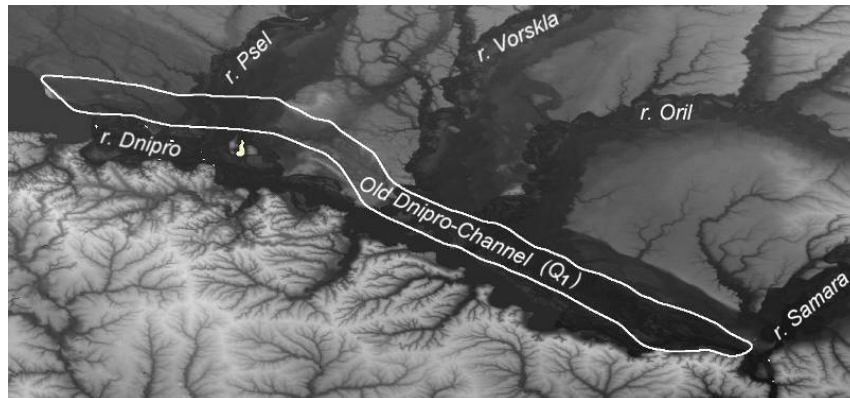

Рис.1. Положення долини Дніпра на початку антропогенного періоду

Положення пра-долини засвідчують дані геологічних робіт, з яких видно, що під четвертинною товщею лежить ранньочетвертинний алювій. Оскільки його ширина перевищує 10 км, можна стверджувати, що сформована вона була великою річкою. Наступним важливим висновком з аналізу геологічних матеріалів є те, що повздовжній профіль річки був розпрацьований ще на початку антропогену. Це твердження базується на близькому гіпсометричному положенні алювіальних товщ голоцену та початку антропогену. З цього випливає, що вже тоді існував зв'язок Дніпра з Чорним морем.

Розріз з рис.2 показує, що ранньочетвертинна алювіальна товща (a/Q_1^2) перекрита потужними (до 30 м) озерними відкладами (l/Q_1^3) [11]. Цей факт надзвичайно важливий, позаяк, послідовність літолого-генетичної зміни вказує на розрив зв'язку Дніпра з Чорним морем (прибл. 400-500 тис. р.т.) з наступним виникненням в його басейні великого озера. Виходячи з розміру басейну, можна без вагань стверджувати, що масштаби події, після якої був заблокований вплив води були неординарні.

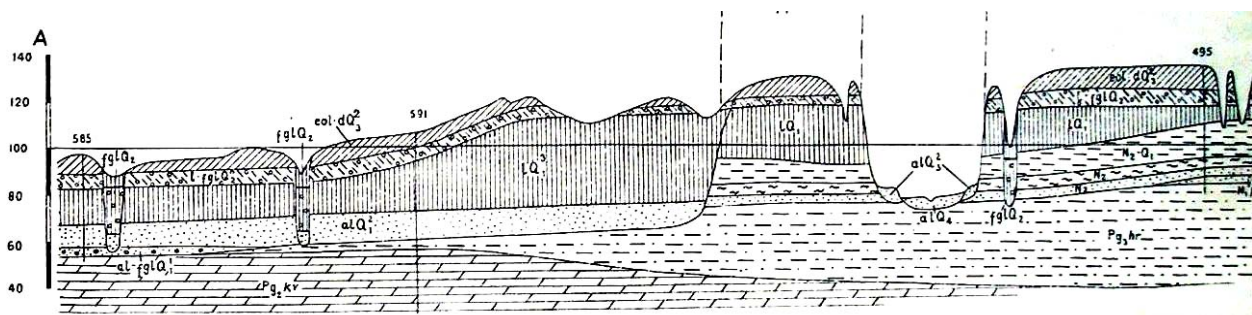

Рис. 2. Фрагмент геолого-геоморфологічного профілю від м. Глобиного до м. Миргорода [11]

Середньоантропогенний (озерний) етап. Цей етап заставив по собі товщу озерних відкладів, що лежать на позначках вищих 140 метрів (рис.2). Оскільки рівень заплав (тодішньої і сучасної) становить 60-70 м, то висота греблі, яка виникла в пригірловій ділянці Псла, мала бути не нижчою за 80 м. Гребля подала з маси твердого матеріалу та великої кількості органічних решток, які були змиті потоком. Провідну роль у будівництві греблі та міцності її конструкції зіграли знесені дерева², які сплвшись між собою створили міцний але еластичний каркас. Окрім дерев в будові гребель певну роль відігравати трупи тварин, особливо великих. Озеро, що утворилося за цією греблею існувало більше 400 тис. років. Площа озера була близькою до площі Чорного моря.

Оцінка часу існування озера зроблена на підставі датувань озерних відкладів в ІГН НАНУ TL-методом [13]. Виміри показали, що на правобережжі найдавніші з них мають вік 480 ± 52 тис. років, а наймолодші –

60 ± 8 тис. років. В районі Канева вік зразків озерних відкладів становив 320-360 тис. років. В долині Десни біля – 320 тис. років. В той же час датування зроблені С. Морозом [14] біля Канева показали, що вік озерних відкладів тут становить усього 40-50 тис. років. За нашими дослідженнями, остаточно озеро в долині Дніпра зникло десь 13-12 тис. р.т. Аналіз матеріалів археологічних розвідок вказує на те, що озеро існувало і період 30-15 тис. р.т. [15].

Крім ділянки, показаної на рис.2, озерні відклади зафіксовані в усіх звітах геологічної зйомки долини Дніпра від Ворскли до Березини, а також в узагальнюючих роботах [7,16,17] та публікаціях багатьох дослідників. Початково озеро заповнило значний відрізок долини середнього Дніпра (вище Псла), басейни: Прип'яті, Десни, Сожу та Сейму. Північніше України ним була зайнята уся південно-східна частина Білорусі.

На час дніпровського зледеніння озерний режим міг зберігався тільки в південно-східній частині озера, південніше за краєм льодовика, в наслідок вичавлювання³

² Вперше на можливу роль знесених дерев у блокуванні стоку річок звернув увагу І.Удра [12]

³ Термін запроваджений В.Різніченко у 1926 році [20]

пластичних мас, утворилися кінцево-моренні пасма, які поділили озеро на дві частини. Перебіг чолових морен показаний на картах Д. Соболева [18] та С. Яковлева [19]. З настанням теплого періоду положення цих пасом визначило частковий стік талої води у західному напрямку. В той же час, вони стали тим орографічним бар'єром, за яким сформувалося окреме льодовикове озеро в межах Білорусі. Озеро в середній течії Дніпра зі своїм власним басейном стало автономним. Рівень води в ньому визначався балансом між кількістю опадів, випаровуванням та підземним стоком.

Енергетика льодовикових періодів. Розкриття причин льодовикових катастроф в басейні Дніпра пов'язане з оцінкою енергетики етапів льодовикових епох. Традиційно, головним рушійним чинником льодовикових періодів вважається екзарцаційна та транспортуюча діяльність льоду. Але, якщо підійти до цієї проблеми з позицій оцінки енергетики різних процесів і порівняти кінетичну енергію води та льоду⁴, то тут ми доходимо іншого висновку.

Для порівняння, приймемо швидкість руху води⁵ 1 м/с, а льоду⁶ 50 м/рік. Після приведення їх до одного часового відрізка, знаходимо співвідношення кінетичної енергії води та льоду. Воно становить 397807718400. Навіть, якщо лід буде рухатися вдесятеро швидше, то і в цьому випадку різниця залишається величезною. Тобто, розрахунок, який базувався на нереально високій швидкості руху льоду і заниженій швидкості руху води, показує, що головною рушійною силою льодовикових періодів є тала вода. Позатим, води підсилюється імпульсивністю потоків. Початково енергії талої води концентрується в озерах, які заповнюють улоговини на різних гіпсометричних рівнях. З різних причин греблі озер прориваються і тоді відбувається раптове, імпульсне вивільнення енергії. Напрямок дії якої керується існуючою гідромережею, або геоструктурними елементами. Сконцентрованість у просторі та часі значно підсилює руйнівну та транспортуючу здатність водних потоків. В басейні Дніпра головним чинником, який визначив напрямок гідродинамічних ударів був геоструктурний чинник – Дніпровсько-Донецька западина. Вона стала тим об'єктом, який зазнав концентрованих неодноразових ударів.

Перша катастрофа сталася 47,5 тис. років тому (кінець першої стадії Вюрмського зледеніння). Орографія цієї частини континенту обумовила збір енергії з фронту льодовика шириною більше 1500 км, а ширина ділянки, на яку прийшовся удар не перевищувала 10 км. Цілком випадково головною мішенню став схил Українського кристалічного масиву, в якому було прорубане нове русло Дніпра (рис.3). Удар прийшовся на ділянку біля с. Таборище (сучасне м. Світловодськ), де був знесений виступ кристалічних порід (на профілі вони позначені хрестиками) висотою 40-50 м.

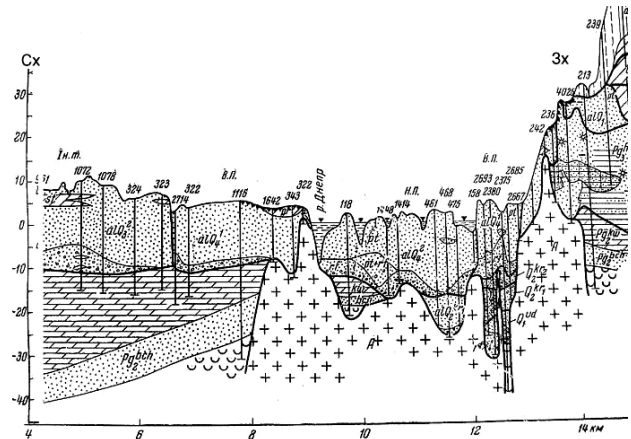

Рис.3. Геологічний розріз долини Дніпра в районі с. Таборище [7]

Після цього положення долини Дніпра нижче с. Таборища стало абсолютно нелогічним, оскільки безпосередньо до твердих, стійких до розмиву кристалічних порід з заходу та сходу прилягають м'які потужні осадові верстви, в яких початково і була сформована долина Дніпра.

Крім зміни положення долини Дніпра, до цього періоду відноситься виникнення відторженців та вкриття басейну Дніпра та прилеглих територій валунним суглинком, вік якого становить 50-55 т.р. [21]. Тоді ж стали і дислокації в долині середнього Дніпра: Канівські гори, гора Пивихи, гора Калитва та інші.

Час цієї катастрофи був визначений радіовуглецевим методом по залишкам перепеченої деревини на контакті протерозойських кварцитів та відторженця, низ якого представлений бучацькими пісками (47600±800 р.) та по палеонтологічним решткам з валунного суглинка в березі Псла біля м. Шишаки (47300±900 р.). Враховувався також вік розсіяної в валунному суглинку органіки⁷ (52-55 тис.р.) та по вік органічних решток з балки Сажавки (в перерахунок з визначень І.Підоплічка [22] – приблизно 47 тис. р.

Причиною катастрофи був прорив частини озер, які zostалися після Риського льодовика. На час цієї катастрофи припадає танення першого Вюрмського льодовика. Його тала вода переповнила прильодовикові озера і йшла з півночі Білорусі на південь, де також переповнила озера, що залишилися з попереднього періоду. Можливо, що у цьому випадку мав місце ланцюговий характер прориву каскаду озер.

Друга катастрофа мала місце приблизно 37-38 тис. р.т. (Середній Вюрм). Вона не має таких яскравих проявів як інші катастрофи. По ній залишилася лише товща полого-жовтого суглинка, яка контактує з валунним суглинком (52-55 тис. р.). Зв'язок полого-жовтого суглинка з катастрофічними потоками визначається тільки по слідах його фізичної дії на валунний суглинок. Виявлено два місця де можна бачити наслідки їх колізії. Одне розташоване на лівому березі Дніпра на південь від с. Кропивна, друге – біля с. Трахтимирів. Останній приклад є найбільш показовим та незаперечним. На рис.4. показане глибоке проникнення полого-жовтого суглинка у товщу валунного суглинка. З цієї фотографії видно, що під час проникнення були деформовані прошарки валунного суглинка, який вже існував на той час.

⁴ Ця енергія є рушійною силою рельєфотворення.

⁵ Середня швидкість води для рівнинних річок

⁶ Середня швидкість руху гірських льодовиків. Достовірних даних про швидкість рівнинних льодовиків в літературі не наводиться. Також достеменно не відомо, льодовик сунеться, чи просто позширюється за рахунок нагромадження атмосферних опадів, як це відбувається в теперішніх умовах на початку зими.

⁷ Так звана "морена"

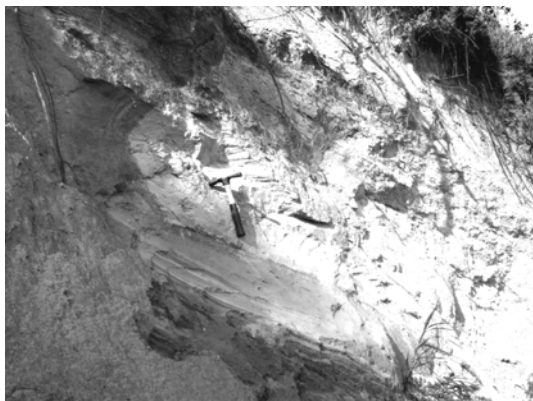

Рис.4. Проникнення полого-жовтого суглинку у товщу валунного суглинку (фото С. Рижова)

Ще одним свідченням силового заміщення є відсутність ґрунтів на поверхні валунного суглинку, який представляв собою денну поверхню приблизно 10 тис. р. Вік розсіяної органіки у полого-жовтому суглинку за даними С14 становить: с. Стайки – 41000 ± 1500 р.; с. Кропивна – 41600 ± 1200 р.; с. Трахтимирів – 37800 ± 900 р.

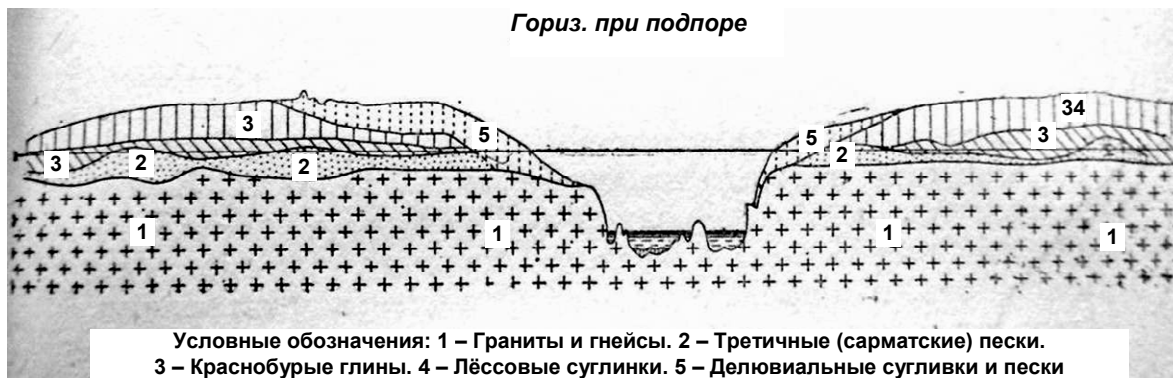
В часі ця катастрофа не корелюється з льодовиковими періодами, але прив'язане до похолодання в рамках потепління середнього Вюрму [4]. Причини катастрофи та її перебіг є нез'ясованими. Її час визначений з літературних джерел, де вказано кілька дат інтервалу 39-37 тис. р.т., отриманих по датуванню органічних решток в алювіальних відкладів Прибалтики та верхнього Дніпра [4]. Близький до цих значень і вік другого від

поверхні викопного ґрунту в Вишгородській кручі – 34100 ± 800 р. Невелике відхилення у бік омолодження, скоріш за все, виникло за рахунок його неглибокого залягання (біля 1 м), що не виключає проникнення в нього кореневих та розчинів.

Третя катастрофа кінця останньої фази Вюрмського зледеніння відбулася приблизно 23-22 тис. р.т. До встановлення дат двох попередніх ця катастрофа виглядала найбільш потужною і її наслідки розглядали як сумарні. Крім зміни положення долини Дніпра на відтинку між г. Пивихою та р.Самарою, сюди відносилися розблокування стоку через кристалічний масив та переміщення відторженців. Зараз можна говорити лише про значне переміщення гірських порід, гибель великої кількості тварин, рештки кістяків яких і сьогодні лежать у руслі Дніпра, та тимчасове відновлення стоку через кристалічний масив.

Прикладом значного переміщення гірських порід є будова алювіальної товщі над стоянкою "Міра", яка лежить на виході Дніпра з кристалічного масиву. Детальний її опис зроблений в раніше [2]. Тут ми лише звертаємо увагу на те, що на стоянці "Міра" культурний шар (27-28 тис. р.) знаходиться на значній глибині від денної поверхні (до 15 м). Тут висота потоку була вищою за 20 м при ширині до 20 км. Суттєво іншими параметри потоку були в межах кристалічного масиву. Так, з профілю через Дніпро по осі греблі Дніпрогесу складеного Ф.Саваренським [23] у 1932 році (рис.5), видно, що висота потоку в кристалічних породах при його ширині трохи більше 1 км перевищувала 50 м і, що піщано-суглинниста товща є наймолодшою (відмічено 5).

Гориз. при подпоре

Условные обозначения: 1 – Граниты и гнейсы. 2 – Третичные (сарматские) пески. 3 – Краснобурные глины. 4 – Лёссовые суглинки. 5 – Делювиальные суглилки и пески

Рис.5. Геологічний розріз по осі греблі Дніпрогесу /за Ф.Саваренським [23]

Катастрофа 23-22 тис. р.т. помітно змінила схему розселення в басейні Дніпра. Зникнення більшої частини Поліського озера, рівень води в якому сягав 160 м, на півночі звільнила території, на яких почали селитися люди. В Подесенні постала група стоянок Пушкарі. На ділянці їх розміщення висота поверхні є вищою за 165 м. Її вік, за останніми визначеннями, сягає 20 т.р. А вік, розташованого неподалік, скупчення кісток мамонтів, в якому також є знахідки кременевого інвентарю, доходить до 22 т.р. [24]. В Білорусі її аналогом є стоянка Юровичі. Перед тим, люди селилися вище за течією, на схилі Середньо-Руської височини.

Велика кількість археологічних знахідок в котловинах ГЕС Дніпровського каскаду [25] вказує на драматичність розвитку тих подій, – гибель стоянок разом з їхніми мешканцями.

В часі ця катастрофа корелюється з початком останнього Вюрмського зледеніння. Причиною могло стати інтенсивне танення льоду і скид води в південну Білорусь під час короткотривалого потепління. Час катастрофи зафіксований чисельними датуваннями різномірної органічної речовини: кістяки тварин з русла

Дніпра, поховані ґрунти, рештки деревини, молюски. Головним чином їх вік лежить в інтервалі 23-22 тис. р.т.

Четверта катастрофа сталася після прориву залишків Поліського озера 13-12 тис. р.т. Оскільки її перебіг детально описаний в попередніх публікаціях, тут лише нагадаємо, що головними наслідками для Дніпра було приєднання до нього Прип'яті та відношення стоку до Чорного моря [4, 10].

Висновки. Історія становлення та розвитку Дніпра є значно складнішою, драматичнішою та цікавішою ніж це уявлялось. В світлі виявлених в останній час фактів, сьогодні можна говорити лише про загальні риси його історії. Вивчення ж її в повному обсязі справа майбутніх досліджень. На сьогодні головними результатами роботи є: 1 – доказ змін режимів Дніпра з річкового на озерний і навпаки; 2 – встановлення істинного віку валунного суглинку, який довгий час вважався мореною дніпровського льодовика (50-55 т. р.)⁸.

⁸ Тобто відноситься до періоду, коли в межах України ніяких льодовиків не було.

1. Пазинич В.Г. Геоморфологічний літопис Великого Дніпра. – Прилуки: Гідромас, 2007. – 372 с. 2. Пазинич В.Г. До проблеми генетично-вікових визначень утворень долино-терасового комплексу басейну середнього Дніпра // Фізична географія та геоморфологія № 56, Київ, 2009, с.230-238. 3. Веклич М. Ф. Палеогеографические условия территории Украины в позднем Кайнозое // Атлас природных ресурсов Украинской и Молдавской ССР. – К.: Изд-во АН УССР, 1978. – С.54-55. 4. Геохронология СССР, Т.3, Новейший этап, под редакцией Зубаков В.А. – Л., Наука, 1974. 359 с. 5. Величко А.А. Палеоклиматы и палеоландшафты внетропического пространства Северного полушария, Атлас-монография, М., ГЕОС, 2010. 119. С. 6. Klimaszewski M. Geomorfologia. – Warszawa. 1978. – S. 830. 7. Горещий Г. И. Аллювиальная летопись великого Пра-Днепра. – М.: Наука, 1970. – 492 с. 8. Квасов Д.Д. Поздне-четвертичная история крупных озер и внутренних морей Восточной Европы. – Л., 1975. – 225 с. 9. Геоморфологічна карта України // Національний Атлас України (електронна версія) / Палієнко В.П. Під ред. Л.Г. Руденка. – Київ: ІГ НАНУ, 2000. 10. Пазинич В.Г. Коротка історія Дніпра – Режим доступу: <http://www.arheolog-ck.ru/?p=3033>; <http://www.arheolog-ck.ru/?p=3054>, 2010. 11. Комплексная геологическая съемка листа М-36-XXI (Миргород), Причина П.С., Пасичник Б.Н., Сингур Н.И. и др. Киевский геологоразвед. трест, 1963, К., Геоформ. 12. Удра І.Х. Роль значних водних пертурбацій у зміні природи в антропогені. // Київський географічний щорічник. – 2005. – Вип. 5. – С. 34-52. 13. Шелкопояс В.Т., Христофорова Т.Ф. Возраст плейстоценовых озерно-ледниковых отложений перигляциальной зоны УССР, // Перигляциальные образования плейстоцена (Препринт ИГН 80-16), К., 1980, с. 39-40. 14. Мороз С.А. Оligостромова природа Канівських дислокацій

// Сучасний стан та перспек. розвитку геоморфологій, неотектоніки та палеогеог. антропогену України, 1996. – с. 19-21. 15. Телегин Д.Я. Посульская группа палеолитических стоянок на нижнем Днепре // Российская археология, М., 1996. 16. Мандер Е. П. Антропогенные отложения и развитие рельефа Белоруссии. – Минск: Наука и техника, 1973. – 128 с. 17. Ромаданова А. П. Четвертинні відклади лівобережжя середнього Дніпра. – К.: Наукова думка, 1964. – 156 с. 18. Соколов Д. Н. О геологии и геоморфологии Полесья // Вісник Української районної управи. – 1931. – Вип.16. – С. 3-40. 19. Яковлев С.А. О карте четвертичных отложений Европейской части СССР и сопредельных территорий, // Труды II междунар. Конферен. По изучен. Четверт. Периода Европы, Вып.1. Геолразведиздат, М., 1932, С. 91-104.; 20. Різніченко В. В. На окраинах Канівських дислокацій // Вісн. укр. відділу геол. ком. – 1927. – Вип. 10. – С. 54-74. 21. Пазинич В., Галаган О., Пазинич Н. До протиріч у датуванні дніпровської "морени" – Режим доступу: <http://www.arheolog-ck.ru/?p=3424>, 2010. 22. Пидопличко І.Г. Новый метод определения геологического возраста ископаемых костей четвертичной системы, К., Изд-во АН УССР, отд. вып., 1952, 90 С. 23. Саваренский Ф.П. Четвертичные отложения в районе Днепростроя // Путеводитель экскурсий второй четвертично-геологической конференции. – М.-Л., 1932. – С.163-184. 24. Беляева В.И. Некоторые обобщения полевых исследований в Пушкарях-1 // С.Н.Бибикив и первобытная археология. РАН, НАНУ, С-Пб, 2010, с.181-190. 25. Накельский С.К., Карлов Н.Н. О геологическом возрасте и значении остатков ископаемого палеолитического человека, найденных в Среднем Поднепровье // Вопросы антропологии, 1965. – Вып. 20. – С. 75-79.

Надійшла до редколегії 09.09.10

УДК 911.3

О. Гладкий, д-р геогр. наук

СУТНІСТЬ ТА ЗАВДАННЯ МЕНЕДЖМЕНТУ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ В ХХІ СТОЛІТТІ

Розглянуто теоретичні засади менеджменту регіонального розвитку як науки про управління економічною ефективністю розвитку та розміщення людської діяльності на території. Висвітлено його сутнісні ознаки, об'єкт і предмет дослідження. Встановлено зв'язок менеджменту регіонального розвитку з іншими науками та суспільно-географічними дисциплінами. Визначено відмінності між поняттями "менеджмент регіонального розвитку", "регіональне управління" та "регіональна політика".

The theoretical fundamentals of regional development management as a science that investigate management of economic efficiency of production's location and development on the territory are disclosed. The essential characteristics, object and subject of investigation are defined. The interdependences of regional development management with other scientific directions as well as with socio-geographic investigations are explored. The differences between regional development management, regional management as well as regional policy are investigated.

Вступ. Актуальність теми. В сучасній суспільній географії активно розвивається цілий ряд наукових напрямів, пов'язаних з вирішенням універсальних стратегічних цілей та завдань управління територією. Останнім часом, вона все більше спрямовує свій пізнавальний апарат на пошук найбільших тактичних цілей управління регіональним розвитком окремих підприємств і фірм, які зацікавлені в комерційній успішності та ефективності свого функціонування. Суспільно-географічні науки, відштовхуючись від накопиченого ними досвіду регіонального планування та управління, комплексної оцінки ресурсів і можливостей території, аналізу передумов і факторів регіонального розвитку та застосування методів підвищення ефективності розміщення підприємств (як поодиноких, так і в комплексі) здатні надати комерційним структурам цілий ряд важливих рекомендацій з метою оптимізації їх розміщення та функціонування на певній території. Ці рекомендації будуть покликані стимулювати розвиток підприємств та підвищити їх комерційну віддачу, ефективність функціонування в ринковому конкурентному середовищі. Саме ці аспекти, на нашу думку, входять до сфери наукових досліджень менеджменту регіонального розвитку, який наразі активно застосовується в якості навчальної дисципліни в географічних ВУЗах магістерського напрямку підготовки фахівців-географів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття менеджменту регіонального розвитку постійно зустрічається в наукових публікаціях географів та економістів. Йому присвятили свої праці М. Д. Пістун, О. Г. Топчієв, Д. М. Стеченко, М. Гладий, Л. М. Зайцева, А. Гранберг,

Н. Я. Калюжная та ін. Серед зарубіжних авторів менеджмент регіонального розвитку зустрічається в працях М. Фуджити, П. Кругмана, М. Портера, Т. Деелстри, Г. Кларка та М. Фельдмен. Проте, як окрема наукова дисципліна, що присвячена управлінню економічною ефективністю розвитку та розміщення людської діяльності на території, менеджмент регіонального розвитку ще не розглядався.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Саме тому, об'єктом нашого дослідження є теоретична сутність та завдання менеджменту регіонального розвитку в сучасних умовах, а завданнями – аналіз теоретичних засад менеджменту регіонального розвитку як науки, його сутнісних ознак, об'єкту і предмету дослідження, пошук зв'язків менеджменту регіонального розвитку з іншими науками та суспільно-географічними дисциплінами та встановлення відмінностей між поняттями "менеджмент регіонального розвитку", "регіональне управління" та "регіональна політика".

Виклад основного матеріалу. В суспільно-географічних науках останнім часом стали широко використовуватись поняття суміжних наук в галузі економіки та управління, зокрема основні засади менеджменту. Як відомо, цей термін (від англ. *to manage* – управляти) з'явився у 70-80 рр. минулого століття і означав комплекс наукових принципів, методів стимулювання та організаційних важелів впливу на дії людей, використання різноманітних ресурсів з метою досягнення тактичних і стратегічних цілей організації [3]. Отже менеджмент – наука про управління сучасним підприємством, фірмою, установою, яка ставить за мету досягнен-

ня її найвищої економічної ефективності (прибутковості) функціонування [4].

В суспільній географії теоретико-методологічні засади менеджменту активно застосовуються в галузі регіонального управління, районного і міського планування, управління використанням природних ресурсів та в багатьох інших наукових напрямках. Поява та активне залучення до структури суспільно-географічних наук менеджменту регіонального розвитку також зумовлене інтеграцією географічних знань з економічними науками і науками про управління та носить комплексний, міждисциплінарний, прикладний характер [1].

Результатом такої інтеграції стала цілісна наукова картина розміщення і функціонування окремих підприємств (фірм, організацій) в межах конкретної території (регіону), за допомогою якої досягається їх найвища прибутковість та комерційна ефективність функціонування завдяки оптимальному поєднанню в певній точці простору всіх передумов і факторів, що зумовлюють більш високі прибутки підприємства.

Таким чином, можна дати **визначення менеджменту регіонального розвитку** як науки про управління економічною ефективністю розвитку та розміщення людської діяльності на території відповідно до дії природних, соціальних, економічних передумов і факторів.

В такому визначенні враховуються переважно ринкові комерційні аспекти розміщення фірми на окремій території, прагнення комерційних кіл, бізнесменів та підприємств до формування найвищого рівня прибутковості їх закладів, встановлюються взаємозалежності такої прибутковості від наявного земельного і природно-ресурсного потенціалу, осередків концентрації людських ресурсів, фінансових, комунікаційних, науково-інноваційних, зовнішньоекономічних ресурсів, комерційного соціального обслуговування та ін. Як видно, в подібному визначенні ми говоримо про управління не всією територією регіону, чи раціональним розміщенням на території окремих видів людської діяльності, в яких знаходять суть менеджменту регіонального розвитку ряд авторів [1;6;7;8], а про конкретну фірму (підприємство) та про її поведінку на території з пошуку оптимального найбільш комерційно вигідного місцеположення. Цим поняття менеджменту регіонального розвитку сутнісно (ab essentio⁹) відрізняється від інших наук з територіального управління.

Відштовхуючись від наведених міркувань, можна зазначити, що **об'єктом** дослідження менеджменту регіонального розвитку, на нашу думку, має бути власне регіональний розвиток підприємства (фірми, організації), що заснований на пошуку шляхів найвищої економічної ефективності в залежності від вибору місцеположення на території.

Таким чином, **предметом** дослідження є управлінські важелі і методи найбільш прибуткового й економічно вигідного розміщення підприємства (фірми, організації) в регіоні, що впливають з поліваріантної оцінки ефективності розвитку фірми в окремих точках простору в конкретних умовах.

Таке розуміння об'єкту і предмету менеджменту регіонального розвитку підкреслює глибоку практичну значимість даного наукового напрямку, однак не заперечує широкого застосування теоретико-методологічного апарату суспільної географії та суміжних наук. Без комплексного розуміння впливу на ефективність розміщення підприємств різноманітних природних, соціальних, економічних передумов і факторів, без всебічного змістового теоретичного аналізу механізмів формування

прибутковості фірми в залежності від місця її розташування наукове пізнання запропонованого нами об'єкту дослідження є вкрай складним і суперечливим

Саме тому, було б доцільно коротко зупинитись на тому теоретичному підґрунті менеджменту регіонального розвитку, яке формувалось в географічних, економічних, соціальних науках протягом тривалого періоду часу. Окремі аспекти дослідження сутності формування додаткового прибутку підприємця в залежності від територіального розміщення фірми виникли ще в XIX ст. Так, ще в працях Йогана фон Тюнена "Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie, oder Untersuchungen über den Einfluss, den die Getreidepreise der Reichtum des Bodens und die Abgaben auf den Ackerbau ausüben"¹⁰ (Гамбург, 1826-1863 pp.) ще на стадії становлення індустріального розвитку Німеччини було розвинуто вчення про взаємну залежність ефективності різних видів діяльності людей та віддаленості від центру регіону (ізолюваної держави). В цьому дослідженні фон Тюненом було показано характер взаємодії ядра (з його людськими, інженерними, ринковими, соціально-економічними ресурсами) із периферією, яка ототожнювалась в ті часи із переважно аграрними, лісопромисловими функціями, а зараз є по суті організаційним продовженням ядра регіону, територіями формування і перерозподілу варіантів формування економічної ефективності розміщення фірм. Тюненом були також закладені теоретичні аспекти вивчення рентних відносин в системі центр-периферія, територіальної диференціації різних видів людської діяльності в залежності від їх віддаленості від урбанізованого центру системи та інші немаловажні аспекти, які зараз покладено в основу менеджменту регіонального розвитку. Сама ідея розподілу простору на зони спеціалізації навколо ізолюваної держави була чи не першою спробою обґрунтувати різницю у формуванні економічної ефективності різних виробництв в залежності від конфігурації території, віддаленості від центру системи і транспортних комунікацій, осередків ринкової активності, людських ресурсів тощо [2].

Більш детальний аналіз сутності регіонального перерозподілу показників економічної ефективності функціонування підприємства виник у "теорії штандортів" відомого економіста, географа і філософа Альфреда Вебера. В своїй книзі "Über den Standort der Industrien"¹¹ (1909 p.) вчений закладає основи оптимального розвитку і розміщення виробництва, на який, за його тлумаченням, діють три провідні фактори: орієнтація на транспорт, орієнтація на трудові ресурси та орієнтація на концентрацію перших двох факторів та, власне, і самого виробництва (за термінологією Вебера – агломерування). Під впливом перших двох факторів, писав Вебер, складається мережа вузлів що характеризується або мінімізацією транспортних затрат, або оптимальним наближенням до трудових ресурсів. Однак, розміри цих вузлів та їх виробничі потужності визначаються власне третьою групою факторів, тобто скупченням промисловості в певному місці внаслідок укрупнення самого підприємства, або в результаті сумісного розміщення декількох виробництв. Комерційна вигода від цього пов'язана із зниженням витрат виробництва, що створюються власне їх концентрацією та спільним використанням ринків робочої сили і кредитних послуг, ринкових зв'язків із постачання матеріалів та збуту го-

⁹ По сутнісних ознаках (лат.).

¹⁰ Ізолювана держава про відношенню до сільського господарства і національної економіки, або дослідження про вплив, який справляють ціни на зерно, якість земель і податки на землеробство (нім.).

¹¹ Про штандорти в промисловості (нім.).

тової продукції, складського господарства, під'їзних шляхів, енергопостачання, ремонтної бази та допоміжних виробництв при певних технологічних процесах. Економія від такого розміщення призводить до відхилення пунктів дислокації виробництва від точок транспортних мінімумів та робочих поселень. Найбільш схильні до агломерування за Вебером ті підприємства, які мають найбільший коефіцієнт формування (відношення вартості формування підприємства до транспортних затрат). Отже, із самого початку становлення вчення про економічну ефективність розміщення підприємств, науковці звернули увагу на специфічний ефект, який формується у висококонцентрованому середовищі і призводить до значної економії матеріальних ресурсів в процесі промислового виробництва [2;5].

Вчення Вебера знайшло своє подальше відображення у формуванні теорії центральних місць в роботах В. Кристаллера та А. Льюша (W. Christaller, A. Lösch). Вчені розрізняли два основних варіанти формування додаткової прибутковості розміщення фірми – скупчене (агломероване) та дисперсне розміщення. Їх розвиток "не є результатом природних чи політичних нерівностей", – писав Льюш. – "Він виникає на основі дії різних економічних сил, деякі з яких ведуть до концентрації, а деякі до диспергування виробництва. В першій групі сформувались переваги спеціалізації і масштабів виробництва, в іншій – переваги низьких затрат на транспортування (тобто, наближеності до споживача) і диверсифікації продукції" [10].

На основі праць зазначених вище учених, відбувалось практичне наповнення і переосмислення теорій та моделей просторової економічної рівноваги, поведінки підприємства у просторі та регіонального розвитку локальних утворень. В Україні ідеї Вебера, Кристаллера і Льюша підтримували Д. П. Журавський, К. Г. Воблий, М. Туган-Барановський, М. Яснопольський, О. Русов, Й. Пасхавер, М. Птуха. Так, Воблий зазначав, що фактори Вебера необхідно суттєво доповнити іншими чинниками другорядного значення, що внесе суттєві поправки в дослідження і підвищить їх практичне значення. На думку Воблого, одним із таких додаткових факторів має бути орієнтація підприємства на джерела сировини та енергії, що має суттєво доповнити картину формування регіональної прибутковості його функціонування [7].

Зарубіжні вчені, послідовники Вебера, Кристаллера і Льюша, більшої уваги приділяли вивченню економічних категорій розвитку регіонального розвитку підприємств, формуванню прибутку окремих фірм та визначенню економічних чинників, що впливають на них. Серед науковців початку ХХ ст. (20-30 рр.), що досліджували характер формування прибутковості фірм в регіоні (Відал де ла Блаш, Олін, Хотеллінг, Хікс та ін.), безсумнівно заслуговує особливої уваги теорія Альфреда Маршалла (Marshall A.) про зовнішні фактори розвитку підприємств (Marshallian externalities, 1920) [12]. На думку вченого, провідними факторами вибору найбільш прибуткового місцеположення фірми є високодиверсифікована торгівля, розвиток винаходів в машинобудуванні та загальний процес організації бізнесу. На економічну ефективність розміщення підприємства, за Маршаллом, впливають наступні моменти: 1) формування високоспеціалізованої робочої сили; 2) розвиток нових ідей на основі людського капіталу і особистих комунікацій; 3) наявність спеціалізованих виробничих послуг; 4) розвиток інфраструктури. Послідовниками Маршалла стали такі відомі вчені, як Гувєр, Гендерсон, Хансаль.

Викладені вище аспекти формування економічної ефективності розміщення підприємств знайшли своє подальше відображення в роботах, присвячених формуван-

ню просторових аспектів конкуренції. Ці ідеї розвивали Хікс, Ізард, Купманс, Арроу і Дебрю, Ітон і Ліпсі, Калдор та ін. На думку цих вчених, конкурентоспроможність розвитку підприємства на певній території формується завдяки гетерогенності та дискретності простору, що визначають нерівноцінні стартові умови ведення бізнесу [12].

В 20-30 рр. минулого століття в Радянському Союзі вчення Вебера, Кристаллера і Льюша було визнано буржуазним [2]. Наукові дослідження в напрямку пошуку шляхів формування найвищої прибутковості підприємства на основі його розміщення в просторі тривалий час не проводились. Натомість, в СРСР виникла інша теорія ефективності розміщення виробництва, заснована на ідеях М. М. Колосовського. Це була концепція територіально-виробничих комплексів (ТБК). В різні роки її досліджували: Е. Б. Алаєв, М. Т. Агафонов, П. М. Алампієв, М. К. Бандман, Г. В. Балабанов, А. Т. Ващенко, А. П. Голіков, І. О. Горленко, Я. І. Жупанський, Ф. Д. Заставний, В. І. Захарченко, М. Г. Ігнатенко, С. І. Іщук, Т. М. Калашникова, В. В. Кістанов, А. М. Колотієвський, Л. М. Корецький, С. Б. Лавров, І. В. Нікольський, С. Я. Ниммик, М. М. Паламарчук, М. Д. Пістун, Ю. І. Пітюренко, А. Ю. Пробст, Ю. Г. Саушкін, Є. Д. Силаєв, А. В. Степаненко, Д. М. Стеченко, М. Ф. Тимчук, О. Г. Топчієв, А. Т. Хрущов, Б. С. Хорєв, О. І. Шаблій, М. Д. Шаригін, М. І. Шраг, А. І. Чистобаєв та ін.

В основі цієї концепції знаходиться ідея комплексності виробничо-технологічних процесів на певній території, замкненості енерговиробничих циклів та виробничих, техніко-технологічних, інфраструктурних зв'язків. "Підприємства ТБК, – писав Ю.Г. Саушкін, – повинні бути максимально пов'язані між собою в техніко-економічному, в тому числі і в технологічному, відношенні – одне підприємство може переробляти сировину і напівфабрикати іншого, використовувати відходи виробництва, виробляти устаткування, частини машин, деталі для підприємств вузла і т.д." (1965). Таким чином, формування додаткового прибутку базувалось на затратному принципі і полягало в зменшенні витрат на сировину, напівфабрикати, робочу силу, комунікації, будівництво тощо. Про ринкові механізми формування і перерозподілу прибутку підприємств в залежності від його місцеположення в теорії ТБК не йшлося [2].

Паралельно із вітчизняним вченням про ТБК, в зарубіжній науці виникло вчення про промислові кластери. Його засновником вважається відомий економіст, лауреат Нобелівської премії М. Портер (Porter, M.). Його вчення органічно впливало із загальної теорії штандортів А. Вебера та досліджень з питань просторової конкуренції Хікса, Купманса, Арроу, Дебрю, Ітона, Ліпсі та ін. Портер стверджував, що найбільші конкурентні переваги розвитку промислового підприємства формуються у географічно "сконцентрованій невеликій кількості штандортів". М. Енрайт (Enright, M.) ввів термін "регіональний кластер" для дефініції просторового скупчення взаємопов'язаних підприємств, схожих за своєю спеціалізацією. Конкуруючи одне з одним, вони утворюють тимчасові альянси і, таким чином, підвищують загальну конкурентоспроможність порівняно із фірмами, що розташовані поза кластером. Переваги кластерів над іншими формами розміщення виробництва полягають у формуванні специфічного ринкового середовища, в якому відкриваються широкі можливості до зростання рентабельності і продуктивності праці [2;10].

Теорію кластерів, як осередків найвищої економічної ефективності розвитку і розміщення підприємств в регіоні, активно розвивають М. Хеєнґунзен, П. Нійкамп, М. Бекманн, Г. Річардсон (Geenhuizen M., Nijkamp P., Bechmann M.J., Richardson H. W.), а також Масакіта

Фуджита та Жан-Франсуа Тисс (Fujita M., Thisse J.-F.). Вона ж стала відправною точкою для міркувань лауреата Нобелівської премії Поля Кругмана (Krugman, Paul R.). В своїй праці "The Spatial Economy: Cities, Regions and International Trade"¹² (у співавторстві з М. Фуджитою) вчений розвиває концепцію "просторової економіки" (інколи зустрічається під назвою "нової економічної географії"), в рамках якої обґрунтовує де і чому найбільш прибутково розвивається та чи інша економічна діяльність [11]. Кругман пропонує за допомогою багатфакторного аналізу оцінити ефекти підвищення віддачі підприємств (прибутків), транспортні витрати, рух продуктивних факторів (капіталу, робочої сили, інформації), що, на думку ученого, розкриває нові можливості для географії при вирішенні проблем в міській, регіональній та міжнародній економіці.

Починаючи з 1991 р. Кругман в роботі "Зростаюча віддача та економічна географія" запропонував математично строгий підхід, що дозволяє одночасно моделювати і товарні потоки, і розміщення виробництва, і споживачів у просторі [11]. Сформульована у цій статті модель отримала назву "центр – периферія". Результати досліджень вченого дають можливість швидко і ефективно виявляти перспективні для певної території напрямки розвитку, формувати відповідні регіональні мережі, виділяти напрямки внутрішньонаціонального та міжнародної спеціалізації. Його новаторські висновки важливі в контексті динамічного розвитку адміністративних і функціональних регіонів у Європі, що зумовило формування нової просторової будови цієї високоінтегрованої глобальної економічної системи.

Таким чином, визначаючи основні наукові школи, що формують уявлення про менеджмент регіонального розвитку, можна сформулювати його головну мету та основні завдання дослідження. **Метою** менеджменту регіонального розвитку має бути розробка комплексу управлінських важелів та рекомендацій з розміщення у просторі окремих підприємств (фірм, організацій), що сприяють підвищенню економічної ефективності (прибутковості) їх функціонування в регіоні.

Для досягнення цієї мети, менеджмент регіонального розвитку виконує ряд **завдань** стратегічного і тактичного характеру. До них, зокрема, належать: пошук територій формування найвищої прибутковості фірми в залежності від природних, трудових, фінансових, інвестиційних, інформаційних, комунікаційних, соціально-комерційних та інших ресурсів; розробка стратегії оптимального використання наявних ресурсів території відповідно до конкретних умов розміщення фірми у просторі; оптимізація просторових зв'язків фірми (підприємства, організації) з постачання і збуту, доступності до різних ресурсів та можливостей; прогнозування та проектування розвитку підприємств (фірм, організацій) в залежності від наявних і перспективних ресурсів території з метою формування найвищої прибутковості.

Як видно, в наведених завданнях менеджменту регіонального розвитку, немає розробки управлінських методів і прийомів з оптимізації власне території регіону, його ресурсів та каркасної конфігурації. На нашу думку, ці питання мають ефективно розглядатись і вирішуватись в межах науки з регіонального управління [9]. Саме в цій дисципліні дослідник не опускається до

рівня окремих фірм та організацій, а розробляє управлінські рішення, виходячи з потреб державного регулювання розвитку регіонів на різних ієрархічних рівнях. Отже, регіональне управління покликане здійснювати пошук шляхів оптимізації функціональної структури окремих територій з метою створення найбільш сприятливих умов для розвитку різних видів людської діяльності і формування додаткової високої економічної ефективності господарювання (комерційного прибутку). До кола її завдань також мають входити проблеми раціонального використання і охорони природних ресурсів, підвищення рівня життя людей, надання соціальних привілеїв і гарантій різним категоріям громадян та ін. [9].

Конкретні рішення з регіонального управління мають бути продиктовані для дослідника особливостями проведення регіональної політики держави, яка здійснює регламентування повноважень органів регіональної влади на місцях, територіальних громад окремих місцевостей і поселень та органів місцевого самоврядування. Тобто, "регіональна політика" більше спрямована на юридичні аспекти розвитку регіонів, ніж "регіональне управління", і має на здійснювати пошук шляхів оптимального перерозподілу балансу політичних сил на конкретних територіях [7; 9].

Висновки і перспективи подальших розвідок.

Таким чином, сфера застосування менеджменту регіонального розвитку має, на нашу думку, обмежуватись пошуком шляхів формування найвищої економічної ефективності регіонального розвитку підприємства (фірми, організації) в залежності від вибору місцезнаходження на території та наявних на ній ресурсів і можливостей. Застосування таких поглядів з даної проблематики сприятиме розробці наукової концепції ефективності регіонального розвитку підприємства та зростанню прибутковості його функціонування в ринкових умовах.

1. Гладій М. Регіональний менеджмент і моніторинг. / Гладій М., Ділішній М., Писаренко С, Янків М. – Л, 1998.
2. Гладкий О.В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій: Монографія. / Гладкий О.В. ; [за ред. С. І. Іщука] ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К.: ВГЛ "Обрії", 2008. – 360 с.
3. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке. / Друкер П. – М, 2001.
4. Економічна енциклопедія: у 3 т. / [Редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К.: Видавничий центр "Академія", 2000.
5. Ішук С. І. Київська господарська агломерація: досвід регіонального менеджменту: Монографія. / С. І. Ішук, О. В. Гладкий. – К.: ВГЛ "Обрії", 2005. – 240 с.
6. Круш П.В. Регіональне управління: Навчальний посібник. / П. В. Круш, О. О. Кожемяченко. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 248 с.
7. Пістун М. Д. Сучасні проблеми регіонального розвитку: навчальний посібник / М. Д. Пістун, А. Л. Мельничук. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2009 – 200 с.
8. Коваленко М.А. Регіональний менеджмент: Навч. посіб. / М.А. Коваленко, Н.А. Кругла, Л.М. Радванська, Г.М. Швороб. – Херсон: Олді-плюс, 2004. – 304 с.
9. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком: Навч. посібник. / Стеченко Д. М. – К.: Вища школа, 2000. – 223 с.
10. Clark G.L. The Oxford Handbook of Economic Geography. / Clark G. L., Feldman M. P., Gertler M. S. – New York, Oxford University Press, 2003. – 742 p.
11. Fujita M. The new economic geography: past, present and the future / Fujita M., Krugman P. // Papers in Regional Science. – 2004. – Vol. 83. – P. 139-164.
12. Fujita M. Economics of Agglomeration: cities, industrial location and regional growth. / M. Fujita, J.-F. Thisse. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 466 p.

Надійшла до редколегії 22.10.10

¹² Просторова економіка: міста, регіони і зовнішня торгівля (англ.)

ШЛЯХИ РАЦІОНАЛІЗАЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ: ГЕОЕКОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД

Розглянуті основні аспекти взаємодії людини з природними комплексами в межах реалізації геоecологічного підходу до раціоналізації регіонального природокористування. Розкрито роль ландшафтної карти як відображення загальних і регіональних властивостей природно-територіальних комплексів у систематизованому вигляді. Геоecологічний підхід до раціоналізації регіонального природокористування передбачає здійснення ландшафтознавчого аналізу території; дослідження несприятливих фізико-географічних процесів; визначення ступеню антропогенної перетвореності ландшафтів та відповідності ландшафтної структури сучасній галузевій структурі природокористування; формулювання практичних рекомендацій з охорони і відновлення порушених ландшафтно-функціональних комплексів.

The paper presents main principles of man and nature interaction, which in whole form nature environment, for geoeological ground of regional nature use projects purposes, exposing significance of landscape map and territory landscape district scheme as a base for connection of different branch materials. Author substantiates geoeological ground of regional nature using projects techniques which takes into consideration structure-functional landscape organisation specifics of planning territory. To attain this purpose it is necessary to solve such tasks as: to carry out the territory landscape analysis; to analyse present-day physical-geographic processes development; to determine landscapes anthropogenic transformation degree and the necessity of connection between landscape structure and nature use structure; to formulate practical recommendations of nature protection system ground in landscape complexes.

Постановка проблеми. Геоecологічного обґрунтування на сучасному етапі розвитку виробництва потребують практично всі нові об'єкти планування, проектування і управління. Проектувальники звертаються до геоecологічних досліджень, що обумовлено необхідністю комплексного всебічного аналізу території, а також роз'єднаністю і суперечливістю проектно-планувальних матеріалів у різних сферах природокористування. Проблема полягає у забезпеченні спряженості різноманітних галузевих матеріалів з урахуванням антропогенно-техногенних змін ландшафтів як важливого обмежувального фактору.

Розробка заходів з раціонального природокористування потребує пізнання природних комплексів в цілому, їхньої територіальної структури, формування та розвитку, що найповніше реалізується в межах *геоecологічного підходу*. Ландшафтна складова цього підходу передбачає виявлення взаємозв'язків в природі, вивчення природних об'єктів як територіально-цілісних і динамічних утворень, що дозволяє диференціювати заходи з природокористування виходячи з конкретної фізико-географічної обстановки. Екологічна складова полягає у вивченні об'єктів з точки зору їх взаємовідносин з оточуючим природним середовищем [2]. Це дає можливість встановити негативні для людини зміни природного середовища та завчасно передбачити заходи з їх нейтралізації або пом'якшення. Сполучення обох складових дозволяє достатньо повно оцінювати природно-ресурсний потенціал території, робити аналіз його можливих змін, обґрунтовано визначати шляхи його використання з найменшими втратами для природного середовища та людського суспільства.

Останні дослідження і публікації. Можливість порівнювати і погоджувати практично будь-яку природознавчу інформацію надає лише комплексна інтерпретація різної інформації про територію. Отже, ніяке скрупульозне дослідження окремих компонентів і властивостей природи навіть на молекулярному й атомному рівнях ніколи не зможе замінити вивчення ландшафту як живої цілісної системи [5]. Людина взаємодіє не з окремими компонентами природи, а із складними природними і природно-антропогенними комплексами, що у сукупності утворюють природне середовище. В останні роки відбувається розширення напрямів прикладних геоecологічних досліджень, у тому числі для різних видів регіонального проектування. Ці питання висвітлюються у працях Т.Д. Александрової, Л.І. Мухіної,

В.А. Ніколаєва, В.С. Преображенського, А.Г. Ємельянова, В.В. Беляєва, П.Г. Шищенка та ін.

Невирішені частини проблеми. Природокористування в Україні регламентується різними документами, що приймаються на різних рівнях в залежності від масштабу проектування і конкретних умов регіону. Однією з найважливіших проблем раціоналізації регіонального природокористування є досягнення *функціональної відповідності* території соціально-необхідному виду природокористування. Геоecологічний підхід до цієї проблеми потребує постійного пошуку нових принципів та методів, які розвивають та поглиблюють сучасні уявлення про територіальну організацію природи. Це передбачає визначення найбільш раціональних параметрів технічних споруд та співвідношення між ними і ландшафтами, що необхідно для підтримки цих споруд у бажаному для людини стані.

Геоecологічний підхід до обґрунтування проектів регіонального природокористування може бути реалізований за умови одночасного сполучення комплексного і галузевого, регіонального і локального принципів.

Формулювання завдань. Геоecологічний підхід до раціоналізації природокористування передбачає обґрунтування змісту та послідовності основних етапів дослідження. Роботи ці мають бути спрямовані на досягнення максимально можливої відповідності галузевої структури природокористування сучасній ландшафтній структурі території. Дуже важливим при цьому є оптимальне співвідношення видів природокористування та функціональних типів ландшафту, а також розробка найбільш оптимальних методів реалізації геоecологічного підходу до обґрунтування системи природоохоронних заходів в кожному конкретному регіоні.

Головною метою даного дослідження є обґрунтування геоecологічного підходу до вирішення проблеми раціоналізації регіонального природокористування в Україні.

Основний матеріал дослідження. Для реалізації геоecологічного підходу до раціоналізації регіонального природокористування рекомендується наступний загальний порядок досліджень (рис.). Змістом основоположного етапу досліджень є ландшафтознавчий аналіз території, а результатом – ландшафтна карта і схема ландшафтного районування. Значення ландшафтної карти як основи досліджень полягає в тому, що вона відображає загальні та регіональні властивості природних комплексів у систематизованому вигляді, найбільш прийнятному для комплексного сприйняття.

Роль ландшафтно-карти і схеми ландшафтного районування полягає також і в тому, що вони забезпечують спряженість галузевих матеріалів, які несуть цінну інформацію [2]. Зовнішні фізіономічні особливості ландшафтів, нерозривно пов'язані з їхнім генезисом і внутрішнім змістом, виявляють чітку кореляцію з функціональними властивостями і можуть в чималому ступені служити індикаторами їхнього господарського використання.

Оскільки функціональний тип ландшафту є результатом процесу природокористування, його технології і тривалості, він відображає просторово-часові форми природокористування; він включає навіть ті ландшафти, які не піддаються безпосередньому антропогенному впливу. Найбільш різноманітно вплив на ландшафт проявляється на першому етапі освоєння його ресурсів, коли й формується певний вид перетвореного ландшафту. Як відомо, ландшафт одночасно виконує декілька функцій, тому можна зробити такий важливий ви-

сновок: кожній галузі природокористування відповідає своє функціональне і територіальне сполучення цілей, методів та видів впливу на природу.

В процесі визначення ступеню антропогенної перетвореності ландшафтів того чи іншого регіону слід враховувати те, що кожний функціональний класифікаційний одиниці ландшафтів відповідає свій набір антропогенних дій та їх наслідків. Ця обставина, а також той факт, що негативним впливом на природу бажано запобігати ще до появи негативних наслідків, засвідчує про необхідність систематизації впливів, пов'язаних з усіма видами природокористування. Проектування раціональної організації території може бути здійснено тільки на основі синтезу інформації про її природні властивості та особливості господарського використання. Для цього визначається регіональний коефіцієнт антропогенної перетвореності ландшафтів [6].

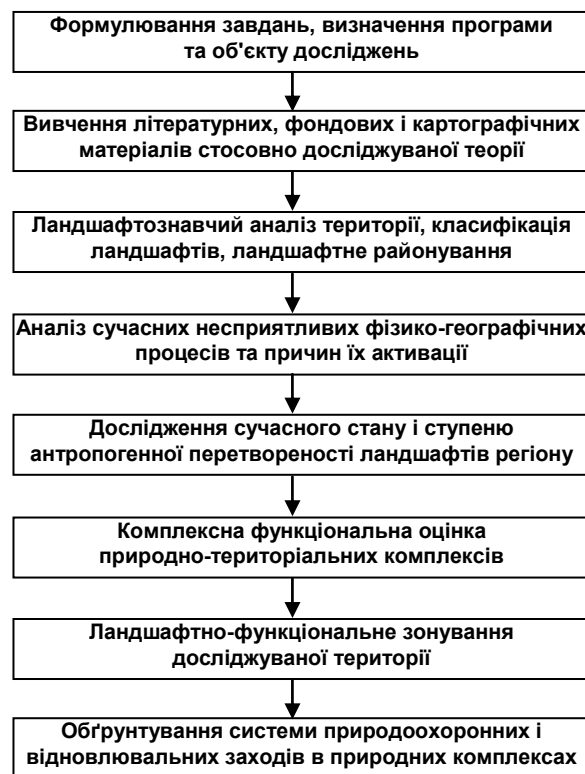

Рис. Зміст і послідовність досліджень, спрямованих на реалізацію геоєкологічного підходу до раціоналізації регіонального природокористування

Зонально-провінційні відмінності природних умов є фактором не лише економічної спеціалізації регіонів України, а й фактором диференціації прийомів ведення господарства та заходів з покращання стану довкілля. Наприклад, на Поліссі внаслідок проведення осушувальних меліорацій інтенсифікувалися процеси дефляції ґрунтів (охоплюють близько 28% території), зросли втрати родючого шару ґрунту за рахунок його змиву і мінералізації, а зменшення площі лісів і запасів торфу призвели до дисбалансу водного режиму не лише поверхневих вод, а й агроландшафтів, що позначилося на врожайності сільськогосподарських культур.

У лісостеповій зоні внаслідок інтенсивного розвитку процесів лінійної і площинної ерозії зменшився гумусний шар, зросла еродованість ґрунтів, в результаті здійснення агротехнічних заходів зросло забруднення ґрунтів залишковою кількістю пестицидів (особливо на

Лівобережжі), промисловими токсикантами внаслідок розробки родовищ корисних копалин.

У степу сучасне погіршення стану природного середовища пов'язане, насамперед, з вітровою ерозією ґрунтів, похованням промислових відходів (особливо в Донецько-Придніпровському регіоні), забрудненням промисловими скидами і тваринницькими стоками річкових вод, пиловими бурями, а також вторинним засоленням і заболочуванням, особливо в зонах впливу зрошувальних систем. Отже, не змінених господарсько діяльністю ландшафтів в Україні практично не залишилось. Мало змінені ландшафти становлять 15-20% її території – це, головним чином, вторинні лісові насадження, заболочені ділянки, території заповідників. За оцінками фахівців, для компенсації загального антропогенного впливу таких ландшафтів в Україні повинно бути від 40 до 60%.

На етапі здійснення комплексної функціональної оцінки ландшафтів створюється оцінна карта, на якій ландшафти групуються за ступенем сприятливості для того чи іншого виду природокористування або їх сполучень. Таким чином, кожний регіон характеризується своїм набором функціонально значимих ландшафтів і відображається на карті як єдиний цілісний ландшафтно-функціональний комплекс. Для встановлення функціональних характеристик природних комплексів необхідно враховувати наступні показники: ступінь відповідності природних властивостей ландшафту технології природокористування; природно-ресурсний потенціал території; соціальні та економічні потреби у даному виді природокористування, а також сучасну екологічну ситуацію та можливості її погіршення після виконання ландшафтом заданих функцій.

При проведенні ландшафтно-функціонального зонування території розробляються остаточні пропозиції з раціональної організації природокористування в регіоні. Під "функціональним зонуванням" слід розуміти таке розчленування території на функціональні зони, коли за кожною зоною може бути закріплений переважний вид її господарського використання на досить далеку перспективу [3]. Гео екологічний підхід дає змогу досягнути максимальної відповідності структури господарства сучасній ландшафтній структурі території.

Дослідження завершуються обґрунтуванням системи природоохоронних та відновлювальних заходів, головною метою яких є мінімізація тих змін ландшафтів, що викликають погіршення або порушення виконуваних ними функцій. Досягти цього можна шляхом регулювання антропогенних навантажень [4]. Реалізація гео екологічного підходу до обґрунтування природоохоронних заходів може бути досягнута різними методами. Наприклад, метод "компенсації" полягає у розміщенні галузевих видів природокористування з позитивним балансом відновлення ресурсів, які компенсують збитки від негативних балансів; метод "ізоляції" – у створенні буферних зон навколо джерел негативних впливів на природу; метод "комплексування" – у поєднанні взаємно нейтралізуючих видів природокористування тощо [1].

Висновки і перспективи. Попередній досвід застосування гео екологічного підходу до передпроектних досліджень у сфері раціоналізації регіонального природокористування показав, що у більшості випадків на практиці спостерігається значний розрив між об'ємом та змістом природознавчої (ландшафтознавчої) інформації і реальним об'єктом досліджень (видом природокористування). Тому у майбутньому слід покладатися на те, що ландшафтознавчий аналіз території, який полягає у виявленні функціональних і структурно-генетичних властивостей природних комплексів як об'єктів природокористування, є основоположним етапом досліджень, на результатах якого базуються всі наступні розробки. Одним з перспективних напрямів досліджень може стати уявлення про єдину ландшафтно-функціональну структуру, територіальні рівні якої відповідають масштабу проектування конкретного виду природокористування.

Аналіз і оцінка антропогенного впливу на природне середовище – складний процес, обумовлений різноманітністю форм людської діяльності. Він ускладнюється через неповноту і різноякісність вихідної інформації, відсутність єдиних методик оцінки. І хоча в цьому плані накопичений цінний матеріал, результати досліджень часто неможливо зіставити. Вирішення даної проблеми передбачає, по-перше, інвентаризацію всіх можливих впливів на природне середовище. Їх поділяють на фонові (площові) і точкові. Перші пов'язані переважно з характером використання земель (сільськогосподарське виробництво, у т.ч. зрошення, внесення добрив, пестицидів тощо). Точкові впливи – це переважно урбанізація, промислове виробництво, лінійні техногенні аномалії, обумовлені впливом транспорту, зокрема, нафто- і газопроводів тощо.

Різноманітні види природокористування і пов'язані з ними засоби впливу на природне середовище у межах певних регіонів історично склалися протягом тривалого часу. Отже, глибина техногенного впливу на ландшафти залежить від часу становлення виду природокористування в кожному конкретному регіоні.

Зміст, послідовність та об'єми природоохоронних і відновлювальних заходів передусім ув'язуються з ландшафтною структурою і структурою природокористування, після чого створюється ландшафтно-природоохоронна карта. Збільшення її інформативної ємності сприяє розширенню сфери її застосування, а також підвищенню її цінності як джерела інформації. Одиниці ландшафтного районування виступають при цьому єдиними цілісними ландшафтно-природоохоронними комплексами, кожен з яких відрізняється своїми природоохоронними проблемами, сучасним функціональним використанням та конкретними шляхами їх вирішення.

1. Беляев В.В. Учет геоэкологических принципов в территориальном проектировании [Текст] / В.В. Беляев // Геоэкологические подходы к проектированию природно-технических систем. – М.: ИГ АН СССР. – 1985. – С. 182-203.
2. Гавриленко О.П. Геоэкологические обоснования проектов природокористування [Текст]: підручник. / О.П. Гавриленко – [2-ге вид., випр. і доп.]. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2008. – 304 с.
3. Комплексная районная планировка [Текст]. – М.: Стройиздат, 1980. – 284 с.
4. Мухина Л.И. Подходы к классификации ландшафтов и воздействию на них антропогенных факторов для целей охраны природы [Текст] / Л.И. Мухина, Н.А. Сапожникова // Основы стандартизации в области охраны природы. – М.: ИГ АН СССР. – 1982. – С. 44-59.
5. Преображенский В.С. Основы ландшафтного анализа [Текст] / В.С. Преображенский, Т.Д. Александрова, Т.П. Куприянова – М.: Наука, 1988. – 192 с.
6. Шищенко П.Г. Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании [Текст] / П.Г. Шищенко – К.: Фитосоцицентр, 1999. – 284 с.

Надійшла до редколегії 02.12.10

II. ПРИКЛАДНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 911.5/9+712.2(477-25)

О. Дмитрук, д-р геогр. наук, Ю. Олішевська, канд. геогр. наук,
С. Дем'яненко, інж., Т. Купач, канд. геогр. наук

ЛАНДШАФТНО-АРХІТЕКТУРНІ КОМПЛЕКСИ МІСТА КИЄВА

Проаналізовано ландшафтно-архітектурну структуру території міста Києва. Представлено карту ландшафтно-архітектурних комплексів міста Києва із застосуванням новітніх інформаційних технологій.

The landscape-architectural structure of territory of city of Kyiv is analysed. The map of landscape-architectural complexes of city of Kyiv is presented with application of the newest information technologies.

Постановка проблеми. У зв'язку зі стрімким розвитком урболандшафтів м. Києва виникла необхідність проаналізувати зміни у розвитку забудови міста; уточнити та деталізувати межі сучасних ландшафтно-архітектурних комплексів (надалі ЛАК). Крім того, в умовах інтенсивного розвитку містобудівних структур різних рангів, погіршення стану навколишнього середовища і загострення питань екології, дослідження цього питання є вельми необхідним з позиції подальшого удосконалення життєвого простору людини.

Останні ґрунтовні дослідження території міста Києва проводились на початку 90-х років ХХІ ст. і лягли в основу створеної О.Ю. Дмитруком карти "Ландшафтно-архітектурних систем міста Києва" масштабу 1:25 000 (1993). Подібні дослідження проводились для території міст Львів (Кучерявий В.П., 1999) [6], Дніпропетровськ (Кернична О.О., 2003) [5], Вінниця та його приміської зони (Яцентюк Ю.В. 2004; Денисик Г.І., Бабчинська О.І. 2006) [10, 8], Кам'янець-Подільський (Проскурняк М.М., Скрипій О.А. 2007) [7].

Однак за останні десятиліття відбулося багато змін у забудові території нашої столиці: освоєння нових земель, їх штучне створення (налив), зокрема у лівобережній частині міста. Все це зумовило проведення нових досліджень з метою аналізу сучасних меж ландшафтно-архітектурних комплексів міста Києва, що є одним із напрямів досліджень, які проводяться у НДЛ "Ландшафтно-екології та аерокосмічного моніторингу навколишнього середовища" географічного факультету Київського Національного університету імені Тараса Шевченка.

Важливою частиною дослідження ландшафтно-архітектурної структури міста є розробка системи таксономічних одиниць. Оскільки місто ми розглядаємо як складну природно-антропогенну систему, тому необхідно проводити її аналіз на різних рівнях просторової диференціації.

Дане дослідження базувалося на розробленій О.Ю. Дмитруком (1998р., 2000 р.) системі одиниць, найменшою з яких є ландшафтно-архітектурний елемент (ЛАЕ) – ландшафтно-архітектурні групи (ЛАГ) – ландшафтно-архітектурні масиви (ЛАМ) – ландшафтно-архітектурні комплекси (ЛАК) – ландшафтно-архітектурні системи (ЛАС) [1].

Метою статті є аналіз ландшафтно-урбанізаційної структури території міста Києва. Наше завдання полягало у виділенні, на сучасний період, в межах міста найкрупніших таксономічних одиниць, а саме ландшафтно-архітектурних систем та комплексів.

Виклад основного матеріалу. Виходячи із алгоритму картографічного моделювання урболандшафтно-структури території запропонованого у попередніх колективних роботах [2, 3, 4] та використовуючи спеціалізовані функції картографічного аналізу ГІС (ARCGIS 9.2, ARCMAP 9.2 та ін.) нами була побудована карта ЛАК міста Києва в масштабі 1:100000 (рис. 1).

Ландшафтно-архітектурний комплекс – це просторове поєднання планувально-видових єдностей, які характеризуються одним архітектурним стилем забудови.

Для них характерними є наявність однорідного стилю забудови на певних формах рельєфу, що мають спільну літогенну основу. Поєднання ландшафтно-архітектурних комплексів утворюють ландшафтно-архітектурні системи (ЛАС). Отже, ландшафтно-архітектурні системи (ЛАС) – це ділянки території, в межах яких існує відносно однорідне поєднання природних та техногенних компонентів [1].

Ландшафтно-архітектурні системи міста зазнають впливу і власне формуються під дією як природних так і антропогенних факторів, причому антропогенний чинник на сучасному етапі розвитку міських територій, займає провідне місце. Саме завдяки задоволенню потреб людини у житлі, місці роботи, зони відпочинку, відбувається постійна трансформація урбосередовища та урболандшафтів як таких.

Серед природних факторів важливе місце займають: морфолітогенна основа, гідрологічна мережа, ґрунтово-рослинний покрив. Своєрідність літогенної основи ландшафтно-архітектурних комплексів Києва обумовлено розташуванням міста в складній тектонічній зоні переходу від Українського кристалічного щита на заході до Дніпровсько-Донецької западини на сході. Значний вплив на ЛАКи міста має гідрологічна мережа, а особливо Дніпро з його притоками. Дніпро розділяє місто на правобережну і лівобережну частини. Долина Дніпра відноситься до асиметричних, її правий схил стрімко зривається до ріки, утворюючи місцями зсувні тераси, що прорізаються ярами та балками глибиною 80 – 100 м [1].

Правобережжя в межах Києва охоплює межиріччя Дніпро-Ірпін, яке представлене низовинною слабохвилястою рівниною, яка має загальний нахил на захід. Лівобережжя в межах міста є низовинною слабопохиленою до Дніпра рівниною. У межах міста найбільшою правою притокою Дніпра є р. Либідь, русло та долина якої зазнали значної антропогенної трансформації. На території міста спостерігається скорочення природної гідрографічної мережі за рахунок каналізування малих річок, струмків, а також дренавання та засипання озер та боліт. Так, у результаті освоєння заплави та надзаплавних терас сформувались Поділ, Теличка, Русанівський масив, Кухмістерська Слобідка тощо [1].

Серед антропогенних факторів впливу варто виділити наступні: трансформація природних компонентів ландшафту внаслідок різних видів забудови, проведення комунікаційних мереж та транспортних шляхів сполучення, накопичення побутових та промислових відходів, скорочення площ зелених насаджень.

Вертикальну структуру ландшафтно-архітектурних систем міста формують чотири рівні поверхонь: 1 – рівень вулиць та площ, поверхонь газонів, водойм; 2 – рівень одноповерхової забудови, куців і невеликих дерев; 3 – рівень верхньої кромки дерев і дахів трип'ятиповерхових будівель, що складають більшу частину старої забудови; 4 – рівень дахів 9-21-поверхових будівель сучасної забудови.

Всього на території міста сформувалось чотири ландшафтно-архітектурні системи давньої та сучасної забудови, парків та лісопарків :

- підвищених акумулятивно-денудаційних лесових рівнин;
- акумулятивних моренно-воднольодовикових і озерно-воднольодовикових рівнин;
- акумулятивних давньоалювіальних терасових рівнин;
- знижених акумулятивних алювіальних заплавних рівнин.

В їх межах було виділено наступні ландшафтно-архітектурні комплекси:

- некапітальної низькоповерхової забудови та шляхів сполучення;
- капітальної середньо поверхової забудови та шляхів сполучення;
- капітальної багатоповерхової забудови та шляхів сполучення
- парків, лісопарків та штучних насаджень.

Ландшафтно-архітектурна система давньої та сучасної забудови, парків та лісопарків акумулятивно-денудаційних лесових рівнин охоплює центральну, південно-східну та східну частину міста; займає площу близько 135 км кв., або 16% досліджуваної території. В її межах нами було виділено 4 ландшафтно-архітектурні комплекси:

1. акумулятивно-денудаційних лесових рівнин, схилів та балок з некапітальною низькоповерховою забудовою та шляхами сполучення;
2. акумулятивно-денудаційних лесових рівнин, схилів та балок з капітальною середньоповерховою забудовою та шляхами сполучення;
3. акумулятивно-денудаційних лесових рівнин, схилів та балок під скверами, парками та лісопарками;
4. акумулятивно-денудаційних лесових рівнин, схилів та балок з капітальною багатоповерховою забудовою та шляхами сполучення.

Ландшафтно-архітектурна система давньої та сучасної забудови, парків та лісопарків акумулятивних моренно-воднольодовикових та озерно-воднольодовикових рівнин розташована в північній, північно-західній, західній та південно-західній частинах міста; площа складає 80 км кв., або 9,5% досліджуваної території. Складається з 5-и ЛАК:

1. акумулятивних моренно-воднольодовикових та озерно-воднольодовикових рівнин, схилів та балок з некапітальною низькоповерховою забудовою та шляхами сполучень;
2. акумулятивних моренно-воднольодовикових та озерно-воднольодовикових рівнин, схилів та балок з капітальною середньоповерховою забудовою та шляхами сполучення;
3. акумулятивних моренно-воднольодовикових та озерно-воднольодовикових рівнин, схилів та балок з капітальною багатоповерховою забудовою та шляхами сполучень;
4. акумулятивних моренно-воднольодовикових та озерно-воднольодовикових рівнин під парками та скверами;
5. акумулятивних моренно-воднольодовикових та озерно-воднольодовикових рівнин під лісопарками та лісами.

Ландшафтно-архітектурна система давньої та сучасної забудови, парків та лісопарків акумулятивних давньоалювіальних терасових рівнин розташована переважно на лівобережжі в північній, східній та південній частині міста та на правобережжі – в північній та центральній частинах міста; площа складає 63 км кв., 7,5% досліджуваної території.

В межах даної системи нами було виділено 9 ландшафтно-архітектурні комплексів.

1. знижених давньоалювіальних терасових рівнин з некапітальною низькоповерховою забудовою та шляхами сполучення;
2. знижених давньоалювіальних терасових рівнин з капітальною середньоповерховою забудовою та шляхами сполучення;
3. знижених давньоалювіальних терасових рівнин з капітальною багатоповерховою забудовою та шляхами сполучення;
4. знижених давньоалювіальних терасових рівнин під лісопарками та лісами;
5. знижених давньоалювіальних терасових рівнин під парками та скверами;
6. підвищених давньоалювіальних терасових рівнин з некапітальною низькоповерховою забудовою та шляхами сполучення;
7. підвищених давньоалювіальних терасових рівнин з капітальною середньоповерховою забудовою та шляхами сполучення;
8. підвищених давньоалювіальних терасових рівнин з капітальною багатоповерховою забудовою та шляхами сполучення;
9. підвищених давньоалювіальних терасових рівнин під парками і скверами.

Ландшафтно-архітектурна система давньої та сучасної забудови, парків та лісопарків низовинних акумулятивних алювіальних рівнин (заплав Дніпра) складається з 5 ЛАК, займає центральну-осьове положення в межах міста і має меридіональне простягання. Площа її складає 170 км кв., 21% досліджуваної території.

Ландшафтно-архітектурні комплекси, які виділяються в її межах:

1. заплав з некапітальною низькоповерховою забудовою та шляхами сполучень;
2. заплав з капітальною середньоповерховою забудовою та шляхами сполучення;
3. ландшафтно-архітектурний комплекс на наливних ґрунтах з капітальною багатоповерховою забудовою та шляхами сполучення;
4. заплав під парками, лісопарками і лісами.
5. заплав під парками, лісопарками і скверами.

В окремий ландшафтно-архітектурний комплекс було виділено лісові масиви, які займають територію площею близько 349 км кв, або 42% і розташовані на північному заході, північному сході і сході та на півдні м. Києва.

Забудова міста відрізняється великою різноманітністю типів та форм. Від одноповерхової садибної одно-, дво- та багаторядної і ареальної забудови до сучасної багатоповерхової квартирно-периметральної, квартално-радіальної та вільної забудови на штучних ґрунтах. У межах міста частково збереглися елементи, давньої забудови (споруди та планувальні форми), починаючи з X-XII ст., найкраще збереглися елементи і форми забудови XIX ст. [1].

На сьогодні актуальним питанням дослідження урбо-середовища Києва є аналіз та вивчення ландшафтно-архітектурних комплексів капітальної багатоповерхової забудови, кількість яких динамічно зростає як у староосвоєних районах, так і на околицях міста, зокрема це явище спостерігається у таких житлових масивах, як Троєщина, Позняки, Харківський масив, Оболонь і частково в центральних районах міста. Розвиток цих комплексів зумовлює зростання техногенного навантаження та трансформацію вертикальної структури ландшафтно-архітектурних комплексів, що проявляється у формуванні окремого виду ЛАК – підземної забудови, зокрема створення паркінгів, розвиток мережі метро, та підземних торгівельно-розважальних комплексів "Квадрат", "Глобус, 1-а, 2-а, 3-я лінії", "Метроград".

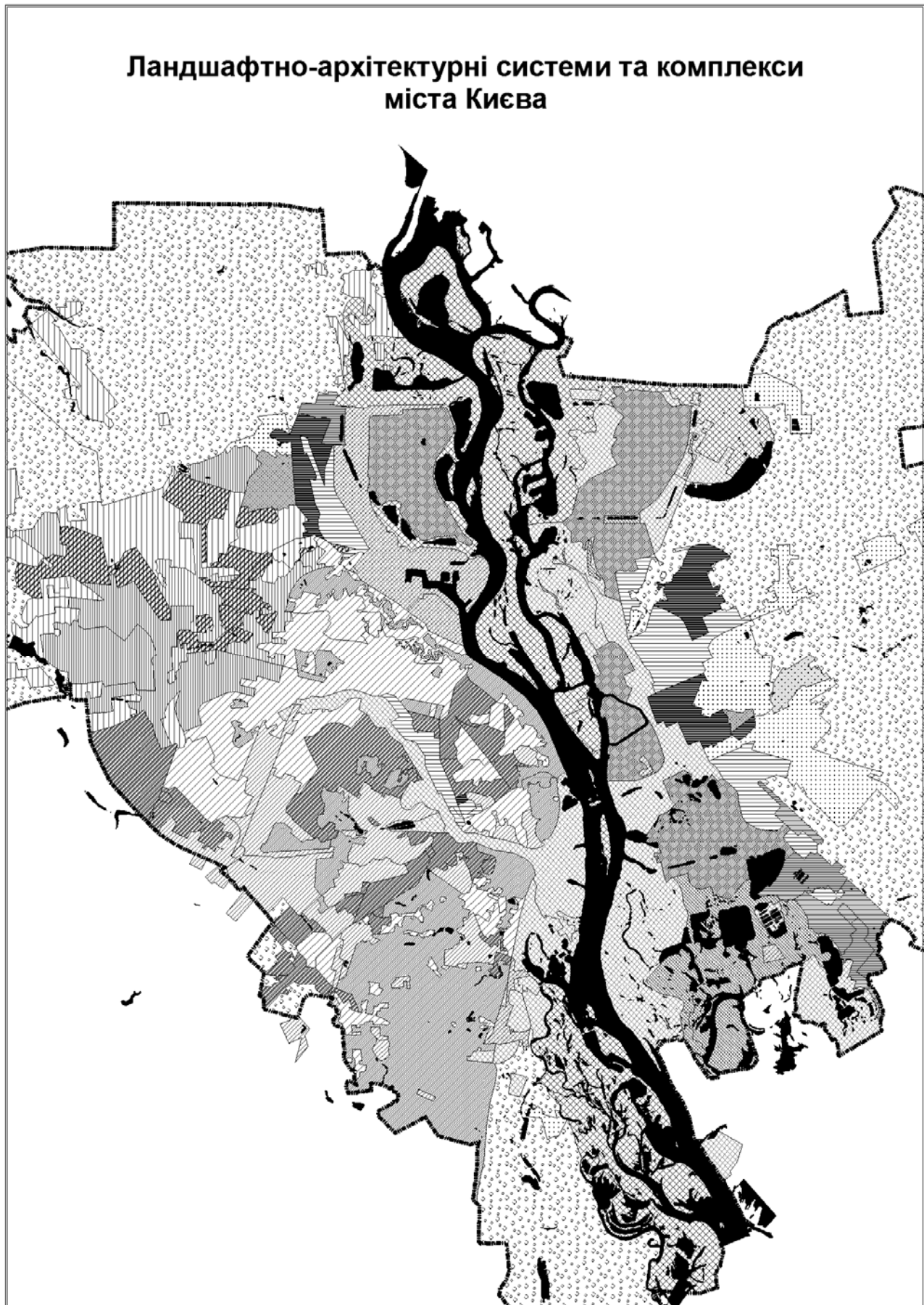

Рис. 1. Карта-схема ландшафтно-архітектурних систем та комплексів
на території міста Києва

ЛЕГЕНДА до карти ландшафтно-архітектурних систем та комплексів міста Києва

	Території вкриті лісом
	Гідрографічні об'єкти
Ландшафтно-архітектурна система давньої та сучасної забудови, парків та лісопарків акумулятивних алювіальних рівнин	
	ЛАК заповни під лісопарками
	ЛАК заповни з некапітальною низькоповерховою забудовою та шляхами сполучення
	ЛАК на намивних ґрунтах з капітальною багатоповерховою забудовою та шляхами сполучення
	ЛАК заповни з капітальною середньоповерховою забудовою та шляхами сполучення
	ЛАК заповни під парками, скверами
Ландшафтно-архітектурна система давньої та сучасної забудови, парків та лісопарків акумулятивних давньоалювіальних рівнин	
	ЛАК знижених терасових рівнин з некапітальною низькоповерховою забудовою та шляхами сполучення
	ЛАК знижених терасових рівнин з капітальною середньоповерховою забудовою та шляхами сполучення
	ЛАК знижених терасових рівнин з капітальною багатоповерховою забудовою та шляхами сполучення
	ЛАК знижених терасових рівнин під лісопарками, лісами
	ЛАК знижених терасових рівнин під парками, скверами
	ЛАК підвищених терасових рівнин з некапітальною низькоповерховою забудовою та шляхами сполучення
	ЛАК підвищених терасових рівнин з капітальною середньоповерховою забудовою та шляхами сполучення
	ЛАК підвищених терасових рівнин з капітальною багатоповерховою забудовою та шляхами сполучення
	ЛАК підвищених терасових рівнин під парками, скверами
Ландшафтно-архітектурна система давньої та сучасної забудови, парків та лісопарків озерно- та моренно-воднольодовикових акумулятивних рівнин	
	ЛАК рівнин, схилів та балок з некапітальною низькоповерховою забудовою та шляхами сполучення
	ЛАК рівнин, схилів та балок з капітальною середньоповерховою забудовою та шляхами сполучення
	ЛАК рівнин, схилів та балок з капітальною багатоповерховою забудовою та шляхами сполучення
	ЛАК рівнин, схилів та балок під парками та скверами
	ЛАК рівнин, схилів та балок під лісопарками та лісами
Ландшафтно-архітектурна система давньої та сучасної забудови, парків та лісопарків акумулятивно-денудаційних лесових рівнин	
	ЛАК лесових рівнин, схилів та балок під скверами, парками та лісопарками
	ЛАК лесових рівнин, схилів та балок з некапітальною низькоповерховою забудовою та шляхами сполучення
	ЛАК лесових рівнин, схилів та балок з капітальною середньоповерховою забудовою та шляхами сполучення
	ЛАК лесових рівнин, схилів та балок з капітальною багатоповерховою забудовою та шляхами сполучення
	межі міста

Виходячи з аналізу ландшафтно-архітектурних систем міста можна говорити про існування певної рівноваги серед основних типів ландшафтів території міста – широколистяно-лісових і мішано-лісових, а також складний, поступовий характер межі між ними. Урочища ландшафтів мішано-лісового типу поширені в північно-західній, північній частині міста на правобережжі (моренно-воднольодовикові та озерно-воднольодовикові рівнини) та займають більшу частину лівобережжя (давньоалювіальні терасові рівнини). На їх основі утворилися новітні ландшафтно-архітектурні системи та комплекси багатоповерхової вільної забудови.

Урочища ландшафтів широколистяно-лісового типу, поширені тільки на правобережжі в центральній і південно-західній і південній частині міста, становлять основу ландшафтно-архітектурних систем давнього ядра міста та новітніх ландшафтно-архітектурних комплексів – південно-західної та південної частин міста [2].

Особливість розташування заплавної ландшафтів та акваторії Дніпра смугою з півночі на південь (фрагментарно на півночі і півдні, вузькою смугою в центрі міста) зумовлює їх велике значення у формуванні ландшафтно-архітектурних систем як природної планувальної осі міста [1, 2].

Як видно з картосхеми, ландшафтно-архітектурна структура міста Києва є дуже складною і контрастною. Найбільш поширеними в межах міста є ЛАКи з некапіта-

льною низькоповерховою забудовою та шляхами сполучення, що сформувались на заплавної рівнинах, знижених терасових рівнинах, моренно-воднольодовикових рівнинах та балках, а також акумулятивно-денудаційних лесових рівнинах та балках, які займають площу 134,9 км² або 16,1% від загальної площі міста. Основна частка припадає на заплавні рівнини р. Дніпра 52,4 км².

Деяко менш поширеними є ЛАКи знижених заплавної рівнин та акумулятивно-денудаційних лесових рівнин зайнятих парками, лісопарками та скверами. Їх загальна площа становить 98 км² або 11,7% від території міста, перші з них простягаються вздовж Дніпра, другі – охоплюють в основному правобережну частину міста, в основному, Голосіївський, Печерський та частково Подільський адміністративні райони міста.

Загальна площа ЛАКів з капітальною середньоповерховою забудовою та шляхами сполучення становить 78,1 км² (9,3%) від території міста. Найбільші площі серед зазначених ЛАКів мають акумулятивно-денудаційні лесові рівнини сформовані в основному на території Солом'янського та Подільського районів міста й частково у Голосіївському районі.

На сьогодні, найбільш інтенсивно розвиваються ЛАКи капітальної багатоповерхової забудови та шляхів сполучення на намивних ґрунтах та акумулятивно-денудаційних лесових рівнинах. Їх загальна площа становить 96,5 км² (11,5%) від території міста. Основна

частка зазначених ЛАКів зосереджена на лівобережній частині міста, зокрема на території Деснянського, Дніпровського та Дарницького адміністративних районів. Значно менші площі під капітальною багатоповерховою забудовою знаходяться в межах Оболонського, Солом'янського та Святошинського адміністративних районів.

Найбільшої техногенної трансформації в межах території Києва зазнала ландшафтно-архітектурна система сучасної та новітньої забудови, парків і лісопарків низинних акумулятивних алювіальних заплавних рівнин. Отже, дані аналізу ландшафтно-архітектурної структури території міста є основою для проведення ландшафтно-організаційного аналізу, обґрунтування раціональної організації території, оптимізації ландшафтно-функціональної структури та дослідження історичного середовища міста.

1. Дмитрук О.Ю. Урбаністична географія. Ландшафтний підхід. (Методика ландшафтного аналізу урбанізованих територій): Монографія. – К.: РВЦ "Київський університет", 1998. – 139 с. 2. Дмитрук О.Ю., Олішевська Ю.А., Дем'яненко С.О., Купач Т.Г. Аналіз структури відновлених ландшафтів м.Києва та приміської зони// Вісник Київського Національ-

ного Університету імені Тараса Шевченка. Серія Географія, № 56. Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2009. С. 15-19. 3. Дмитрук О.Ю., Олішевська Ю.А., Дем'яненко С.О., Купач Т.Г. Методика урбанізаційних досліджень // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія – Вінниця, 2009. – Вип.18. – с.76-81. 4. Дмитрук О.Ю., Олішевська Ю.А., Дем'яненко С.О., Купач Т.Г. Теоретико-методологічні основи дослідження ландшафтно-урбанізаційної структури м. Києва та приміської зони // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Том 21(60) № 3. География. Симферополь 2008. С. 9-15. 5. Кернична О.О. Ландшафтний аналіз індустріально-урбанізованих територій (на прикладі міста Дніпропетровська / Автореф... канд.географ.наук; Харків, 2003. – 19 с. 6. Кучерявий В.П. Урбогеологія. – Львів: Світ, 1999. – 360 с. 7. Проскурняк М.М., Скрипий О.А. Структура ландшафтно-архітектурних комплексів м. Кам'янець-Подільського // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія – Вінниця, 2007. – Вип.14. – с. 47-56. 8. Селітебні ландшафти Поділля / Денисюк Г.І., Бабчинська О.І. – Вінниця, ПП "Видавництво "Теза", 2006. – 256 с. 9. Цигичко С.П. Удосконалення еколого-естетичних властивостей архітектурного середовища великих міст (ландшафтний аспект) / Автореф...канд.архітект.наук; Харків, 2008. – 19с. 10. Яценюк Ю.В. Ландшафтно-технічні системи міст Центрального лісостепу України (на прикладі міста Вінниці) / Автореф...канд.географ.наук; Київ, 2004. – 19 с.

Надійшла до редколегії 11.10.10

УДК 911.3

В. Дорошенко, канд. геогр. наук, К. Дмитрієва, студ.

ТЕРИТОРІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПІДПРИЄМСТВ РЕСТОРАННОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

Проаналізовано регіональні відмінності територіальної організації ресторанного господарства України, визначено їх причини. Досліджено впровадження новітніх тенденцій територіальних форм ресторанного господарства.

Regional differences of the territorial organization of restaurant facilities of Ukraine are analyzed, their reasons are researched. Introduction of the newest trends of territorial forms of restaurant facilities is researched.

Постановка проблеми. Органи державного управління мають потребу у визначенні перспектив соціально-економічного розвитку регіонів. У зв'язку з цим зростає потреба в дослідженнях територіальної організації ринкових структур як суспільно-географічних утворень, у тому числі ресторанного господарства. В умовах функціонування ринкових відносин раціональне впровадження новітніх форм територіальної організації підприємств ресторанного господарства має підвищити ефективність їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним дослідженням різноманітних аспектів діяльності ресторанного господарства присвячено праці як зарубіжних, так і вітчизняних вчених. Вивченням аспектів діяльності ресторанного господарства займалися В.Дорошенко, В.Карсекін, Г.П'ятницька, О.Сватюк, В.Селютін, С.Сорока, П.Черномаз та інші. У наукових працях вищеперерахованих авторів проаналізовано історію розвитку; визначено зміст та методи управління у ресторанному господарстві; досліджено територіальну структуру систем ресторанного господарства України, обґрунтовано необхідність регіонального маркетингу у ресторанному господарстві.

Мета даної роботи полягає у дослідженні нових підходів територіальної організації підприємств ресторанного господарства, а саме: у дослідженні теоретичних засад розміщення підприємств ресторанного господарства; проведенні об'єктивної оцінки стану територіальної організації підприємств ресторанного господарства, районування території України на основі виявлення регіональних особливостей процесів у даній галузі; виявленні новітніх тенденцій та перспектив розвитку ресторанного господарства України в умовах конкурентного середовища і економічної рецесії.

Виклад основного матеріалу. Для узагальненої структури господарства принциповим співвідношення двох головних сфер – сфери виробництва (матеріального виробництва) та сфери послуг. Ресторанне господарство відносять до останньої. Роль ресторанного гос-

подарства у процесі суспільного виробництва та життєдіяльності населення взагалі визначають так – воно заощаджує витрати робочого часу населення на задоволення власних потреб і збільшує вільний час людей.

Розвинена сфера послуг – обов'язкова складова сучасного суспільства і важлива передумова його поступального розвитку. На даний час переважаюча частина (до 75% і більше) самодіяльного населення розвинених країн зайнята у сфері послуг і в більшості країн світу 7 з кожних 10 нових робочих місць створюється у сфері послуг. Висока частка сфери послуг – ознака значного соціально-економічного розвитку регіону (чи країни) та прогресивної структури його господарства.

Згідно з Міжнародним стандартом галузевої класифікації видів економічної діяльності (ISIS) ООН, ресторанне господарство – "це вид економічної діяльності, спрямований на задоволення потреб споживачів у харчуванні з організацією дозвілля або без нього". В Україні термін "ресторанне господарство" почали офіційно використовувати з 2004 р., коли ним було замінено термін "громадське харчування" і згідно з ДСТУ 4281:2004 цей термін (ресторанне господарство) означає "вид економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності щодо надання послуг із задоволення потреб споживачів у харчуванні з організацією дозвілля або без нього".

Варто зазначити, що ресторанне господарство взаємодіє з іншими галузями господарства (сільське господарство, харчова промисловість, підприємства торгівлі) і може розглядатися також як складова продовольчого комплексу.

На формування потреби у ресторанному господарстві впливає ряд різноманітних факторів: географічне положення, природно-кліматичні умови, національні традиції, розмір родини, НТП, структура виробництва, господарська спеціалізація регіону, концентрація виробництва, розселення, рівень урбанізації, освітній, професійний, віковий, статевий склад, грошові доходи населення тощо.

Правильно розмістити підприємства громадського харчування – означає створити найбільші зручності для

населення в організації його харчування за місцем роботи, проживання, відпочинку. При розміщенні підприємств враховують такі фактори, як чисельність населення, його склад і купівельна спроможність, близькість промислових підприємств і житлових масивів, транспортна доступність підприємств галузі та транспортна рухливість споживачів цих послуг. Рациональну функціональну організацію підприємств громадського харчування забезпечують принципи укрупнення, групування, кооперування. Ефективність діяльності ресторанного господарства оцінюється показниками соціальної (господарської) і економічної (внутрішньогалузевої) ефективності.

Положеннями комплексної системи розміщення підприємств ресторанного господарства є врахування вимог закону заощадження часу, вимог територіальної доступності, структури потенційних споживачів. При плануванні нових підприємств необхідно враховувати важливі загальні фактори раціонального розміщення – доступність підприємств, тривалість споживчого попиту, форми спеціалізації підприємств, чисельність міст, а отже, нормативи посадочних місць, співвідношення між типами підприємств, доцільне розміщення різних типів підприємств у чотирьох основних зонах – промисловій, житлово-адміністративній, комунально-складській і рекреаційно-оздоровчій.

В кількісному відношенні загалом в Україні з 1990 р. й дотепер триває процес неухильного щорічного згорання мережі закладів ресторанного господарства. Це об'єктивний процес, який не варто розцінювати як пряме свідчення занепаду галузі. Загальне скорочення мережі закладів ресторанного господарства пояснюється закриттям неконкурентних у сучасних ринкових умовах типів закладів: виробничих і загальних їдалень, службових буфетів і т. ін. Згорання мережі цих закладів, передусім, охопило малі й середні міста. В обласних центрах, натомість, більшість гастрономічних закладів вдалося зберегти або компенсувати їх втрати більш конкурентними альтернативними типами закладів швидкого харчування (наприклад, фаст-фуду).

Загалом за період 1990-2008 рр. кількість підприємств ресторанного господарства скоротилось у 2,5 р.:

з 61,8 тис. до 24,9 тис., а кількість місць у них – з 4467 тис. до 1636 тис. відповідно.

У межах України об'єктивно існує диспропорція у розподілі підприємств за регіонами (2008 р.): найбільша кількість підприємств зосереджена у Київській області (з м. Київ – 2344), АР Крим (з м. Севастополь – 2102), Львівській (1990), Донецькій (1899), Харківській (1687) області. Найменше підприємств розміщено в Чернівецькій (285), Херсонській (452), Черкаській (459), Кіровоградській (460) області. Показники інших областей коливаються в межах 500 -1300 підприємств.

В Україні формується доцільне співвідношення за типами підприємств ресторанного господарства. 43,1% (10760 об'єктів) становлять кафе, закусові та буфети. Найбільша їх частка зосереджена в АР Крим (1418 об'єктів), Львівській (953 об'єкти) та Київській (943 об'єкти) областях – туристичних регіонах України. Окрім того, кафе є найбільш доступними підприємствами серед студентів та офісних працівників, яких найбільше у цих регіонах.

40,7% (10137 об'єктів) становлять їдальні, яких найбільше в Харківській (915), Київській (866), Вінницькій (850), та Донецькій (818) областях. Велика кількість їдалень у цих регіонах обумовлена значною кількістю промислових підприємств, які забезпечують повноцінне харчування своїм працівникам.

Третє місце посідають бари – 10,8% (2703 об'єкти), яких найбільше в Одеській області (346 об'єктів) та АР Крим (309 об'єктів) – це, безумовно, пов'язано з тим, що рекреаційні регіони потребують відносно недорогих розважальних закладів.

5,1% підприємств ресторанного господарства складають ресторани. Найбільша їх частка зосереджена в Київській (219 об'єктів), Львівській (141 об'єкт) та Донецькій (101 об'єкт) областях – економічно розвинутих регіонах з підвищеною купівельною спроможністю населення.

Ще 0,3% (68 підприємств) припадає на постачання готової їжі (кейтерінг) – за цим показником особливо виділяється Волинська область (15 об'єктів).

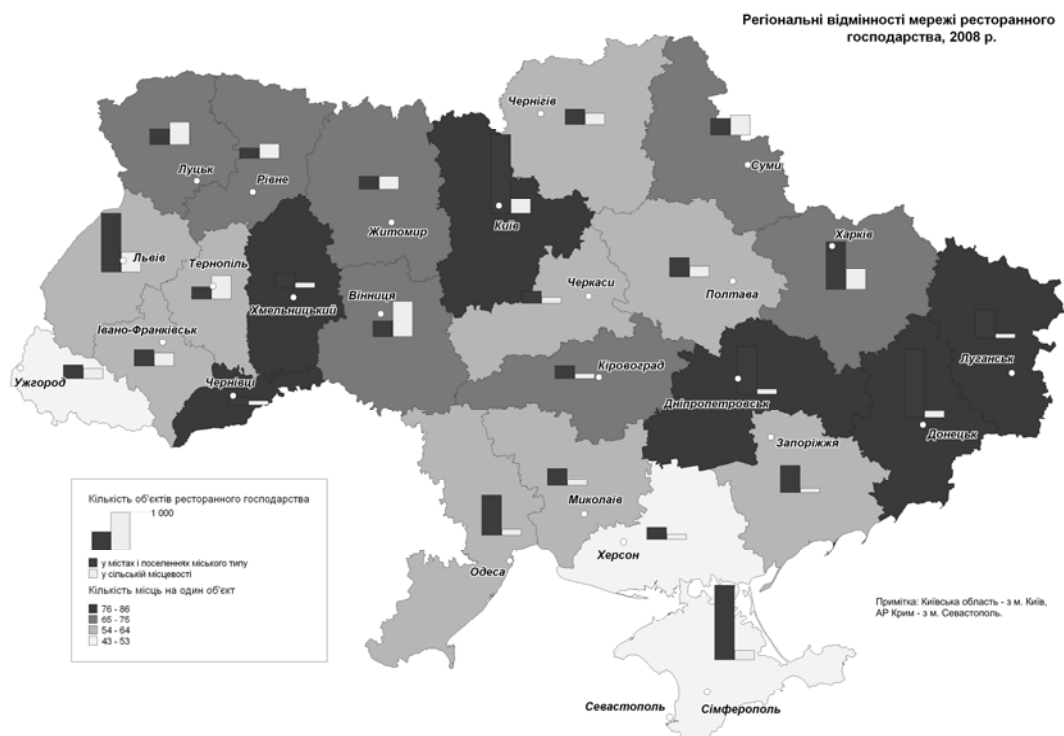

Рис. 1. Регіональні відмінності мережі ресторанного господарства, 2008 р. Складено за матеріалами [5], [9]

За організаційно-правовими формами господарства в ресторанному господарстві України у 2008 р. склалось таке співвідношення: найбільше підприємств (5860 об'єктів, місткість 356840 місць) – товариства з обмеженою відповідальністю (23,5% за кількістю об'єктів ресторанного господарства, 21,8% за кількістю місць), приватні підприємства – 3323 об'єктів, 174697 місць (13,3% за кількістю об'єктів ресторанного господарства, 10,7% за кількістю місць), споживчі товариства – 2345 об'єктів, 110855 місць (9,4% за кількістю об'єктів ресторанного господарства, 6,8% за кількістю місць).

Варто відзначити невинне зростання товарообороту у ресторанному господарстві – з 1014,9 млн. грн. у

1995 р. до 2176,1 млн. грн. у 2008 р., за яким традиційно перше місце посідає м. Київ (657, 1 млн. грн. у 2008 р.). Але в умовах економічної кризи 2008-2009 рр. товарооборот цих закладів скоротився майже на ¼.

Для аналізу територіальних відмінностей у рівнях розвитку ресторанного господарства на певний період можна використати такий показник як коефіцієнт концентрації роздрібного товарообороту (Ккт), який розраховується відношенням частки (у %) певного регіону (області) в роздрібному товарообороті країни до її частки у населенні. Економічний зміст Ккт такий: чим більше значення його, тим рівень розвитку торгівлі в регіоні (області) є вищим порівняно із середнім по країні.

Таблиця 1. Розподіл регіонів за коефіцієнтом концентрації товарообороту ресторанного господарства у 2007 р.

	Кількість населення, млн. осіб	% населення	Товарооборот, млн. грн	% товарообороту	Ккт
А.Р. Крим	1,96	4,25	62,73	3,27	0,77
Вінницька	1,67	3,6	30,4	1,58	0,44
Волинська	1,03	2,24	37,4	1,95	0,87
Дніпропетровська	3,4	7,35	139,8	7,29	0,99
Донецька	4,53	9,8	173,7	9,05	0,92
Житомирська	1,31	2,83	41,52	2,16	0,77
Закарпатська	1,24	2,68	21,09	1,1	0,41
Запорізька	1,83	3,97	58,16	3,03	0,76
Івано-Франківська	1,38	2,99	24,1	1,26	0,42
Київська	1,73	3,75	81,64	4,26	1,14
Кіровоградська	1,03	2,24	14,24	0,74	0,33
Луганська	2,35	5,09	41,27	2,15	0,42
Львівська	2,54	5,5	102,7	5,35	0,97
Миколаївська	1,2	2,6	32,41	1,69	0,65
Одеська	2,38	5,16	79,1	4,12	0,8
Полтавська	1,52	3,28	40,65	2,12	0,65
Рівненська	1,15	2,49	48,37	2,52	1,01
Сумська	1,19	2,59	37,03	1,93	0,75
Тернопільська	1,1	2,37	17,07	0,89	0,38
Харківська	2,78	6,02	99,2	5,17	0,86
Херсонська	1,11	2,39	16,37	0,85	0,36
Хмельницька	1,35	2,92	19,22	1	0,34
Черкаська	1,31	2,84	29,14	1,52	0,53
Чернівецька	0,9	1,95	18,61	0,97	0,5
Чернігівська	1,13	2,44	37,01	1,93	0,79
м. Київ	2,7	5,84	601,5	31,4	5,37
м. Севастополь	0,38	0,82	13,95	0,73	0,89
Україна	46,2	100	1918	100	1

Табл.1 Складено за матеріалами [5],[9].

Виходячи з отриманих даних можна виділити 4 групи регіонів:

- 3 високим рівнем концентрації товарообороту ($K_{кт} > 1,1$). До них належать м. Київ та Київська область.
- 3 рівнем концентрації товарообороту, близьким до середнього ($0,9 \leq K_{кт} \leq 1,1$) – Дніпропетровська, Донецька, Львівська, Рівненська область.
- 3 рівнем концентрації товарообороту нижче середнього ($0,7 \leq K_{кт} < 0,9$) – Автономна Республіка Крим, Волинська, Житомирська, Запорізька, Одеська, Сумська, Харківська, Чернігівська область, м. Севастополь.
- 3 низьким рівнем ($K_{кт} < 0,7$) Вінницька, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Полтавська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська область.

Серед новітніх світових тенденцій, які активно впроваджуються на ринку громадського харчування України, слід виокремити появу нових форм організації ресторанного бізнесу – фуд-корт, кейтерингові послуги, демократичні ресторани, впровадження франчайзингових відносин.

Фуд-корт – територія (як у складі об'єктів нерухомості – торговельних й торгово-розважальних центрів, спортивних споруд та інше, так і поза об'єктами), на якій розміщені відповідно до єдиної концепції стаціонарні підприємства громадського харчування, об'єднані загальною зоною для прийому їжі відвідувачами, які мають власні для розміщення кухонь і підсобних приміщень. Фуд-корт, як один з форматів фаст-фуда, сьогодні активно розвивається в столиці й стрімко завойовує регіони України.

Кейтерінг – дії підприємства ресторанного господарства, що поставляє готові страви, напої, посуд і все необхідне для організації прийому, банкету і спеціальних заходів. Перші спроби освоїти цю нішу ресторатори робили ще з 1990-х років. Однак тільки в останні роки стали сприймати кейтерінг як самостійний перспективний бізнес, а не як додаткову послугу основного ресторану. З точки зору географії доцільно визначати радіус надання послуг такими підприємствами.

Останніми роками в ресторанному бізнесі формується новий напрям створення демократичних ресторанів. З одного боку, споживання їжі переноситься в ресторани через брак вільного часу, з іншого – завдяки новим технологіям і високій конкуренції демократичні

підприємства стають доступними для населення. Як свідчить світова практика, демократичні ресторани – найдинамічніший напрям на ресторанному ринку. Основні споживачі таких підприємств – люди середнього класу. Частина демократичних ресторанів об'єднана в мережі – як в межах окремого населеного пункту (переважно великих міст), так і регіону, країни чи групи країн.

Світова практика формування підприємницьких структур готельно-ресторанного призначення свідчить про доцільність встановлення між великими й малими підприємствами цього виду бізнесу *системи франчайзингових договірних відносин*. Ці відносини передбачають укладення угод між великими підприємствами (франчайзери) та малими й дуже малими (франчайзі) на засадах системи взаємовигідних пільг та привілеїв. При такому співробітництві франчайзер надає право дрібним підприємствам працювати згідно з укладеною угодою на певній території протягом обумовленого часу. При цьому велике підприємство забезпечує франчайзерів споживачами послуг, рекламою, ефективними технологіями, фірмовими знаками тощо. Малі підприємства, здійснюючи свою підприємницьку діяльність під патронатом франчайзера, розширюють його обізнаність у сфері менеджменту і маркетингу шляхом надання інформації щодо споживчого попиту на ресторанні послуги в окремих регіонах країни.

Висновки. Кризові явища в економіці при переході до ринкових відносин не обійшли сфери ресторанного господарства. Зниження доходів населення негативно позначилося на його купівельній спроможності, процеси товарообороту й на життєвому рівні людей.

За 1991-2008 рр. значно зменшилася кількість підприємств ресторанного господарства та місць у них, і на 1.01.2009 р. вона становила 24946 об'єктів, 1635718 місць. Але водночас ресторанне господарство однією з перших господарчих галузей України перейшло на ринкові відносини. Після приватизації підприємств змінилась організаційно-правова форма системи ресторанного господарства, з'явилася велика кількість приватних підприємств.

УДК 911.3

Варто відзначити невинне зростання товарообороту у ресторанному господарстві – з 1014,9 млн. грн. у 1995 р. до 2176,1 млн. грн. у 2008 р., за яким традиційно перше місце посідає м. Київ (657, 1 млн. грн. у 2008 р.). Але в умовах економічної кризи 2008-2010 рр. товарооборот закладів скоротився майже на ¼, що зумовлено значним зменшенням доходів населення (особливо у середніх за розміром містах), а, як наслідок, зниженням його купівельної спроможності.

В Україні сформувався комплекс підприємств ресторанного господарства зі значними регіональними відмінностями, які зумовлені рівнем соціально-економічного розвитку регіонів, господарською спеціалізацією, функціями міст та регіонів, а отже, диференціацією потреб населення у послугах підприємств ресторанного господарства.

Зважаючи на поступове поширення новітніх тенденцій на ринку ресторанного господарства України можна зазначити, що в системі ринкових відносин розвиток даної галузі має значні перспективи розвитку.

1. Архипов В.В. Організація ресторанного господарства. Навч. пос. – К.: Центр учбової літератури; Фірма "Інкос", 2007. – 280 с.
2. Бережний І.Т., Гольдфарб Л.Г., Пшеничний В.І. Развитие общественного питания на Украине. – К.: Вища школа, 1980. – 215 с.
3. Дорошенко В.І. Географія внутрішньої торгівлі: Навчальний посібник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет", 2005. – 102 с.
4. Карсекин В.І. Региональные проблемы развития общественного питания. – К.: Выща шк., 1990. – 199 с.
5. Мережа роздрібної торгівлі та ресторанного господарства підприємств на 1 січня 2009 року: Статистичний бюлетень. – К.: Державний комітет статистики України, 2009. – 134 с.
6. Рутинський М., Стецюк О. Суспільно-економічні тенденції розвитку мережі закладів громадського харчування як підсистеми туристичного комплексу Карпатського регіону України. – Регіональна економіка. – 2006. – №4, с. 149-158.
7. Нечаюк Л.І., Нечаюк Н.О. Готельно-ресторанний бізнес: менеджмент Навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 348 с.
8. П'ятницька Г.Т. Ресторанне господарство України: ринкові трансформації, інноваційний розвиток, структурна переорієнтація. / Монографія. – К., 2007. – 465 с.
9. Статистичний щорічник України за 2007 рік – За ред. Осауленка Олександра Григоровича – К: Видавництво "Консультант", 2008. – 551 с.
10. Толпчєв О.Г. Основи суспільної географії: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
11. Усов В.В. Организация обслуживания в ресторанах: Практ. пособие. – М.: Высш. шк., 1990. – 208 с.: ил.

Надійшла до редколегії 30.04.10

К. Мезенцев, д-р геогр. наук, В. Сайчук, асп.

ОЦІНКА ЧИННИКІВ ФУНКЦІОНУВАННЯ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО РЕГІОНАЛЬНОГО РИНКУ ПРАЦІ

Визначено особливості суспільно-географічної оцінки чинників функціонування регіонального ринку праці та описано методичні аспекти застосування факторного аналізу при їх дослідженні. За допомогою факторного аналізу визначено найсуттєвіші чинники функціонування Хмельницького регіонального ринку праці, проведено їх інтерпретацію та аналіз. Проведено групування районів області за особливостями розподілу впливу основних чинників функціонування регіонального ринку праці.

The specific features of the human-geographical assessment of the factors of regional labor market functioning are determined, and the technical aspects of factor analysis application are described. The most significant factors of Khmelnytsky regional labor market functioning are determined by factor analysis using, their interpretation and analysis are carried out. Districts grouping by distribution features of the basic factors influence on the regional labor market functioning is conducted.

Вступ. Постановка проблеми. Функціонування регіонального ринку праці відбувається під впливом ряду суспільно-географічних чинників, основними групами яких є: середовище формування ринку праці (природне та соціально-економічне середовище, соціальна інфраструктура, система розселення), природне відтворення ресурсів праці, територіальна мобільність робочої сили, якість трудових ресурсів.

Методика оцінки даних чинників передбачає розрахунок системи індикаторів, що характеризують їх вплив на стан ринку праці, та визначення методів оцінки з урахуванням просторової диференціації впливу. При проведенні суспільно-географічного аналізу чинників функціону-

вання регіонального ринку праці доцільно використовувати як експертні, так і фактографічні методи і моделі. Експертні методи застосовуються у разі відсутності достовірних даних, неможливості їх отримання та при необхідності отримати інформацію про ставлення населення до певних подій чи явищ на ринку праці. При наявності достатньої кількості достовірної інформації застосовуються фактографічні методи і моделі.

Основними методами, що використовуються при характеристиці якісних показників впливу чинників територіальної організації регіонального ринку праці, є факторний та кластерний аналіз. Слід зазначити, що результати групування районів за допомогою кластерного аналізу

варто перевіряти (уточнювати) за допомогою інших методів групування, зокрема, рангового та індексного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми вивчення чинників функціонування регіонального ринку праці розглянуто у працях С. Бандура, Д. Богині, В. Герасимчука, М. Долішнього, Ю. Заволоки, Т. Засць, Н. Запхляк, С. Злупко, Е. Лібанової, Н. Мезенцевої, В. Онікієнка, І. Петрової, В. Петюха та інших вчених. Водночас суспільно-географічний аналіз та оцінка впливу чинників на функціонування окремих регіональних ринків праці вивчені недостатньо, тому проведення даного дослідження є актуальним і має прикладне значення.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Для детальнішого вивчення ситуації на регіональному ринку праці, створення бази для прогнозування його розвитку, а також формування державної політики у сфері зайнятості та на ринку праці необхідно здійснити цілісний аналіз регіональних особливостей природного відтворення ресурсів праці, територіальної мобільності робочої сили, яка значною мірою залежить від стану трудової міграції в регіоні, зайнятості і безробіття, освітньо-кваліфікаційного потенціалу трудових ресурсів, попиту, пропозиції та ціни праці (робочої сили). Вони можуть як сприяти, так і стримувати розвиток ринку праці в цілому, або окремих його сегментів. Чинники можуть безпосередньо впливати на ринок праці, або сприяти впливу інших чинників чи їх сукупностей, діяти взаємопов'язано і корелювати між собою.

Для узагальнення впливу сукупності чинників доцільно використовувати факторний аналіз, що дає змогу визначити найсуттєвіші чинники розвитку регіонального ринку праці та провести їх групування.

Виклад основного матеріалу.

Проведення факторного аналізу дає можливість об'єднати визначені показники у певні групи (за спільністю впливу на об'єкт дослідження) та скоротити кількість показників, провести їх класифікацію. Таким чином, проводиться ранжування показників за силою впливу на об'єкт дослідження шляхом розрахунку факторних навантажень (за змістом – коефіцієнтів кореляції). Даний метод базується на припущенні, що показники, які описують функціонування об'єкту дослідження, можна замінити на меншу кількість факторів.

Аналізі чинників формування та розвитку регіонального ринку праці за допомогою факторного аналізу здійснюється в такому порядку:

1. Підбір та опрацювання вихідних показників: підбір експертним методом значної кількості різноманітних показників в розрізі адміністративно-територіальних одиниць, що апріорі можуть вплинути на формування та розвиток регіонального ринку праці; визначення тісноти зв'язку даних показників із рівнями зайнятості та безробіття шляхом розрахунку коефіцієнтів кореляції (відбирати слід показники із коефіцієнтом кореляції понад 0,4-0,5); відсіювання показників із "псевдокореляційними" зв'язками, виникнення даних зв'язків значною мірою зумовлено спільною залежністю досліджуваних показників із іншими показниками (залежностями).

2. Визначення оптимальної кількості факторів шляхом розрахунку абсолютних, відносних і кумулятивних значень дисперсії та побудови графіка дисперсії: визначення кількості факторів за критерієм Кайзера (абсолютне значення дисперсії перевищує 1), за відсотком кумулятивної дисперсії (кумулятивний відсоток перевищує 75%) та за критерієм "кам'янистого осипу" Кеттеля

(шляхом візуального відсіювання "факторіального осипу" на графіку дисперсії); вибір найбогачішої кількості факторів експертним методом з урахуванням вищезазначених критеріїв (можлива перевірка "правильності" вибраної кількості факторів шляхом експерименту).

3. Обернення осей координат: розрахунок факторних навантажень, що дають можливість представити кожен показник у вигляді функції, та побудова таблиці факторних навантажень; групування показників у фактори шляхом віднесення кожного показника до тих факторів, факторні навантаження на які є найвищими (при незначних різницях у факторних навантаженнях можливе використання експертного методу для віднесення окремих показників до того чи іншого фактору); відсіювання статистично незначних та випадкових показників з факторними навантаженнями меншими за 0,6-0,7 (в окремих випадках – менше 0,5); відбір 2-3 найвпливовіших (з найбільшою часткою загальної дисперсії) факторів та їх представлення на графіку факторних навантажень (двовимірному або тривимірному).

4. Інтерпретація визначених факторів: визначення найістотніших особливостей кожного із отриманих факторів, їх обґрунтування та присвоєння назв; визначення ступеню впливу отриманих факторів на рівень розвитку регіонального ринку праці та ранжування факторів за їх значимістю.

5. Оцінка територіальної диференціації впливу визначених факторів: обрахунок факторних ваг шляхом множення вихідних показників на факторні навантаження для відносної оцінки територіальної специфіки прояву даних факторів; групування (класифікація та регіоналізація) адміністративно-територіальних одиниць регіону за особливостями розподілу найвпливовіших факторів (за факторними вагами) по кожному фактору окремо та за двома найвпливовішими факторами; картографування особливостей територіальної диференціації впливу факторів розвитку регіонального ринку праці.

5. Використання отриманих результатів при прогнозуванні розвитку регіонального ринку праці та реалізації державної політики у сфері зайнятості: визначення особливостей та основних тенденцій територіальної диференціації чинників розвитку регіонального ринку праці; розробка прогнозних та індикативних показників з урахуванням існуючих тенденцій та вжитих заходів; врахування отриманих результатів при розробці регіональних та територіальних програм зайнятості населення, інших прогнозних та планових документів.

Шляхом експертної оцінки з урахуванням наявної статистичної інформації було обрано відносні 103 показники, що можуть здійснювати вплив на функціонування та розвиток регіонального ринку праці, в розрізі адміністративних районів області (міста обласного значення включені до складу відповідних районів). За результатами кореляційного аналізу до моделі включено 30 показників. З метою визначення оптимальної кількості факторів обираємо 30 факторів (дорівнює кількості показників) та визначаємо абсолютні, відносні і кумулятивні значення дисперсії (табл. 1).

Таблиця 1. Результати обрахунку дисперсії для визначення кількості факторів (розраховано за допомогою програми "STATISTIKA")

Кількість факторів	Абсолютне значення дисперсії (Eigen value)	Відносне значення дисперсії (% Total)	Кумулятивна дисперсія (Cumulative)	Кумулятивний відсоток (% cumulative)
1	14,96056	49,86853	14,96056	49,8685
2	4,39845	14,66148	19,35900	64,5300
3	3,11012	10,36708	22,46913	74,8971
4	1,87816	6,26054	24,34729	81,1576
5	1,20861	4,02870	25,55590	85,1863
6	1,14932	3,83106	26,70522	89,0174
7	0,95807	3,19358	27,66329	92,2110
8	0,60913	2,03043	28,27242	94,2414
9	0,50126	1,67086	28,77368	95,9123
10	0,44368	1,47892	29,21735	97,3912
11	0,23683	0,78944	29,45418	98,1806
12	0,15124	0,50412	29,60542	98,6847
13	0,14388	0,47961	29,74930	99,1643
14	0,12366	0,41221	29,87297	99,5766
15	0,04963	0,16544	29,92260	99,7420
16	0,03395	0,11317	29,95655	99,8552
17	0,02652	0,08841	29,98308	99,9436
18	0,01152	0,03839	29,99459	99,9820
19	0,00541	0,01802	30,00000	100,0000

За кумулятивним відсотком оптимальним є виділення не менше чотирьох факторів, на які припадає понад ¾ вихідних даних (значення кумулятивного відсотка – 81,2). Абсолютне значення дисперсії вказує на оптимальність виділення не більше шести факторів, щодо яких дане значення перевищує 1. За критерієм "кам'янистого осипу" Кеттеля оптимальною кількістю є 5 факторів. Таким чином, трьома методами визначено різну оптимальну кількість факторів (4-6). Експериментальним шляхом визначено, що в даному випадку найдоцільніше скористатися критерієм Кайзера (за абсолютним значенням дисперсії) і виділити 6 факторів.

Для групування показників у окремі фактори здійснюємо процедуру обернення осей координат за допомогою варімаксного способу обернення.

Перший фактор формують 6 показників, які по мірі їх впливовості (відповідно до значення дисперсії) розподіляються наступним чином: 1) середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників промисловості, грн. (абсолютне значення дисперсії 0,95); 2) споживання свіжої води, м3 в розрахунку на 1 жителя (0,93); 3) вартість основних засобів (у фактичних цінах, на кінець року) в розрахунку на 10 тис. наявного населення, млн. грн. (0,84); 4) середньомісячна номінальна заробітна плата найманих працівників, грн. (0,80); 5) природний приріст (скорочення) населення у міських поселеннях на 1 тис. наявного населення, осіб (0,69); 6) кількість померлих у міській поселеннях на 1000 наявного населення, осіб (-0,54). Шостий показник першого фактору є найменш впливовим (значення дисперсії менше 0,6) і може не враховуватись при аналізі даного фактору.

Другий фактор формують 5 показників: 1) роздрібний товарооборот підприємств (у фактичних цінах) в розрахунку на 10 тис. наявного населення, млн. грн. (0,85); 2) "маятникова" міграція жителів сільської місцевості за межі району проживання, всього у розрахунку на 100 тис. сільського населення (0,84); 3) обсяг реалізованих послуг (включаючи ПДВ) в розрахунку на 10 тис. наявного населення, млн. грн. (0,77); 4) введення в експлуатацію загальної площі житла в розрахунку на 10 тис. наявного населення, тис. м2 (0,77); 5) обсяг реалізованої продукції, робіт, послуг (у фактичних цінах) в розрахунку на 10 тис. наявного населення, млн. грн. (0,69).

Третій фактор формують 6 показників: 1) загальна кількість народжених на 1000 наявного населення, осіб

(0,90); 2) кількість народжених у сільській місцевості на 1000 наявного населення, осіб (0,83); 3) частка міських жителів у % від загальної чисельності населення (0,74); 4) природний приріст (скорочення) усього населення на 1 тис. наявного населення, осіб (0,70); 5) частка постійного населення у старшому за працездатний віці, % (-0,64); 6) кількість пенсіонерів в розрахунку на 1000 населення, осіб (-0,58); 7) коефіцієнт шлюбності на 1 тис. наявного населення (0,52); 8) загальна кількість померлих на 1000 наявного населення, осіб (-0,52). Сьомий та восьмий показники третього фактору за значеннями дисперсії слід віднести відповідно до другого (значення дисперсії 0,54) та четвертого (дисперсія - 0,56) факторів, але шляхом експертної оцінки зважаючи на невелику різницю у значеннях дисперсії даних показників у зазначених факторах (відповідно 0,2 та 0,4), їх віднесено до третього фактору. Слід зазначити, що у зв'язку із низькими значеннями дисперсії (менше 0,60) дані показники можна не враховувати при аналізі факторів розвитку регіонального ринку праці.

Четвертий фактор формують 4 показники: 1) частка постійного міського населення у працездатному віці, % (0,77); 2) частка постійного населення у працездатному віці, % (0,66); 3) кількість чоловіків в розрахунку на 1000 жінок, осіб (0,63); 4) частка постійного міського населення у старшому за працездатний віці, % (0,60).

До **п'ятого фактору** відносяться 3 показники: 1) чисельність осіб – жителів сільської місцевості, які виїхали на роботу за межі проживання за межі держави, всього у розрахунку на 100 тис. сільського населення (-0,89); 2) рух робочої сили (частка прийнятих на роботу), % до середньооблікової кількості працівників відповідного району (0,78); 3) чисельність осіб – жителів сільської місцевості, які виїхали на роботу за межі проживання в інші регіони країни, всього у розрахунку на 100 тис. сільського населення (-0,61). Третій показник п'ятого фактору за значеннями дисперсії слід віднести до другого (значення дисперсії -0,63) фактору, але шляхом експертної оцінки, зважаючи на невелику різницю між значеннями дисперсії (менше 0,2), його віднесено до п'ятого фактору.

До **шостого фактору** відносяться 3 показники: 1) навантаження на одне вільне робоче місце, осіб (-0,29); 2) сальдо міграції населення (міжрегіональної та міждержавної), осіб на 100 тис. наявного населення

(0,78); 3) сальдо міжрегіональної міграції населення, осіб на 100 тис. наявного населення (0,76).

Максимальне значення дисперсії показника рівня працевлаштування незайнятих трудовою діяльністю громадян (0 % до загальної чисельності незайнятих громадян) становить 0,39 (для другого фактору), що свідчить про доцільність виключити його з подальшого аналізу.

Із шести виділених факторів найвпливовішими виявились перші три, на які припадає 55,9% загальної дисперсії (відповідно на перший фактор – 19,3%, на другий – 18,8%, на третій – 17,8%). Візуально розподіл показників трьох найвпливовіших факторів можна представити за допомогою графіка факторних навантажень (рис. 1).

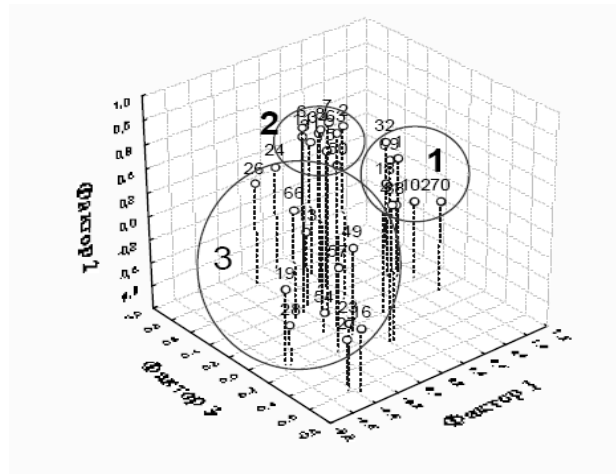

Рис. 1. Графік факторних навантажень для перших 3-х факторів (побудовано за допомогою програми "STATISTIKA")

Перший фактор можна інтерпретувати як формування регіонального ринку праці, оскільки:

- одним із визначальних елементів ринку праці є ціна праці, що оцінюється як середньомісячний рівень заробітної плати в регіоні в цілому та по окремих галузях;
- формування пропозиції робочої сили на регіональному (субрегіональному, локальному) ринку праці безпосередньо пов'язане із наявною соціально-економічною базою, яку можна оцінити вартість основних засобів;
- міські поселення виступають "ядром" у формуванні ринків праці на регіональному, субрегіональному та локальному рівнях, що і пояснює віднесення до даного фактору показників природного відтворення міського населення та показника рівня споживання свіжої води, оскільки, дані показники певним чином характеризують рівень урбанізації території.

Другий фактор визначається як соціально-економічне середовище функціонування регіонального ринку праці, оскільки, вказує на стан економічний розвиток регіону, розвиток соціальної сфери та перерозподіл трудових ресурсів сільської місцевості в межах регіону.

Третій фактор інтерпретується як природне відтворення ресурсів праці і включає показники рівня наро-

джуваності, смертності та природного приросту (скорочення) всього населення та населення у сільській місцевості, до даного фактору також включено показники, що впливають на природне відтворення населення, визначаючи рівень урбанізації, рівень шлюбності населення, чисельність населення старше працездатного віку та пенсіонерів.

Четвертий фактор інтерпретується як структура населення та формування трудового потенціалу регіону і включає показники, що характеризують статеву-вікову структуру населення.

П'ятий фактор інтерпретується як територіальна мобільність робочої сили регіону і включає показники, що характеризують трудову міграцію сільського населення та руху робочої сили.

Шостий фактор можна інтерпретувати як перерозподіл ресурсів праці, оскільки, він включає показники механічного руху населення та співвідношення попиту і пропозиції праці (робочої сили).

Для проведення групування районів області за особливостями розподілу впливу основних факторів функціонування та розвитку регіонального ринку праці необхідно розрахувати факторні ваги, які показують "внесок" районів у кожен із визначених факторів (табл. 2).

Таблиця 2. Матриця факторних ваг (розраховано за допомогою програми "STATISTIKA")

№ п/п	Райони (разом із містами обласного значення)	Факторні ваги					
		Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Фактор 6
1	Білогірський	-0,942372	-0,87134	0,28215	0,73947	1,65023	-0,23492
2	Вінковецький	-0,012431	-0,20975	-0,60241	-1,21490	-0,32782	0,98792
3	Волочиський	0,100535	0,56672	-0,98923	0,32892	0,16026	-0,34969
4	Городоцький	-0,658494	0,14706	0,05281	-0,44685	-0,52475	0,67789
5	Деражнянський	-0,187795	-0,12854	-0,07078	-0,46778	-0,20638	-0,49947
6	Дунаєвецький	-0,560651	0,12030	0,57641	-0,53744	-1,19883	0,54032
7	Ізяславський	-0,526404	-1,23538	-0,49374	1,69840	0,62253	0,32090
8	Кам'янець-Подільський	-0,241616	0,60401	0,20507	2,28647	-0,93163	0,85515
9	Красилівський	0,469486	0,25387	-0,01688	-0,49867	0,15110	-0,55094
10	Летичівський	-0,357972	0,34142	0,08286	-1,56268	1,06058	0,48777
11	Новоушицький	-0,595556	-1,11474	-1,34671	0,36619	0,64856	0,86053
12	Полонський	-0,591167	-0,93394	2,49666	-0,58667	-1,89406	-0,46033

№ п/п	Райони (разом із містами обласного значення)	Факторні ваги					
		Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5	Фактор 6
13	Славутський	3,959256	-0,76318	0,52839	0,25504	0,30745	0,21977
14	Старокостянтинівський	-0,008142	-0,22794	1,17619	-0,39592	0,75327	0,10128
15	Старосинявський	0,180875	-0,66469	-0,70722	0,27817	-1,58067	-0,28640
16	Теофіпольський	-0,189860	0,41920	-0,31253	0,19276	0,28381	-3,72953
17	Хмельницький	0,150835	3,41387	0,75906	0,91522	0,34082	0,54911
18	Чемеровецький	0,249626	0,15132	-1,87424	0,16357	-1,42831	-0,05893
19	Шепетівський	-0,309203	-0,52494	1,24895	0,36907	1,47274	0,27205
20	Ярмолинецький	0,071049	0,65666	-0,99481	-1,88237	0,64111	0,29753

Оскільки факторні ваги лише відносно оцінюють прояви дії факторів у розрізі районів області, то доцільно провести групування районів за кожним фактором окремо та за сумарним проявом дії визначених факторів. Шляхом експертної оцінки за результатами факторних ваг виділено 6 груп районів Хмельницької області: 1 група – Хмельницький (разом з м. Хмельницький), Славутський (разом з м. Славута та м. Нетішин), Кам'янець-Подільський (разом з м. Кам'янець-Подільський) та Шепетівський (разом з м. Шепетівка) райони; 2 група – Старокостянтинівський (разом з м. Старокостянтинів), Білогірський, Ізяславський, Летичівський, Волочи-

ський та Красилівський райони; 3 група – Городецький, Дунаєвецький, Новоушицький, Ярмолинецький, Вінковецький та Деражнянський райони; 4 група – Полонський район; 5 група – Старосинявський та Чемеровецький райони; 6 група – Теофіпольський район.

Особливості територіальної диференціації трьох найвпливовіших факторів (перший – "формування регіонального ринку праці", другий – "соціально-економічне середовище функціонування регіонального ринку праці" та третій – "природне відтворення ресурсів праці") представлено на рис. 2.

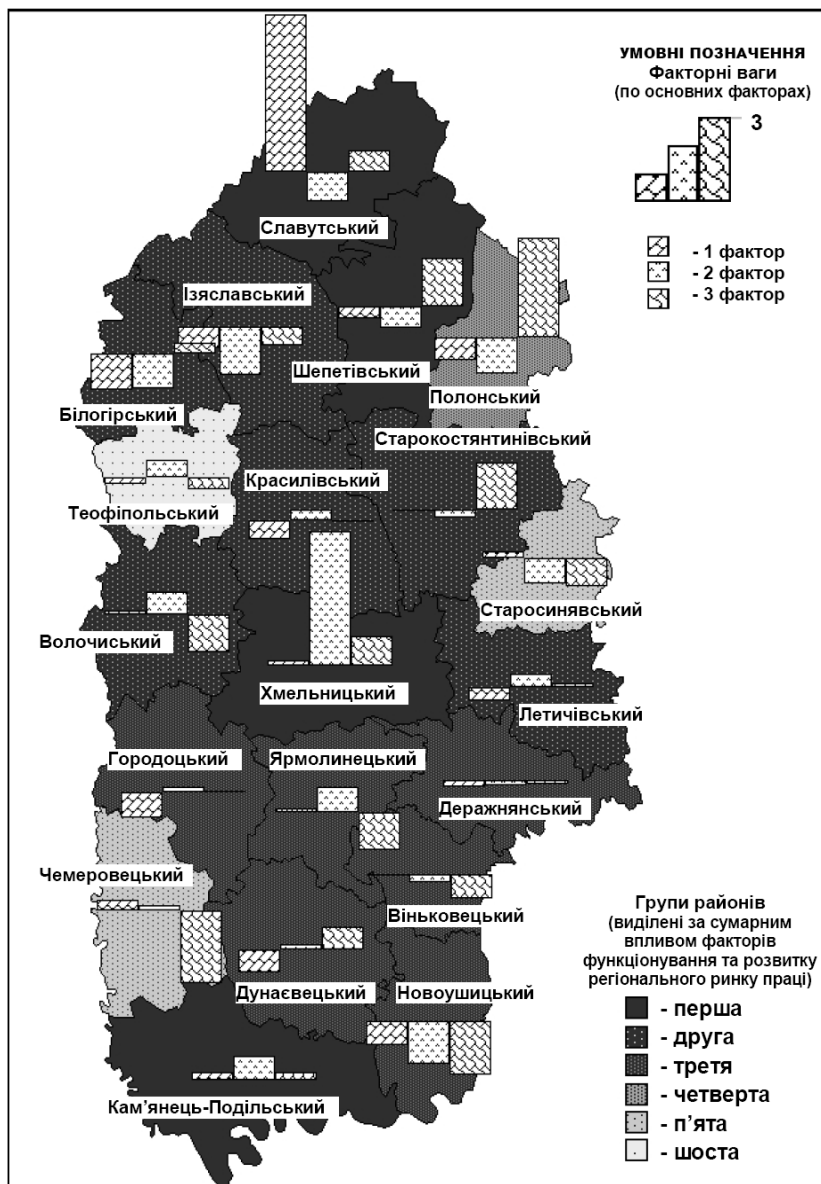

Рис. 2. Територіальна диференціація впливу факторів функціонування та розвитку регіонального ринку праці

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, проведений аналіз дав можливість виділити шість факторів розвитку та функціонування регіонального ринку праці Хмельницької області. Найбільший вплив на ринок праці здійснюють перші три фактори ("ринкоформуючий", соціально-економічного середовища та природного відтворення ресурсів праці),

на які припадає більше половини факторних навантажень опрацьованих показників.

1. Статистичний збірник "Міста і райони Хмельниччини" 2007 / За ред. В.В. Скальського. – Хмельницький, 2008. 2. Статистичний збірник "Міста і райони Хмельниччини" 2008 / За ред. В.В. Скальського. – Хмельницький, 2009. 3. Статистичний щорічник Хмельницької області за 2008 рік / За ред. В. В. Скальського. – Хмельницький, 2009.

Надійшла до редколегії 11.05.10

УДК 911.3:502.175(477)

О. Кононенко, канд. екон. наук

АНАЛІЗ ДИНАМІКИ І СТАНУ ПРИРОДНО-ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ

Визначено показники стану природно-техногенної безпеки. Проведено аналіз динаміки показників природно-техногенної безпеки України. Проаналізовано кількість, масштаб і локалізацію надзвичайних ситуацій природно-техногенного характеру за 1997-2007 рр. Визначено рівень індивідуального ризику смерті як критерію стану природно-техногенної безпеки регіонів України.

The indicators of the state of natural and man-caused safety are determined. The dynamics of indexes of natural and man-caused safety of Ukraine is analysed. The quantity, level and localization of natural and man-caused emergency in 1997-2007 are analysed. The level of individual risk of death of the state of natural and man-caused safety of regions of Ukraine is determined.

Постановка проблеми. Стан природно-техногенної безпеки (ПТБ) України визначається історичними умовами становлення і розвитку комплексу технічних споруд та об'єктів. Історичні особливості формування територіальної організації виробництва стали причинами розміщення у країні надскладних технологічних систем – електростанцій, заводів важкої індустрії, хімічної та нафтохімічної галузей промисловості, трубопроводів тощо – без комплексної експертизи, виявлення усіх аспектів впливу цих об'єктів на довкілля та населення. Більшість підприємств – ресурсо- та енерговитратні виробництва, робота на яких є небезпечною для персоналу, а функціонування самих підприємств становить небезпеку для господарських об'єктів та населення, що проживає поблизу. Сформований в Україні техногенний комплекс складний, небезпечний, інертний в розвитку, його важко реконструювати. Для ефективного управління ПТБ необхідно є сформована база показників стану ПТБ, аналіз яких дозволяє швидко реагувати на зміни у рівнях безпеки, формувати стратегію і тактику управління.

Аналіз останніх досліджень та публікацій з даної тематики. Виявлення невирішених сторін проблеми. При проведенні комплексних досліджень природно-техногенної безпеки А.Степаненком, Б.Данилишиним, Я.Олійником, А.Мельничуком та ін. традиційно використовуються статистичні дані МНС України та Держкомстату. В той же час, нерозробленою залишається система відносних показників, критеріїв ПТБ регіону, що мали б забезпечити більш точну оцінку стану ПТБ.

Мета і завдання. Метою написання статті є проведення комплексної оцінки стану і динаміки природно-техногенної безпеки на основі аналізу абсолютних і відносних показників. Основними завданнями є: вибір критеріїв і показників стану ПТБ; аналіз динаміки показ-

ників ПТБ України; оцінка індивідуального ризику смерті як критерію стану ПТБ регіону.

Виклад основного матеріалу. Традиційно система показників ПТБ представляється двома групами: 1) показники, що характеризують стан потенційно небезпечних об'єктів або територій імовірного ураження; 2) показники, що відображають частоту, масштаб, місце виникнення надзвичайних ситуацій (НС) природного та техногенного характеру. Ці дві групи показників доповнюють одна одну, жодну з яких не можна вважати важливішою. В той же час, оцінювання рівня безпеки з точки зору теорії ймовірностей вимагає оцінки природних і техногенних ризиків. Для оцінки ризику небезпечної, небажаної події необхідно співвіднести кількість негативних наслідків, що трапились на об'єкті та загальну кількість подібних об'єктів підвищеної небезпеки, виробничих процесів тощо [5]. З нашої точки зору, подібні відносні показники більш точно характеризують стан безпеки, особливо якщо розрахунки проведено за значний проміжок часу або для значної кількості порівнюваних об'єктів.

Традиційно про стан природно-техногенної безпеки яскраво свідчать статистичні дані щодо виникнення надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру (табл. 1). Загалом, в Україні кількість НС має за останнє десятиліття тенденцію до зниження, хоча період 2005-2007 рр. скоріше характеризується стабільною кількістю НС. Характерним також є зближення кількості НС техногенного та природного характеру. Якщо у 1997 р. кількість НС техногенного характеру була у 2,2 рази більше, ніж природного, то у 2007 р. це співвідношення склало 1,3 рази. Певне зменшення кількості НС у 1999 р. обумовлене застосуванням Державного класифікатора надзвичайних ситуацій [2], [4] та згідно з яким уточнено критерії віднесення подій до НС.

Таблиця 1. Динаміка основних показників природно-техногенної безпеки в Україні у 1997-2007 рр.

Показник	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2007	2005	2006	2007
Кількість НС природного характеру, од.	207	239	190	139	133	121	111	100	129	137	152
Кількість НС техногенного характеру, од.	315	273	250	261	242	208	195	156	212	207	196
Кількість постраждалих, чол.	2474	3780	2139	1919	2044	1788	2064	2390	1580	1045	1377
Кількість загиблих, чол.	486	516	336	386	391	418	388	412	456	463	614
Матеріальні збитки внаслідок НС, млн.грн.	195	945	325	1620	685	375	515	325	310	430	825

Загалом, з 4173 НС, що трапились у 1997-2007 рр. 1,6% НС віднесено до загальнодержавних, 6,6% – до регіональних, 31,1% – до місцевих та 60,7% до об'єктів. Позитивна динаміка кількості НС не відобразилась на статистці постраждалих і загиблих внаслідок НС.

Якщо кількість постраждалих є досить змінною величиною і має значні коливання у кількості: від 3780 осіб у 1998 році до 1045 у 2006 році., то кількість загиблих коливається у значно меншому діапазоні і має стійку тенденцію до збільшення.

За період 1997-2007 рр. загальний обсяг матеріальних збитків від НС природного і техногенного характеру склав 6,55 млрд.грн. Загальні особливості формування цієї суми наступні: по-перше, основна частина збитків завдана внаслідок НС природного характеру (88,5%), по-друге, значні обсяги збитків спричинені внаслідок масштабних НС, що охопили декілька областей країни; по-третє, за період 2004-2008 рр. можна зафіксувати тенденцію до зростання обсягів збитків від НС. Протягом 2001-2007 рр. найбільша кількість НС виникла на території Донецької (279), Дніпропетровської (171), Львівської (188), Луганської (163), Запорізької (132) областей. Найменша кількість НС – у м. Севастополь (49), Закарпатській (96), Тернопільській (52), Сумській (48) областях. Можна говорити про залежність кількості НС від рівня антропогенного навантаження областей (кількості промислових об'єктів, густоти населення країни, густоти шляхів сполучення тощо).

У 2007 році в Україні виникло 368 НС, з них техногенного характеру – 196, природного – 152. Всього загинуло 614 чол. (в т.ч. 68 дітей), постраждало 1377 (в т.ч. 347 дітей). Розподіл НС за рівнями виглядає наступним чином: НС загальнодержавного рівня – 8 НС; регіонального – 32; місцевого – 149; об'єктового – 159. Порівняно з 2006 р. загальна кількість НС збільшилась на 1,1%, в т.ч. кількість НС техногенного характеру зменшилась на 5,3%, а природного – збільшилась на 10,9%. Масштабність НС значно збільшилась, що проявляється у збільшенні кількості НС державного і регіонального рівня (відповідно на 33,3% та 28%). Зростання кількості загиблих і постраждалих обумовлюється виникненням масштабних НС на вугільних шахтах (126 осіб) та НС медико-біологічного характеру (постраждало 908 осіб).

Вченими зазначається, що інтегральним індикатором рівня природно-техногенної безпеки в країні є індивідуальний ризик смерті [5; 6]. Індивідуальний ризик смерті від НС природного і техногенного характеру для

регіону розраховується за формулою: $R_{iH} = \frac{A_i}{M_i}$ де

R_{iH} – індивідуальний ризик смерті від НС природного і техногенного характеру для регіону i ; A_i – кількість загиблих у НС техногенного і природного характеру на території i -го регіону за рік; M_i – чисельність населення i -го регіону. Розрахований за формулою, індивідуальний ризик смерті серед запропонованих відносних показників природно-техногенної небезпеки може бути проаналізований окремо для обґрунтування рівнів прийнятного і мінімально можливого ризику і розробки відповідних практичних рекомендацій по його зниженню. Це обумовлено перш за все тим, що даний показник розраховується в інших країнах і використовується для визначення нормативних рівнів ризику.

Точність отриманого результату залежить від величини самого ризику (R_{iH}) та від кількості спостережень (кількості населення, що проживає на території, для якої розраховується величина ризику – M). Чим менше R_{iH} та M тим більша статистична похибка. За оцінками, проведеними для суб'єктів Російської Федерації, при величині $R_{iH} = 10^{-5}$ х1/люд.рік для території з чисельністю населення 1,6 млн.чол. (майже відповідає середній чисельності населення у регіонах України, яка у 2007 складала 1720 тис.чол.) відносна похибка при використанні даних за один рік складає 32% [1, с. 28]. Об'єднання вибірок за п'ять років дозволяє суттєво знизити похибку – до 14%. Так, в Україні у 1997 році індивідуальний ризик становив $0,96 \cdot 10^{-5}$, а у подальшому він тільки збільшувався і у 2007 році вже складає $1,32 \cdot 10^{-5}$. Є два основні чинники появи цієї тенденції: збільшен-

ня кількості загиблих у НС та зменшення чисельності населення України. Очевидно, це, в першу чергу, є показником неефективної державної політики у сфері природно-техногенної безпеки.

Оцінюючи рівень індивідуального ризику смерті слід відзначити найвищі його рівні у Донецькій області – $3,99 \cdot 10^{-5}$. (рис. 1). Також висока імовірність загинути у надзвичайній ситуації є у м. Севастополь, Херсонській, Житомирській, Київській областях. У Волинській області ризик у 2007 р. дорівнював нулю через те, що у НС не загинула жодна людина. Порівняння з 2001 роком показали що за загального підвищення рівня ризику виділяються регіони, у яких відбулось зниження показника: Луганська, Чернівецька області, АРК Крим, м. Київ та регіони, у яких погіршилась ситуація: Донецька, Херсонська, Житомирська, Київська, Запорізька області та м. Севастополь [3]. Загалом, ранг регіонів з рівнем індивідуального ризику змінився мало.

Надзвичайні ситуації природного характеру. За період 1997-2007 р. в Україні виникло 1658 НС природного характеру (в середньому 150 НС щорічно) з наявністю тенденції до зменшення їх кількості. Серед інших особливостей НС природного характеру можна виділити збереження високої імовірності виникнення масштабних НС, а також значні матеріальні втрати від НС. На сьогоднішній день не можна відслідкувати лінійної закономірності у динаміці наслідків НС природного характеру. Кількість загиблих та постраждалих, розподіл збитків не мають кореляційного зв'язку з кількістю НС на можуть бути описані за допомогою поліноміального тренду [7]. Такі зміни обсягів збитків у динаміці пов'язані з виникненням наступних видів НС: 1) НС гідрологічного характеру (паводки, повені, водопілля) – матеріальні збитки коливаються від 300 тис.грн. до 300 млн.грн. з максимальним обсягом 580 млн.грн. у 1998 р.; 2) НС метеорологічного характеру (сильні дощі, сильні вітри, налипання снігу, ожеледь, засухи, заморозки) – збитки від 130 до 600 млн.грн. з максимальним обсягом 1,5 млрд.грн. у 2000 р.; 3) зсувів – збитки від 500 тис.грн. до 20 млн.грн. з максимальним обсягом 34 млн.грн. у 1997 р.; 4) підтоплення – збитки від 100 тис.грн. до 5 млн.грн. з максимальним обсягом 10 млн.грн. у 1998 р.

Надзвичайні ситуації техногенного характеру. За період 1997-2007 р. в Україні виникло 2515 НС техногенного характеру (в середньому 230 НС щорічно) з наявністю тенденції до зменшення їх кількості. Порівняно з природними НС, техногенні мають значно меншу варіацію кількості по роках. Серед інших особливостей техногенних аварій та катастроф можна назвати порівняно невеликі обсяги матеріальних збитків – за період 1997-2007 рр. у 7 разів менше, порівняно з НС природного характеру, а також високий показник кількості загиблих – відповідно у 3,5 рази більше. Загальна кількість загиблих у НС техногенного характеру за період 1997-2007 рр. склала 3453 чол. та постраждалих – 4138 чол.

Аналіз НС техногенного характеру за видами показав, що стійкою є закономірність переважання у загальній кількості пожеж і вибухів (37%) та аварій на транспорті (26%). Ці два види також є причинами загибелі 93 % від загальної кількості загиблих та травмування і ушкодження 87%. Значна кількість аварій виникає на електроенергетичних системах, системах життєзабезпечення, очисних спорудах (загалом 21,7%), що зумовлено високим рівнем урбанізації території та відповідно залежності населення від справності та чіткості роботи інфраструктурних об'єктів. Частота виникнення таких НС як раптові викиди небезпечних хімічних речовин та радіоактивних речовин є низькою, але у випадку виникнення розмір збитків та людських втрат є надзвичайно великими.

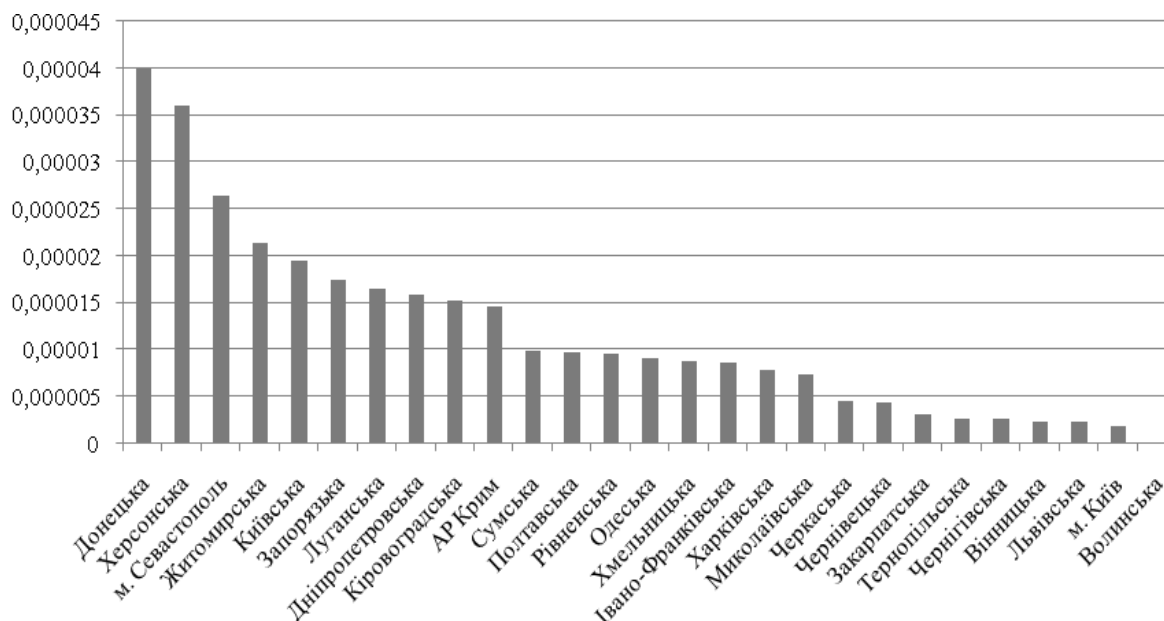

Рис. 1. Індивідуальний ризик смерті у регіонах України у 2007 р.

Основними причинами виникнення НС техногенного характеру залишаються: високе антропогенне навантаження на навколишнє середовище, розміщення промислових об'єктів, транспортних шляхів, сільбищних зон у районах потенційної природної небезпеки; високий рівень морального та фізичного зносу основних засобів на промислових об'єктах, транспорті, об'єктах жилого-комунального господарства; зниження виробничої та технологічної дисципліни, низька професійна підготовка персоналу і населення до дій у надзвичайних ситуаціях; незадовільний стан збереження, утилізації та захоронення високотоксичних радіоактивних та побутових відходів; низький рівень застосування сучасних ресурсозберігаючих і екологічно безпечних технологій, ігнорування вимог, норм, стандартів.

Висновки. 1. Відносні показники, такі як індивідуальний рівень смерті у НС, доповнюють систему статистичних даних щодо кількості і масштабів НС. Подібного роду показники необхідно розраховувати не тільки для країни в цілому або небезпечних галузей і видів діяльності, але і регіонів підвищеної концентрації потенційно небезпечних об'єктів.

2. Аналіз динаміки і стану природно-техногенної безпеки України дозволив виявити наступні закономірності: в Україні в цілому кількість НС має за останнє десятиліття тенденцію до зниження, в той час як період 2005-2007 рр. скоріше характеризувався стабільною кількістю НС; характерним є зближення кількості НС техногенного та природного характеру; загальний обсяг збитків від НС щорічно зростає, при цьому основною є частина збитків завдана внаслідок НС природного характеру (88,5%). Характерними особливостями надзвичайних ситуацій техногенного характеру є порівняно невеликі обсяги матеріальних збитків – за період 1997-2007 рр. у 7 разів менше, порівняно з НС природного

характеру, а також високий показник кількості загиблих – відповідно у 3,5 рази більше. Характерними особливостями надзвичайних ситуацій природного характеру є наявність тенденції до зменшення їх кількості, збереження високої імовірності виникнення масштабних НС, значні матеріальні втрати від НС.

3. Розраховано рівень індивідуального ризику смерті від НС природного і техногенного характеру. В Україні у 1997 році індивідуальний ризик становив $0,96 \cdot 10^{-5}$, а у подальшому він тільки збільшувався і у 2007 році вже складає $1,32 \cdot 10^{-5}$. Є два основних чинники появи цієї тенденції: збільшення кількості загиблих у НС та зменшення чисельності населення України. Найвищі його рівні індивідуального ризику смерті зафіксовано у Донецькій області – $3,99 \cdot 10^{-5}$. Також висока імовірність загинути у надзвичайній ситуації є у м. Севастополь, Херсонській, Житомирській, Київській областях. У Волинській області ризик у 2007 р. дорівнював нулю.

1. Безпека регіонів України і стратегія її гарантування: Монографія у 2 т. / Данилишин Б.М., Степаненко А.В., Ральчук О.М. – К.: Наукова думка, 2008. – Т.1 Природно-техногенна (екологічна) безпека. – 389 с.
2. Закон України "Про класифікацію надзвичайних ситуацій" // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – 2002. – №12: Законодавство України про надзвичайні ситуації. – К., 2002. – с. 20 – 23.
3. Іщенко Г.Г. Динаміка і структура природно-техногенної безпеки крупного міста (на прикладі м. Києва) / Г.Г. Іщенко // Управління сучасним містом. – 2007. № 1-12(25-28). – С.74-83.
4. Класифікатор надзвичайних ситуацій в Україні. – К.: МНС України, 1999. – 178 с.
5. Кононенко О.Ю. Природно-техногенні ризики в регіоні: визначення та методичні підходи до оцінки / О.Ю. Кононенко, С.М. Волошин // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. – К. – 2004. – Т. 3. – С. 174-176.
6. Кононенко О.Ю. Чинники, які визначають стан регіональної екологічної безпеки / О.Ю. Кононенко О.Ю., А.Л. Мельничук // Матеріали IV Всеукраїнської наукової конференції "Географічні проблеми розвитку продуктивних сил України". – К.: ВГЛ "Обрії", 2007. – С. 61-62.
7. Національна доповідь про стан техногенної та природної безпеки в Україні у 2007 р. // Режим доступу: http://www.mns.gov.ua/annual_report/2008/content_1.ua.php?m=B5.

Надійшла до редколегії 10.02.10

ВИВЧЕНІСТЬ МІСТ-ПОРТІВ У НАУКОВІЙ ШКОЛІ ГЕОУРБАНІСТИКИ ТА ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ У КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ І СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Розкрито специфіку розгляду міст-портів з позицій геоурбаністики та економічної географії у країнах Центральної і Східної Європи. Докладніше розглянуто сучасні публікації вітчизняних і російських фахівців із цього питання та дано їх критичний аналіз.

The specific of consideration of cities-ports is exposed from positions of geourbanites and economic geography in the countries of Central and East Europe. The modern publications of domestic and Russian specialists are more detailed considered on this question and their critical analysis is given.

Постановка проблеми. Основні епістемологічні засади сучасних досліджень колег із країн Центральної і Східної Європи з економічної і соціальної географії та геоурбаністики міст-портів переважно проводяться спираючись на напрацювання та теоретико-методологічні здобутки саме радянської школи економічної і соціальної географії.

Інтеграція всіх держав колишнього соціалістичного табору до світових економічних структур зумовили різке зростання зацікавленості у вивченні географічних особливостей зовнішньоекономічної діяльності та, зокрема, міст-портів, в яких зосереджуються важливі зовнішньоторговельні функції та відбувається безпосередні контакти з іноземцями. Таким чином окрім інтернаціоналізації господарства цих міст має місце і поширення явищ космополітичної культури. Усі ці аспекти розглядаються у сучасних географічних працях як в Україні так і в інших країнах Центральної і Східної Європи.

Метою статті є аналіз змін в епістемології та у практичних результатах наукових географічних робіт присвячених містам-портам, що проводяться у країнах Центральної і Східної Європи.

Виклад основного матеріалу. У *радянський період* теоретико-методичні засади географії міст і економічної географії були сформульовані Н. Баранським у [9; 10; 11 і ін.]. Ним було закладено головні засади радянської наукової школи географії міст і економічної і соціальної географії. При порівняльних характеристиках пари міст у радянській школі геоурбаністики переважно зверталася увага на їх сучасне положення (найчастіше порівнювали Москву і Санкт-Петербург) [2; 4; 31, с. 46-54; 36; 56 та ін.]. Слід відмітити, що пара міст-портів, за винятком їх аналізу в лекції "Гамбург і Бремен" І. Маєрґойза, опублікованої post mortem в 1987 р. [32, с. 39-40], статей Н. Блажко [12] й І. Джібладзе [23] не вивчалися за часів СРСР.

Порівняльну характеристику пари міст Г. Лаппо вважає необхідним будувати на демонстрації подібностей і відмін, що "чергується, із поступовим переміщенням акценту у бік відмінностей" [31, с. 53]. Переважно виділялися унікальні особливості того або іншого міста, а не вивчалися загальні риси пари міст, як результат прояву загальних закономірностей розвитку цього типу (класу) міста (див. наприклад [50]). У розроблених у радянській школі геоурбаністики типологіях і класифікаціях міст [31, с. 39-46; 169] головна увага звернена на їх функції й генезис, з акцентуванням на констатації існуючого стану міст на певну дату та його економіко-географічне положення (переважно у період сучасний даті проведення відповідного дослідження) [31, с. 48, 69]. Прикладом такої роботи є стаття В. Покишевського [46], де проаналізовано економіко-географічне положення Ленінграда на поч. 50-х рр. ХХ ст. і стаття А. Кібальчіча, де розкрито транспортно-географічне положення (на прикладі, пасажирських перевезень) низки найбільших міст кол. СРСР, у тому числі й Ленінграда [27, с. 145]. Особливо багато було

публікацій присвячених питанням виділення опорного каркасу в СРСР. Ленінград й Одеса виділялися як міська агломерація-ядро опорного каркаса кол. СССР Г. Лаппо й І. Маєрґойзом [7; 32, с. 70-71; 34, с. 31]. П. Полян виділяв в якості однієї з його ліній полімагістраль Ленінград – Київ – Одеса [49, с. 363]. При цьому Г. Лаппо стверджує, що від "відстані, у значній мірі залежить характер розподілу між великими містами об'єктів у відношенні як до їх економічних районів, так і до всієї країни" і, що велике місто "розвивається як ланка загальносоюзної галузевої підсистеми у системі зв'язків, що виходить за рамки цього району; зв'язки з оточенням вирішального значення не мають" [34, с. 62].

Не дивлячись на виняткове значення міст-портів у розвитку зовнішньої торгівлі держави та окремих регіонів СРСР/СНД, за винятком тез І. Маєрґойза "Особливості економіко-географічного положення і районуутворюючої ролі морських портів" [32, с. 38-39], авторів не відомі інші роботи радянських і пострадянських геоурбаністів із теоретико-методичних питань вивчення цього питання. Виключенням є дві роботи з вивчення портів-промислових комплексів у розвинених капіталістичних країнах [19; 45]. А. Демін і С. Лавров обґрунтовували появу в країнах цього типу якісно нової територіальної утворення – приморський-портів-промислового комплексу [19]. Під ними вони розуміли: "нові елементи системи виробничих відносин сучасного ДМК, що виникли з приводу виробництва, розподілу, обміну і споживання імпортової сировини і використання ресурсів Світового океану" [19, с. 49]. З цим твердженням не можна погодитися, адже як видно з публікацій В. Покишевського [47; 46], таким комплексом був у післяреформеній Російській імперії й залишається зараз Санкт-Петербург. Стисло питання впливу приморського положення міста на розвиток його функціональної структури і формування міської агломерації розкрито Г. Лаппо [34, с. 79]. Він вважає, що "гострота конкуренції функцій, що претендують на розподіл у прибережній смузі (пасажирський, вантажний і рибний порти, порти спеціальних вантажів, суднобудування, судноремонт, морські дослідження, рекреація та ін.), прискорять тут формування агломерації. Відбувається природне розтікання міста і багатьох його супутників уздовж побережжя, виникнення своєрідної смуговидної структури" [34, с. 79]. При цьому для Санкт-Петербурга Г. Лаппо відзначає "розростання по периметру із збереженням радіально-кільцевої системи головних магістралей", що склалася, таким чином місто "не витягується у смугу", а "щільніше охоплює своїми районами вершину Фінської затоки" [34, с. 143].

Питання історичного розвитку міст, збереження їх функціонального типу впродовж тривалого періоду не знайшли свого відображення у відомих авторів робіт радянських і пострадянських геоурбаністів. Так, наприклад, в єдиних спеціальних наукових соціально-економічних картографічних творах, присвячених Санкт-Петербургу і Ленінградській області [8; 35] даний переважно сучасний (на дату підготовки до друку) стан

цього міста і суб'єкта Російської Федерації. На жаль, так і не був опублікований підготовлений до друку за радянських часів комплексний географічний атлас Одеської області, що згадується в [40, с. 4]

У сучасній російській географії першим поставив питання про геополітичне вивчення Санкт-Петербурга А. Чистобаєв в [56, с. 36-38]. Замість вивчення власне геополітичного положення міста, він, формально використовуючи це поняття, проводить традиційний аналіз сучасного економіко-географічного положення Санкт-Петербурга, виділяючи його лише на трьох рівнях (загальноросійському, загальноєвропейському і глобальному) [56, с. 37-38]. Зокрема їм було вказано на різке зростання значення у Російській Федерації цього міста, що стало єдиним "морським портом на Балтиці", через який проходять "трансконтинентальні шляхи сполучення, що зв'язують країни Європи й Азії" [56, с. 36-37]. О. Литовка виділив головні причини втрати Санкт-Петербургом стимулів розвитку за радянського періоду, що мали місце у Російській імперії [36, с. 85-86]. На його думку, це місто стало виконувати "функції пересічного промислового центру", переважно машинобудівного типу, "основною якого стали масові виробництва" [36, с. 86]. Ці висновки були розширені й переосмислені А. Трейвішем стосовно Одеси і Санкт-Петербурга [55, с. 303-305]. Він виділяє їх у "міста чужинці", що мали "не краще мікроположення" за часів своєї утворення "на умовно порожніх і навіть незручних берегах" та пізніше стали розглядатися як "міста-космополіти" [55, с. 303].

З відомих нам робіт із сучасного економіко-географічного положення міської агломерації Санкт-Петербурга найбільш докладною є аналітична записка з обґрунтування будівництва нових транспортних комунікацій між Москвою і Санкт-Петербургом [4]. Докладніше вплив державної політики сучасної Російської Федерації на активізацію економічної діяльності у Санкт-Петербурзі й Ленінградській області розкритий у працях Н. Агафоновна [1], А. Анохіна і К. Шконди [6], Е. Бондарчука [13], Ю. Гладкого [14, с. 230], Н. Зубаревич [25, с. 303], Н. Межевича [37] та ін. З позицій західної економічної і соціальної географії розкрито формування третинного сектора у сучасному Санкт-Петербурзі К. Аксьоновим, І. Браде й Е. Бондарчуком у [2]. Значною мірою вибір в якості об'єкта дослідження сфери торгівлі й обслуговування населення у місті, що практично не вивчалися у радянські часи, був пов'язаний з участю у цій науковій роботі відомого німецького фахівця з географії міст в європейських країнах колишнього соціалістичного табору І. Браде.

Одним із перших в кол. СРСР теоретичні та методичні питання розвитку міст-портів були розкриті у публікаціях українського економіко-географа В. Дергачова [21; 22 та ін.]. Він включив Одесу в Українсько-Чорноморський, а сучасний Санкт-Петербург – в Ленінградський портовий-промисловий комплекс [22, с. 117, 120]. У 70-і рр. XX ст. з позицій радянської географії населення вивчав міста України Ю. Пітюренко. У своїх монографіях [42; 43] він обґрунтовує виділення Одеси як одного з обласних центрів регіонального значення в Україні разом із Дніпропетровськом, Донецьком, Львовом і Харковом, а Київ як столичне місто [43, с. 51, 81]. При цьому серед перерахованих міст за показниками концентрації в обласному центрі Одеса поступалася в 1970 р. за часткою населення, що проживає в області, лише Києву і Харкову, а за випуском промислової продукції в 1968 р. Києву, Харкову і Запоріжжю [43, с. 124]. Ю. Пітюренко стверджує, що Одеса є центром Південного економічного району [43, с. 150] і в ній, не дивлячись "на значну віддаленість від металургійної бази

республіки отримало розвиток металомістке машинобудування" [43, с. 152]. Він першим виділив межі Одеської міської системи розселення, включивши до складу її приміської зони Беляївський, Комінтернівський і Овідіопольський райони Одеської області, де окремо виділені міські поселення-супутники Одеси: м. Іллічівськ і смт Беляївка, Велікодолінське, Комінтернівське й Овідіополь [43, с. 152]. При цьому Ю. Пітюренко вважав, що винесення промислових підприємств із м. Одеса у м. Білгород-Дністровський і в смт Роздільна дозволить створити другий круг міських поселень-супутників [43, с. 153]. У своїй наступній науковій монографії, присвяченій міським системам України, він встановлює дві підзони обласних систем міських поселень [42, с. 180]. Для Одеської обласної системи міських поселень Ю. Пітюренко виділяє Одеську міську систему до складу якої за інтенсивністю зв'язків входять фактично повністю населені пункти Комінтернівського й Овідіопольського, півдня Роздільнянського, сходу Беляївського районів, а також міста обласного підпорядкування Іллічівськ, Теплодар і Південне Одеської області України [42, с. 201]. При цьому для Одеської системи міських поселень відмінною рисою "є значний розрив у величині між її центром і рештою міських поселень" [42, с. 72], що привело до формування на її основі моноцентричної Південної великорайонної системи міських поселень, для якої характерна не розвиненість структури міст [42, с. 110, 133]. Одеса – "найбільший морський порт союзного значення, один із найважливіших промислових, наукових і культурних центрів країни" [42, с. 72], який ще за часів Російської імперії "був найважливішим морським портом Росії на Чорному морі" [42, с. 81]. У 1974 р. Одеса за кількістю музеїв займала друге, а за кількістю вищих учбових закладів і республіканських науково-дослідних інститутів – третє місце в Українській РСР [42, с. 82-83].

Колектив українських авторів, на чолі з О. Топчієвим, провів традиційний комплексний економіко-географічний аналіз соціально-економічного розвитку Одеси переважно в 80-і – 90-і рр. XX ст., акцентуючи переважно увагу на констатації тих тенденцій, що існували тоді та на розкритті її значення в економіці України і Південного економічного району [39]. Також з традиційних позицій радянської економічної географії Одеса й Одеська область кін. 50-х – поч. 80-і рр. XX ст. було вивчено низкою вчених у [15; 16; 17; 18; 40, с. 94-98; 26; 28; 44; 48].

Різні аспекти сучасного розвитку Одеси й Одеської області з позицій економічної і соціальної географії розкрито в роботах В. Дергачова [20], Н. Кухарської [30], С. Тітенко [54], Л. Хоміч [57]. У 2008 р. виходить єдина відома авторів сучасна українська наукова стаття, присвячена географії промисловості українських губерній у післяреформеній Російській імперії, А. Мельнічука й Е. Левенець, де Одеса виділяється як один із головних промислових центрів тієї епохи [33]. До них значення цього міста у розвитку економіки держави у цій історичний період розкривалося лише у традиційних оглядових українських економіко-географічних роботах [18; 38; 39; 51]. Нами було обґрунтовані теоретико-методологічні засади геосторичного дослідження міст-портів.

Таким чином, є всі підстави вважати, що переважно сучасні російські й українські геоурбаністи продовжують традиції радянської школи географії міст. Радянська та сучасна російська і українська національні школи геоурбаністики і країнознавства акцентують увагу на пошук особливих унікальних рис кожного з міст ("необхідно насамперед визначити те, що характерним для цього типу міст та особливо для цього міста, тобто те, що підкреслює географічну специфіку цього міста" [9, с. 206]) і не вважають важливим в їх вивченні звертати

увагу на загальні риси у розвитку міст. Єдиним відомим нам виключенням є спроба вивчення особливостей Одеси і Санкт-Петербурга та їх виділення як "міст-космополітів і чужинців" А. Трейвішем [55, с. 303-305].

У рамках традиційної радянської і пострадянської школи геоурбаністики та економічної і соціальної географії написані відомі авторів наукові публікації **болгарських** дослідників міст-портів [24; 52; 53]. Так, Е. Терзіяска, вивчаючи болгарські морські і річкові порти [52; 53], в основному обмежується науковим аналізом існуючих портово-промислових комплексів та їх транспортно-географічним положенням у Чорноморському регіоні й у Болгарії. Вивченню питання активізації економічної діяльності у контактній зоні "суходіл-море" присвячено дослідження Д. Димитрова Варненського транспортного вузла [24]. Переважно він акцентує увагу на виняткове значення Варни, як найважливішого транспортного вузла Болгарії.

Польські дослідники в основному вивчають міста-порти Балтійського моря (див., наприклад [58]). Ю. Гаєвські, У. Ковальчук й А. Осовьєцькі стверджують, що Санкт-Петербурзький морський торговий порт є "другим за значенням універсальним морським портом у Балтійському морі" після Гамбурга, який "концентрує майже 40 % потоку транзитних контейнерів, що прямують до Росії" [58, с. 565]. Цей морський порт "відіграє особливу в економіці" регіонів країн прилеглих до Балтійського моря, оскільки через нього проходить "70 % імпорتنих товарів регіону Балтійського моря" [58, с. 564]. При цьому частка цих поставок "у зовнішній торгівлі Гамбурга займає всього 10 % (7,7 млн. євро у 2006 р.)" [58, с. 564]. Для цього найбільшого німецького порта морські торгові порти країн Балтійського моря є підлеглими портами, що пов'язані з ним фідерними лініями.

У публікації **естонських** учених М. Кууса і Г. Раагмаа [59] акцентується увага на тому, що кардинальна зміна політичного положення у світі у зв'язку з розпадом СРСР призвела до різкої зміни політико-географічного положення морських портів у районі Балтійського моря. Вони стверджують, що "політичні відносини між Росією і країнами Балтії або економічна ситуація у Санкт-Петербурзі може драматично змінити регіональну просторову організацію" [59, с. 52].

Висновки. Сучасні напрями географічних досліджень міст-портів у пострадянських державах проводять лише окремі вчені, що тісно співпрацюють із закордонними колегами. За виключенням дослідників з Естонії й Польщі решта вчених-географів із країн цих регіонів Європи продовжує вивчати міста-порти з позицій радянської школи геоурбаністики та економічної географії. Головний акцент у публікаціях, присвячених містам-портам у кол. СРСР й у СНД звернуто на сучасні демографічні процеси й явища у них. При цьому лише у поодиноких наукових статтях розкрито розвиток населення у цих містах за тривалий історичний період. Головним чином аналізується традиційне економіко-географічне положення міста-порту у країні. Лише у постсоціалістичних країнах вивчається його положення у відповідному морському басейні та у масштабі всього світу.

1. Агафонов Н.Т. Петербург и регион: проблема согласования интересов / Н.Т. Агафонов // Изв. Русского геогр. общества. – 1993. – Т. 125. Вып. 5. – С. 56-63. 2. Агафонов Н.Т., Павчинский Б.Р. Москва – Ленинград: производственно-территориальная система? / Н.Т. Агафонов, Б.Р. Павчинский // Вестник Моск. ун-та. География. – 1972. – № 4. – С. 55-60. 3. Аксенов К., Брадэ И., Бондарчук Е. Трансформационное и посттрансформационное городское пространство. Ленинград – Санкт-Петербург. 1989 – 2002: науч. монография / Константин Аксенов, Изольда Брадэ, Евгений Бондарчук. – СПб: Изд-во "Геликон Плюс", 2006. – 284 с. 4. Аналитическая записка "Транспортно-коммуникационная основа согласованного развития Москвы и Санкт-Петербурга" / В.О. Соллодиров. – СПб: Центр стратегических разработок "Северо-Запад",

2005. – 79 с. 5. Анненков В.В., Литовка О.П. Географическое исследование территориальной организации городов / В.В. Анненков, О.П. Литовка // Изв. Всесоюзного геогр. общества. – 1980. – Т. 112. Вып. 5. – С. 446-451. 6. Анохин А.А., Шконда К.В. Современные особенности территориального устройства Северо-Западного федерального округа / Теория и практика эколо-географических исследований (Итоги научной работы Учебно-научного центра географии и геоэкологии в 2004 году) / [науч. ред.: В.В. Дмитриев и др.]. – СПб: ТИН, 2005. – С. 403-411. 7. Артобалецкий С.С., Зимин Б.Н. Сдвиги промышленности в приморские районы в период НТР (на примере развитых капиталистических стран) / Методологические аспекты современной конструктивной географии: сб. науч. тр. / С.С. Артобалецкий, Б.Н. Зимин. – М.: Ин-т географии АН СССР, 1985. – С. 130-137. 8. Атлас Ленинградской области / [науч. редкол.: А.Г. Дуров и др.]. – М.: Гл. управление геодезии и картографии при Сов. мин. СССР, 1967. – 82 с. 9. Баранский Н.Н. Методика преподавания экономической географии: науч. монография / Николай Николаевич Баранский. – М.: Просвещение, 1990. – 303 с. 10. Баранский Н. Экономическая география СССР. Обзор по областям Госплана: учебн. [для ин-тов красной профессуры] / Николай Баранский. – М.-Л.: Гос. изд., 1927. – 336 с. 11. Баранский Н.Н., Преображенский А.И. Экономическая картография: учебн. пособ. для студ. высш. учебн. завед. / Н.Н. Баранский, А.И. Преображенский. – М.: Географиз, 1962. – 286 с. 12. Блажко Н.И. Одесса, Николаев, Херсон (сравнительная характеристика) / Н.И. Блажко // Вопросы географии. – Вып. 56. – 1962. – С. 95-109. 13. Бондарчук Е.А. Формирование центров деловой активности в Санкт-Петербурге / Е.А. Бондарчук // Изв. Русского геогр. общества. – 1999. – Т. 131. Вып. 1. – С. 84-92. 14. Гладыш Ю.Н. Россия в лабиринтах географической судьбы: науч. монография / Юрий Никифорович Гладыш. – СПб: Изд-во Р.Асланова "Юридический центр Пресс", 2006. – 846 с. 15. Гнатюк Л.В. Исследование экономико-географических условий развития Одессы и роли города в территориальном разделении труда: автореф. дис. на здобуття наук. ст. к. геогр. н.: спец. 11.00.02 "Екон. та соціал. географія" / Л.В. Гнатюк. – Киев, 1965. – 24 с. 16. Гнатюк Л.В. Структура населения м. Одеси / Л.В. Гнатюк // Экономична географія. – 1968. – Вып. 5. – С. 42-51. 17. Гнатюк Л.В., Знайдьнова Л.С., Рибачок И.М. Экономичні зв'язки Одеси / Л.В. Гнатюк, Л.С. Знайдьнова, И.М. Рибачок // Экономична географія. – 1968. – Вып. 4. – С. 81-86. 18. Дегтяр В.П. Структура і розміщення харчової промисловості Південного економічного району СРСР / В.П. Дегтяр // Економічна географія. – 1968. – Вып. 5. – С. 80-86. 19. Демин А.А., Лавров С.Б. Государственно-монополистические комплексы и региональные проблемы / А.А. Демин, С.Б. Лавров // Изв. Всесоюзного геогр. общества. – 1983. – Т. 115. Вып. 1. – С. 43-52. 20. Дергачев В.А. Одесса: восприятие образа города / В.А. Дергачев // Изв. Русского геогр. общества. – 1998. – Т. 130. Вып. 2. – С. 54-59. 21. Дергачев В.А. Особенности формирования приморских поселений страны / В.А. Дергачев // Изв. Академии наук СССР. Серия геогр. – 1985. – № 5. – С. 56-66. 22. Дергачев В.А. Портово-промышленные комплексы и территориальная организация производственных сил СССР / В.А. Дергачев // Географические проблемы Мирового океана: сб. науч. трудов. – Л.: Изд. ГО СССР, 1985. – С. 115 – 124. 23. Джибладзе И.П. Сравнительная характеристика Батуми и Туапсе – крупных морских портов Черноморского бассейна / И.П. Джибладзе // Вестник Моск. ун-та. География. – 1968. – № 3. – С. 113-117. 24. Димитров Д. Варненский транспортный узел – фактор за стопанската активизация на контактната зона "суша – море" / Д.Димитров // Проблеми на географията. – 1996. – № 3. – С. 12-19. 25. Зубаревич Н.В. Крупный бизнес в регионах России: территориальные стратегии развития и социальные интересы: науч. монография / Н.В. Зубаревич. – М.: Поматур, 2005. – 102 с. 26. Калустьян Л.Х. Приморская сельскогосподарська зона Одеси / Л.Х. Калустьян // Економічна географія. – 1968. – Вып. 4. – С. 199-204. 27. Кибальчич О.А. Некоторые особенности пассажирских связей крупных городов СССР / О.А. Кибальчич // Вопросы географии. – Вып. 66. – 1965. – С. 141-152. 28. Клебанова А.Т. Функциональная организация приморской зоны большого города в связи с берегозащитными сооружениями (на примере Одессы) / А.Т. Клебанова // Вестник Моск. ун-та. География. – 1985. – № 2. – С. 42-47. 29. Кнобельсдорф Э.В. О синтетической типологии советских городов / Э.В. Кнобельсдорф // Известия Всесоюзного геогр. общества. – 1965. – Т. 97. Вып. 2. – С. 119-127. 30. Кухарская Н. Внешнеэкономические связи Одесской области в контексте формирования региона / Н.Кухарская // Регион: проблемы и перспективы. – 1997. – № 3. – С. 62-65. 31. Лаппо Г.М. География городов: учебн. пособ. [для студ. географ. специал. высш. учебн. завед.] / Г.М. Лаппо. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 480 с. 32. Маергойз И.М. Географическое учение о городах: науч. монография / Исаак Моисеевич Маергойз. – М.: Наука, 1989. – 120 с. 33. Мельничук А.Л., Левенец Е.М. География промышленности в пидросійській Україні в кінці XIX ст. на початку XX ст. / А.Л. Мельничук, Е.М. Левенец // Географія в інформаційному суспільстві: зб. наук. праць: у 4-х т. – К.: Вид. геогр. літ. "Обрії", 2008. – Т. II. – С. 314-316. 34. Лаппо Г.М. Развитие городских агломераций в СССР: науч. монография / Георгий Михайлович Лаппо. – М.: Наука, 1978. – 152 с. 35. Ленинград. Историко-географический атлас. – М.: Гл. управление геодезии и картографии при Сов. мин. СССР, 1989. – 136 с. 36. Литовка О.П. Взаимосвязь полюсов биополярной оси Москва – Санкт-Петербург и основные направления развития Санкт-Петербурга в новых условиях хозяйствования / О.П. Литовка / Биополярная территориальная система: Москва – Санкт-Петербург: методологические подходы к изучению: сб. науч. ст. / [науч. редкол.: Г.А. Приваловская и др.]. – М.: Изд. Российского Открытого Ун-та, 1993. – С. 81-93. 37. Межевич Н.М. К вопро-

су о географії Ленінградської області в нових економічних і політичних умовах / Н.М. Межевич // Изв. Русского геогр. общества. – 1992. – Т. 124. Вып. 1. – С. 87-91. 38. Нариси економічної географії Української Радянської Соціалістичної Республіки: у 2-х т. – Т. 1. – К.: Вид. АН Української РСР, 1949. – 536 с. 39. Одеса: город – агломерация – портово-промисловий комплекс: науч. монография / [под. общ. ред. А.Г. Толчичева]. – Одесса: АО БАХВА, 1994. – 360 с. 40. Одесская область. Территориальная организация и структура хозяйства. Концепция социально-экономического развития. – Одесса: Маяк, 1991. – 312 с. 41. Орлов В.И. Особенности формирования систем расселения в приморских районах: научн. монография / В.И. Орлов. – Владивосток: ДВО АН СССР, 1990. – 24 с. 42. Питюрено Е.И. Территориальные системы городских поселений Украинской ССР (Методология и методика исследования, анализ современного состояния, закономерности и перспективы развития): науч. монография / Ефим Иванович Питюрено. – Киев: Наукова думка, 1977. – 205 с. 43. Питюрено Ю.И. Развитие міст і міське розселення в Українській РСР (Особливості розвитку і розміщення, типологія, територіальні системи і перспективи): науч. монография / Юхим Иванович Питюрено. – Київ: Наукова думка. 1972. – 188 с. 44. Повітчана К.С. Деякі особливості містообслуговуючих функцій Одеси / К.С. Повітчана // Економічна географія. – 1968. – Вип. 4. – С. 75-80. 45. Погодина В.Л. Эволюция портово-промышленных комплексов капиталистических стран / В.Л. Погодина // Изв. Всесоюзного геогр. общества. – 1983. – Т. 119. Вып. 2. – С. 175-182. 46. Покшишевский В.В. Некоторые вопросы экономико-географического положения Ленинграда / В.В. Покшишевский // Вопросы географии. – Вып. 38. – 1956. – С. 104-130. 47. Покшишевский В.В. Территориальное формирование промышленного комплекса Петербурга в XVIII – XIX веках. Опыт исторической микрогеографии крупного города / В.В. Покшишевский // Вопросы географии. – Вып. 20. – 1950. – С. 122-162. 48. Полоса О.І. Найважливіші зміни в структурі і розміщенні основних польових культур на півдні України / О.І. Полоса // Економічна географія. – 1968. – Вип. 4. – С. 163-168. 49. Полян П.М. Узловые элементы региональных опорных каркасов расселения / П.М. Полян // Изв. Всесоюзного геогр. общества. –

1987. – Т. 119. Вып. 4. – С. 356-364. 50. Саушкин Ю.Г., Глушкова В.Г. Москва среди городов мира: науч. монография / Ю.Г. Саушкин, В.Г. Глушкова. – М.: Мысль, 1983. – 285 с. 51. Сухов О. Економічна географія СРСР та УСРР: навч. посіб. [для студ. вищ. навчаль. закл.] / Олександр Сухов. – Харків: Книгоспілка, 1930. – 300 с. 52. Терзийская Е. Транспортно-географические проблемы болгарских дунайских портов / Е.Терзийская // Проблеми на географията. – 1998. – № 1-2. – С. 133-136. 53. Терзийская Е. Актуални проблеми на Бургаския транспортен възел / Е.Терзийская // Проблеми на географията. – 1996. – № 3. – С. 5-11. 54. Тітенко З.В. Суспільно-географічні аспекти адміністративно-територіального устрою обласного регіону (на прикладі Одеської області): автореф. дис. на здобуття наук. ст. к. геогр. н.: спец. 11.00.02 "Екон. та соціал. географія" / З.В. Тітенко. – Одеса, 2007. – 20 с. 55. Трейвиш А.И. Город, район, страна и мир. Развитие России глазами страноведа: научн. монография / Андрей Ильич Трейвиш. – М.: Новый хронограф, 2009. – 376 с. 56. Чистобаев А.И. Социально-географическое пространство и его организация: методологический аспект / А.И. Чистобаев / Биполярная территориальная система: Москва – Санкт-Петербург: методологические подходы к изучению: сб. науч. ст. / [науч. редкол.: Г.А. Приваловская и др.]. – М.: Изд. Российского Открытого Ун-та, 1993. – С. 29-41. 57. Хомич Л.В. Принципи і методи функціонально-територіальної організації берегової зони Одеської області: автореф. дис. на здобуття наук. ст. к. геогр. н.: спец. 11.00.02 "Екон. та соціал. географія" / Л.В. Хомич. – Одеса, 2000. – 20 с. 58. Gajewski J., Kowalczyk U., Osowiecki A. The Baltic Sea – main common resource and model region for an integrated maritime policy / J.Gajewski, U.Kowalczyk, A.Osowiecki / Informationen zur Raumentwicklung. – 2009. – № 8/9. – S. 561-567. 59. Kuus M., Raagmaa G. The changing role of Tallinn, Estonia in the Baltic Sea Region / The political geography of current East-west relations. Papers presented at the 28th International Geographical Congress. The Hague 1996 / J. Burdack, F.-D. Grimm, L. Paul (Eds.) // Beiträge zur regionalen geographie. – 1998. – № 47. – S. 52-63.

Надійшла до редколегії 01.10.09

УДК 551.524(477)+519.652

В. Затула, канд. геогр. наук, Д. Затула, студ.

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРПОЛЯЦІЙНИХ ПОЛІНОМІВ ЛАГРАНЖА ДЛЯ ОБЧИСЛЕННЯ СЕРЕДНІХ ДАТ ПЕРЕХОДУ ТЕМПЕРАТУРИ ПОВІТРЯ ЧЕРЕЗ ПЕВНІ РІВНІ В УКРАЇНІ

Розглянуто недоліки існуючих методів обчислення дат переходу температури повітря через певні рівні та запропоновано новий метод їх визначення на основі застосування інтерполяційних поліномів Лагранжа. Для 29 метеорологічних станцій України обчислено дати стійкого переходу температури повітря через 0°, 5°, 10° та 15°C за стандартний кліматологічний період 1961–1990 рр.

The shortages of the existing calculation methods of the transition dates of the air temperature through determined levels are examined. The new method of their identification on base of the using Lagrange interpolation polynomials is offered. The dates of the stable transition of the air temperature through 0°, 5°, 10° and 15°C for standard climatological period 1961-1990 are calculated for 29 weather stations of the Ukraine.

Загальна постановка наукової проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед численних напрямів дослідження клімату і кліматичних ресурсів особливе місце посідає вивчення багаторічного режиму температури повітря, який відображає найсуттєвіші риси клімату. Термічними умовами визначається фізичний стан та перебіг найважливіших процесів в атмосфері. Температура повітря прямо чи опосередковано впливає ледь не на усі сторони життєдіяльності людини. Тож відомості про температуру повітря становлять значний інтерес як для окремих громадян, так і для цілих галузей економіки країни, насамперед для сільського й комунального господарства та енергетики.

При докладному описі термічного режиму значна увага приділяється аналізу повторюваності середньодобових температур повітря з інтервалом 5°C та тривалості періодів року з відповідними температурами. Ці величини використовуються насамперед з метою оцінки придатності кліматичних й агрометеорологічних умов того чи іншого регіону для вирощування певних видів сільськогосподарських культур.

Не менш важливими характеристиками термічного режиму є *дати переходу середньодобової температури повітря через 0, 5, 10, 15 та 20 С*. За такими датами не лише характеризують особливості річного ходу температури повітря, але й виділяють кліматичні сезони з усім комплексом властивих їм погодних особливостей [1]. Оскільки невід'ємною властивістю клімату є

його мінливість, то й дати переходу температури через зазначені вище рівні не є сталими.

Дати сталого переходу температури повітря через певні рівні за середньодобовою температурою широко використовуються в агрометеорології. В основі цього методу визначення дати переходу температури лежить *зіставлення додатних і від'ємних відхилень сум середніх добових температур повітря*, отриманих за кожний день досліджуваного періоду. Датою сталого переходу температури повітря навесні вважається перший день періоду, сума додатних відхилень якого ($\sum_{+\Delta t}$)

перевищує суму від'ємних відхилень ($\sum_{-\Delta t}$) будь-якого із наступних періодів цього сезону року з від'ємними відхиленнями температури. Відповідно, датою сталого переходу температури через певні рівні восени вважається перший день періоду, сума від'ємних відхилень якого перевищує суму додатних відхилень будь-якого із наступних періодів з додатними відхиленнями.

Наскільки простий і зрозумілий цей метод при його застосуванні для визначення дат сталого переходу температури повітря в окремі роки, настільки ж він незручний при обчисленні середніх багаторічних дат переходу температури повітря, оскільки вимагає застосування щоденних даних за увесь період дослідження. Крім того, осереднення за багаторічний період дат переходу температури повітря через певні рівні не забезпечує

потрібної точності через велику міжрічну мінливість добових температур повітря. У зв'язку із цим надійні середні значення температури, а відтак й середні дати переходу температури повітря через певні рівні можна отримати тільки з дуже довгих рядів спостережень, яких зазвичай і немає в розпорядженні кліматолога.

Між тим, більш затребуваними практикою кліматологічного обслуговування народного господарства є саме середні за багаторічний період дати стійкого переходу температури повітря [4]. У цьому зв'язку особливого значення набуває питання методу визначення середніх дат переходу середньодобової температури повітря через певні рівні.

На сьогодні існують декілька методів визначення середніх дат стійкого переходу середньодобової температури повітря через певні межі, які слід класифікувати як *непрямі методи*, оскільки в них обчислення зазначених характеристик здійснюється без звертання до вихідних матеріалів спостережень. З усіх непрямих методів визначення середніх дат сталого переходу температури повітря через певні межі найбільшого поширення набули метод гістограм та обчислення за інтерполяційною формулою І.А. Гольцберга.

Як відомо, *метод гістограм* передбачає побудову й аналіз згладженого графіка річного ходу температури повітря за їхніми середніми місячними значеннями за багаторічний період. Якість кліматологічних оцінок при застосуванні цього методу значною мірою визначається ретельністю побудови й аналізу такого графіка, а тому залежить від досвіду й практичних навичок самого дослідника. Окрім певного суб'єктивізму, до переліку вад цього методу можна додати незручність користування, усе ще велику трудомісткість і порівняно малу точність. Не дивно, що ще наприкінці 70-х років ХХ ст. відомі радянські кліматологи Н.В. Кобишева та Г.В. Наровлянський висловили сумніви в доцільності застосування методу гістограм в епоху всезагальної автоматизації опрацювання метеорологічної інформації [5].

Основним недоліком *інтерполяційної формули І.А. Гольцберга* є її лінійний характер, який забезпечує достатню точність обчислень лише при рівномірному зростанні або спаданні температури повітря в перехідні сезони року, але значно завищує або занижує оцінки температури повітря в околі точок максимальної і мінімальної температур та в околі точок перегибу графіка річного ходу температури.

Відомі також спроби використання з метою інтерполяції температури повітря *рівняння парабол* [3]. Однак для опису періодичного процесу, яким є річний хід температури повітря, таке наближення може використовуватися тільки на певних часових відрізках.

Формулювання цілей і постановка завдання. Основною метою даного дослідження є з'ясування можливостей та оцінка точності обчислення середніх дат стійкого переходу температури повітря в Україні через певні рівні за допомогою інтерполяційних поліномів Лагранжа. Відповідно до мети, ставляться такі *завдання*:

- показати принципи переваги застосування інтерполяційних поліномів Лагранжа для обчислення дат стійкого переходу температури повітря перед

іншими методами, які використовуються в кліматологічній практиці;

- провести порівняльну оцінку точності визначення дат переходу температури повітря в Україні різними методами;
- обчислити дати стійкого переходу температури повітря в Україні за стандартний кліматологічний період 1961–1990 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. В математичних термінах обчислення дат переходу температури повітря через певні рівні за відомими середніми місячними значеннями температури можна класифікувати як задачу інтерполяції. Відомо, що *інтерполюванням* є визначення проміжних значень деякої функції $y = f(x)$, яку задано у вигляді таблиці емпірично отриманими значеннями $y_1, y_2, y_3, \dots, y_n$. При цьому встановлюється наближений функціональний зв'язок $y = \varphi(x)$, який задовольняє спостереженим значенням y .

Одним із найпростіших, а тому і найбільш поширених методів інтерполяції є *лінійна інтерполяція*, яку доцільно застосовувати тоді, коли приріст функції може вважатися прямо пропорційним приросту аргументу. Випадки невіддаленого застосування лінійної інтерполяційної формули І.А. Гольцберга для встановлення дат стійкого переходу температури повітря якраз і пояснюються порушенням співвідношення між приростами функції та аргументу в окремі періоди року. Тому у випадку нелінійності функції доцільніше використовувати *інтерполяційний поліном Лагранжа для нерівновіддалених вузлів* [2]:

$$L_n(x) = \sum_{i=1}^n t(x_i) l_i(x) \quad (1)$$

де x – час, який дорівнює порядковому номеру шуканого дня року; $t(x_i)$ – значення середньої добової температури повітря у відповідні дні року (відомими є 12 значень цієї температури, які за припущенням припадають на середину, тобто на 15 число окремих місяців року з номерами днів 15 – для січня; 46 – для лютого; 74 – для березня і т.д.); $l_i(x)$ – лагранжеві коефіцієнти, що мають відповідати таким умовам: степінь $l_i(x)$ менший або дорівнює $n-1$, $l_i(x_j) = \delta_{ij}$, де δ_{ij} – символ Кронекера.

При використанні інтерполяційного многочлена Лагранжа слід зважати на те, що точність розв'язку для крайніх відрізків знижується [2]. Цього ефекту можна уникнути, увівши додаткові вузли інтерполяції на початку вихідної таблиці даних та в її кінці. Оскільки початкова кількість вузлів інтерполяції невелика ($n_0 = 12$), потрібну точність з прийнятним для сучасних комп'ютерів ступенем ускладнення обчислень забезпечить подвійне дублювання усієї таблиці.

Значення *лагранжевих коефіцієнтів* з урахуванням потроєння вихідного ряду середніх місячних температур повітря ($n = 3n_0 = 36$) для більшої точності оцінок середньої добової температури повітря в окремі дні року, визначаються за формулою

$$l_i(x) = \frac{(x - x_1)(x - x_2) \cdot \dots \cdot (x - x_{i-1}) \cdot (x - x_{i+1}) \cdot \dots \cdot (x - x_{36})}{(x_i - x_1)(x_i - x_2) \cdot \dots \cdot (x_i - x_{i-1}) \cdot (x_i - x_{i+1}) \cdot \dots \cdot (x_i - x_{36})} \quad (2)$$

Обчислене таким чином значення $L_n(x)$, $n = 36$ і буде інтерпольованим на точку x із заданим моментом часу. Для визначення дати стійкого переходу температури повітря через певний рівень ($0^\circ, 5^\circ, 10^\circ, 15^\circ\text{C}$) навесні, тобто у бік зростання температури, спочатку знаходимо

середнє місячне значення температури, яке наближається до цього рівня найближче, але ще не перевищує його (у випадках, коли значення аргумента x збігається з вузлами інтерполювання, операція інтерполяції функції є зайвою). Починаючи з наступного дня року з допомогою інтерполяційних многочленів Лагранжа знаходимо

наближене значення середньодобової температури, аж поки воно не перевищить відповідний рівень. Порядковий номер дня року, коли це відбудеться, однозначно вказуватиме на шукану дату стійкого переходу температури повітря через заданий рівень в бік її зростання. Аналогічно визначаються дати переходу температури повітря через певні рівні восени у бік її зниження.

Приступимо до порівняння дат стійкого переходу температури повітря на окремих метеорологічних станціях України, визначених запропонованим та традиційними способами для одного і того ж періоду спостережень. В даній роботі в якості тестових рядів се-

редніх місячних температур повітря використано дані додатка до монографії [1], які ґрунтуються на первинних матеріалах спостережень за період від початку роботи метеорологічних станцій до 1980 р., в окремих випадках – до 1983 р. Дати стійкого переходу температури повітря через певні рівні, отримані запропонованим методом, зіставлялися з датами, отриманими в традиційний спосіб для цих самих рядів й наведеними в зазначеній вище монографії.

В табл. 1 представлено дати стійкого переходу температури повітря через рівні 0°, 5°, 10° та 15°C в Києві.

Таблиця 1. Дати переходу температури повітря через певні межі, обчислені різними методами, м. Київ

Метод визначення дати переходу	Температура, °C								Сумарне відхилення днів
	0		5		10		15		
	весна	осінь	весна	осінь	весна	осінь	весна	осінь	
За допомогою гістограм	14 III	26 XI	4 IV	28 X	24 IV	4 X	21 V	9 IX	22
За формулою І.А. Гольцберг	16 III	23 XI	4 IV	29 X	21 IV	5 X	20 V	9 IX	19
Зіставлення відхилень сум середньодобових температур	13 III	27 XI	11 IV	31 X	21 IV	4 X	25 V	12 IX	34
Метод інтерполяції Лагранжа	16 III	24 XI	5 IV	28 X	24 IV	4 X	17 V	9 IX	13
Справжні значення	20 III	21 XI	5 IV	29 X	24 IV	4 X	15 V	12 IX	–

Як видно із таблиці, порівняно з іншими методами, застосування інтерполяційного полінома Лагранжа у більшості випадків забезпечує кращу точність визначення дат переходу температури повітря. Запропонований метод дає також найменше сумарне відхилення дат переходу температури повітря. За цим показником

його точність в 1,5 і більше рази перевищує точність обчислень порівняно із традиційними методами.

Порівняємо точність визначення дат стійкого переходу температури повітря запропонованим методом через певний рівень, наприклад через 0°C, для різних метеорологічних станцій (табл. 2).

Таблиця 2. Дати стійкого переходу добової температури повітря через 0°C

Метеорологічна станція	У бік зростання температури			У бік зниження температури		
	Справжні середні дати	Дата переходу за методом інтерполяції поліномом Лагранжа	Відхилення (днів)	Справжні середні дати	Дата переходу за методом інтерполяції поліномом Лагранжа	Відхилення (днів)
Київ	20 III	16 III	4	21 XI	24 XI	3
Полтава	21 III	20 III	1	21 XI	20 XI	1
Харків	22 III	20 III	2	22 XI	23 XI	1
Тернопіль	12 III	15 III	3	28 XI	26 XI	2
Умань	14 III	16 III	2	26 XI	24 XI	2
Луганськ	14 III	16 III	2	26 XI	25 XI	1
Дніпропетровськ	14 III	14 III	0	26 XI	28 XI	2
Синельникове	16 III	16 III	0	27 XI	28 XI	1
Хуст	24 II	27 II	3	9 XII	7 XII	2
Одеса	28 II	2 III	2	17 XII	19 XII	2

Аналіз табл. 2 показує, що похибка обчислення запропонованим методом дат стійкого переходу температури повітря через 0°C не перевищує 3–4 днів, причому у 80 % усіх випадків вона не перевищує двох днів. Середнє відхилення обчислених у такий спосіб дат переходу температури повітря через 0°C від справжніх їх значень становить 1,9 днів навесні та на 1,7 днів – восени. Загальне середнє відхилення від істинних дат переходу температури через 0°C становить 1,8 днів, що задовольняє сучасним вимогам науки і практики в обчисленні таких дат.

Таким чином, ретельна перевірка показала високу точність запропонованого методу, що дозволяє рекомендувати його для оцінки дат переходу температури повітря через певні рівні для будь-якого іншого проміжку часу. В табл. 3 представлено результати обчислення дат стійкого переходу температури повітря через певні межі для стандартного кліматичного періоду (1961–1990 рр.), які отримано на основі таблиць "Кліматичного кадастру України", підготовлених співробітниками Центральної геофізичної обсерваторії.

За відсутності у зазначеному виданні окремих таблиць з датами переходу температури повітря через

певні рівні, табл. 3 можна використовувати навіть з метою оцінки кліматичних норм відповідних величин.

Висновки та перспективи подальших розробок.

В роботі проаналізовано недоліки традиційних і деяких нових методів обчислення дат переходу температури повітря через задані рівні та запропоновано новий метод їх визначення за допомогою інтерполяційної формули Лагранжа. Запропоновано також простий прийом збільшення точності розв'язку для крайніх відрізків інтерполяції. На підставі оцінок похибок обчислення дат переходу температури повітря різними методами стосовно істинних дат її переходу через певні рівні, показано переваги запропонованого методу над іншими.

За допомогою запропонованого методу для 29 метеорологічних станцій України (25 обласних центрів та чотирьох гірських станцій в Українських Карпатах та Кримських горах) уперше обчислено кліматологічні норми дат стійкого переходу температури повітря через певні рівні. Виконання аналогічних обчислень для решти метеорологічних станцій України дозволить побудувати детальні карти дат стійкого переходу температури повітря через певні рівні для стандартного кліматичного періоду 1961–1990 рр., а також представити результати обчислення тривалості відповідних періодів та їх зміни в умовах сучасного потепління клімату.

Таблиця 3. Дати стійкого переходу середньої добової температури повітря через певні рівні за методом інтерполяції Лагранжа для окремих метеорологічних станцій України. 1961–1990 рр.

Метеорологічна станція	Температура, °С							
	0		5		10		15	
	навесні	восени	навесні	восени	навесні	восени	навесні	восени
Вінниця	15 III	27 XI	4 IV	30 X	24 IV	3 X	22 V	5 IX
Дніпропетровськ	12 III	1 XII	31 III	2 XI	18 IV	8 X	10 V	16 IX
Донецьк	14 III	28 XI	1 IV	30 X	18 IV	5 X	12 V	14 IX
Житомир	16 III	26 XI	5 IV	29 X	25 IV	1 X	23 V	3 IX
Запоріжжя	8 III	10 XII	28 III	9 XI	16 IV	13 X	8 V	20 IX
Івано-Франківськ	8 III	1 XII	1 IV	2 XI	25 IV	4 X	28 V	5 IX
Київ	12 III	27 XI	2 IV	1 XI	21 IV	5 X	14 V	9 IX
Кіровоград	13 III	29 XI	1 IV	1 XI	20 IV	6 X	14 V	13 IX
Луганськ	13 III	1 XII	30 III	31 X	15 IV	6 X	8 V	15 IX
Луцьк	11 III	1 XII	3 IV	2 XI	25 IV	3 X	25 V	4 IX
Львів	10 III	30 XI	3 IV	2 XI	27 IV	3 X	31 V	1 IX
Миколаїв	2 III	15 XII	26 III	12 XI	15 IV	17 X	7 V	23 IX
Одеса	26 II	27 XII	28 III	21 XI	20 IV	22 X	15 V	25 IX
Полтава	16 III	24 XI	2 IV	29 X	20 IV	4 X	13 V	11 IX
Рівне	14 III	28 XI	5 IV	31 X	25 IV	2 X	26 V	3 IX
Сімферополь	6 II	8 I	23 III	25 XI	15 IV	20 X	14 V	22 IX
Суми	20 III	19 XI	6 IV	24 X	23 IV	29 IX	16 V	5 IX
Тернопіль	15 III	26 XI	6 IV	29 X	27 IV	1 X	30 V	1 IX
Ужгород	17 II	12 XII	17 III	13 XI	12 IV	17 X	11 V	18 IX
Харків	17 III	23 XI	2 IV	27 X	20 IV	3 X	12 V	11 IX
Херсон	3 III	16 XII	27 III	12 XI	15 IV	14 X	9 V	21 IX
Хмельницький	14 III	27 XI	4 IV	30 X	25 IV	2 X	24 V	4 IX
Черкаси	14 III	28 XI	2 IV	30 X	20 IV	4 X	14 V	11 IX
Чернівці	7 III	3 XII	30 III	4 XI	21 IV	8 X	21 V	10 IX
Чернігів	18 III	23 XI	5 IV	25 X	24 IV	29 IX	19 V	3 IX
Плай	6 IV	5 XI	1 V	5 X	30 VI	28 VIII	–	–
Пожежевська	6 IV	10 XI	3 V	9 X	20 VI	31 VIII	–	–
Карабі-Яйла	15 III	8 XII	10 IV	31 X	10 V	26 IX	25 VI	24 VIII
Ай-Петрі	19 III	4 XII	16 IV	28 X	20 V	20 IX	13 VII	11 VIII

1. Бабиченко В.Н. и др. Температура воздуха на Украине / В.Н. Бабиченко, С.Ф. Рудышина, З.С. Бондаренко, Л.М. Гущина. – Л.: Гидрометеоздат, 1987. – 400 с. 2. Ващенко Г.В. Вычислительная математика: Основы алгебраической и тригонометрической интерполяции. – Красноярск: СибГТУ, 2008. – 64 с. 3. Каган Р.Л., Федорченко Е.И. О восстановлении годового хода моментов метеорологических рядов

// Тр. ГГО. – 1975. – Вып. 348. – С. 99-111. 4. Кобышева Н.В., Костин С.И., Струнников Э.А. Климатология. – Л.: Гидрометеоздат, 1980. – 344 с. 5. Кобышева Н.В., Наровлянский Г.Я. Климатологическая обработка метеорологической информации. – Л.: Гидрометеоздат, 1978. – 296 с.

Надійшла до редколегії 21.06.10

УДК 911.3.

О. Гаврилюк, канд. геогр. наук

ПЕРСПЕКТИВИ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячується дослідженню земельних ресурсів Івано-Франківської області щодо їх раціонального використання. У роботі здійснено дослідження впливу результатів земельної реформи на процес відтворення земельних ресурсів, поглиблено обґрунтування необхідності застосування якісно нових економічних моделей реформування земельних відносин у аграрному секторі економіки. Обґрунтовано потребу організації відтворення земель аграрного сектора з використанням інноваційного напрямку.

This article is dedicated to the research of landed resources of the Ivano-Frankivsk region concerning their efficient use. In the work research of the influence for the results of the land reform is carried out on the process of recreation of the land resources, the explanation of the necessity of usage of high-quality-new economic models of reformation of the land relations in the agrarian sector of economy is deepen. The necessity in organization of earth recreation of agrarian sector with the use of innovative direction is explained.

Постановка проблеми. Територія Івано-Франківської області характеризується унікальним комплексом фізико-географічних, ландшафтних, гідрологічних, структурно-геологічних і інших параметрів, що зумовило формування в її межах значної кількості видів та об'єктів природних ресурсів. За оцінками Ради по вивченню продуктивних сил України найбільш цінними серед природних ресурсів є земельні (72%) і мінерально-сировинні (26%), тому вирішення проблеми раціонального використання земельних ресурсів є надзвичайно актуальним на сьогоднішній день.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження земельних ресурсів Івано-Франківської області спирається на теоретичну базу, напрацьовану геогра-

фами радянського періоду – К. Михайлової, Б. Штейнгольца, М. Каганера, Б. Стрельца та ряду інших авторів. Також велике значення для вивчення природно-ресурсного потенціалу області, зокрема земельних ресурсів, мають праці К. Геренчука, О. Адаменка, М. Приходька, В. Парпана, М. Паламарчука та інших.

В статті поставлені наступні **завдання**: описати земельні ресурси Івано-Франківщини як основу розвитку народного господарського комплексу; дослідити стан раціонального використання земельних ресурсів області.

Виклад основного матеріалу. Земельні ресурси – сукупні ресурси земельної території як просторового базису господарської діяльності людей, засобу виробництва та її біологічної продуктивності були і залиша-

ються одним із найважливіших видів ресурсів області. Для Івано-Франківської області характерна значна територіальна різноманітність земельних ресурсів. Земельний фонд складається із земель різного функціонального призначення. На частку Івано-Франківської області припадає близько 2,1% загального земельного фонду України. Характерні природно-географічні риси земельного-ресурсного потенціалу визначаються положенням області у лісостеповій, передгірській і гірській зонах. Найбільша площа (45,6%) зайнята лісами, під сільськогосподарськими угіддями зайнято 45,7% площі області, в тому числі 30,5% – рілля та багаторічні насадження, 15,1% – сіножаті та пасовища. Решта землі знаходиться під водою (1,7%) та іншим землекористуванням (7,0%). Загальна площа 1392, 8 тис. га. із них станом на 1.01.2009р. сільськогосподарські угіддя займають 635.3 тис. га (45,6% території області) [3].

У структурі сільськогосподарських угідь рілля займає 375.0 тис. га, перелоги – 28,2 тис. га, багаторічні насадження – 16,0 тис. га. сіножаті – 80.9 тис. га. пасовища – 131,18 тис. га.

Площа лісів та інших вкритих лісом земель – 635,8 тис. га (45,6%). Під водою зайнято 23,5 тис. га, болотами – 2,6 тис. га. забудовані землі – 60,4 тис. га.

Основними землекористувачами в області є:

- 67 лісгосподарських підприємств, у користуванні яких перебуває 564,4 тис. га (40,5 % загальної площі області);
- громадяни (968,4 тис. осіб), у власності яких знаходиться 416,5 тис. га (29,9%); у тому числі 21,6 тис. га наданих для ведення селянського господарства (681 фермер);
- 470 сільськогосподарських підприємств різної форми власності, у користуванні яких перебуває 114,2 тис. га (8,2 %);
- організації, підприємства, установи природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення, яким надано у користування 55,9 тис. га (4,0 %);
- землі запасу та землі не надані у постійне користування займають 205,4 тис. га (14,8% площі області).

Область відноситься до регіонів з низькою землезабезпеченістю. В середньому на одного жителя припадає 1,0 га. у тому числі 0,45 га сільськогосподарських угідь, із них 0,27 га ріллі (в Україні відповідно 1,25; 0,89; 0,68 га).

Можливості розширення площ сільськогосподарських угідь і найбільш продуктивної їх частини – ріллі в області вичерпані. Більше того, у зв'язку із розширенням житлового та інших видів будівництва площа сільськогосподарських угідь постійно зменшується. За період 1995-2009 роки площа забудованих земель збільшилась на 6,0 тис. га. [2]

Зростання потреб у продуктах харчування і сировині обумовлюють необхідність інтенсивного використання земельних ресурсів з одночасним розв'язанням найбільш важливої проблеми – забезпечення охорони земель від руйнування (ерозія, зсуви, карст), відтворення і підвищення родючості ґрунтів.

Земля з її ґрунтовим покривом (продукує шаром поверхні землі, який забезпечує функціонування біосфери) є первинним фактором виробництва, фундаментом економіки.

Ґрунтовий покрив області дуже строкатий. Всього в області налічується 22 види різновидності ґрунтів. Найбільшу площу займають бурі гірсько-лісові ґрунти, на яких зростають переважно ліси. У передгірній зоні переважають буроземно-підзолисті поверхнево оглеєні ґрунти, а також дернові, болотні та торфоболотні ґрунти у долинах

річок. У лісостеповій зоні поширені сірі лісові ґрунти, а також чорноземи опідзолені і чорноземи вилуговані.

В цілому ґрунти області вимагають вапнування (420 тис. га) та внесення оптимальних доз органічних і мінеральних добрив, захисту від водної ерозії (138,7 тис. га). Особливо актуальним є питання удобрення ґрунтів. За останні 15 років значно зменшилось внесення мінеральних та органічних добрив. Якщо у 1990 році на 1 га вносилося 240 кг мінеральних (у діючій речовині) і 15,3 т/га органічних добрив, то у 2009 році – всього 30 кг/га і 1,8 т/га, тобто у 8 разів менше. Збільшення площі сільськогосподарських угідь у користуванні населення (присадибний сектор) у зв'язку з невеликими площами (дрібноконтурністю) обумовлює низьку ефективність працересурсного потенціалу внаслідок незначної механізації виробництва, недотримання (відсутність) сівозмін, не здійснюється вапнування ґрунтів та протиерозійні заходи, що негативно позначається на родючості ґрунтів. Освоєння територій і екстенсивний тип тривалої господарської діяльності без врахування екологічної придатності земель і ерозійного потенціалу території призвели до збільшення у структурі угідь питомої ваги орних земель. Це привело до посилення процесів водної ерозії, прогресуючого зниження родючості ґрунтів, внаслідок зменшення у ґрунтах гумусу і поживних речовин, зростання кислотності [4].

Основним і найбільш негативним наслідком нераціонального сільськогосподарського землекористування є інтенсифікація водоерозійних процесів. Еродованість земель за останні 30 років зросла в 1,7 рази. На території області процесами змиву охоплено 138,7 тис. га сільськогосподарських угідь [1].

У зв'язку з цим основними завданнями, які забезпечать екологізацію використання земельних ресурсів в області є:

- розробка і впровадження системи заходів щодо захисту земель від ерозії, зсувів, селів, підтоплення, ущільнення, засмічення, забруднення;
- оптимізація структури угідь на водозборах рік з урахуванням морфологічної структури ландшафтів;
- збільшення площ екологічно стабілізуючих угідь (лісів, сіножатей, пасовищ);
- забезпечення внесення оптимальних доз органічних і мінеральних добрив, вапнування ґрунтів;
- запровадження інтенсивних екологічно-безпечних технологій у сільськогосподарське і лісгосподарське виробництво.

Висновки. Відтворення земельних ресурсів у досліджуваному регіоні не відповідає вимогам сьогодення, оскільки інтереси суб'єктів господарювання більшою мірою спрямовуються на досягнення матеріальних інтересів, а не на збереження, поліпшення та охорону землі. Посилення процесів деградації земельних угідь Івано-Франківської області та високий рівень їх забрудненості унеможливають їх відтворення відповідно до вимог та рекомендацій, сформованих у концепції сталого розвитку. У зв'язку з цим, виникає потреба пошуку таких шляхів та заходів, які зможуть забезпечити раціональне використання та охорону земельних ресурсів з одночасним збереженням економічних, соціальних та екологічних інтересів. Ідеться про необхідність вапнування ґрунтів, поліпшення структури та складу земельних угідь, зменшення кількості покинутих та засмічених земельних ділянок, розораності сільськогосподарських угідь. Реалізація таких заходів стане можливою за умови створення відповідної інституції, яка би проводила моніторинг стану земельних ресурсів. Відсутність необхідної інформації про стан та рівень їх забрудненості унеможливає встановлення рівня їх екологічної до-

статності. Саме об'єктивна інформація має слугувати основою налагодження інтеграційних зв'язків. З метою вирішення існуючих проблем раціонального використання сільськогосподарських угідь необхідним є налагодження внутрішніх та зовнішніх інтеграційних зв'язків, а також проведення ряду практичних заходів щодо їх поліпшення, збереження та покращення. Ідеться про необхідність впровадження раціональної структури землекористування, створення інформаційної системи щодо зміни стану земельних ресурсів, використання дієвих економічних важелів щодо оптимального раціонального використання земельних ресурсів, стимулювання інвестицій в придбання екологічно безпечного устаткування, ресурсозберігаючих технологій, спрямування інтеграційних відносин на реалізацію потреб поліпшення земельного фонду, запровадження європейських стандартів показників екології тощо. Оцінка стану земель аграрного сектору Карпатського макрорегіону засвідчує, що сучасна економічна діяльність не найкраще впливає на стан земельних ресурсів. Земельний фонд аграрного сектору Івано-Франківської області потребує налагодження інтеграційних зв'язків, пов'язаних із охороною, поліпшенням та збереженням земельних ресурсів з урахуванням глобалізаційних трансформацій. Ідеться про необхідність оптимізації структури сільськогосподарських угідь, залучення інвестицій, які б

спрямовувалися на покращення та відновлення родючості, збереження та покращення екології, запровадження новітніх технологій щодо раціонального використання ресурсного потенціалу тощо. Разом з тим, в умовах глобалізаційних змін та поглиблення інтеграційних зв'язків поняття раціональності має включати в себе не лише потреби нинішнього, але й майбутнього покоління. Ідеться про спільні дії усього людства щодо впровадження нового типу господарювання в аграрному секторі на засадах сталого розвитку, які передбачають органічне поєднання економічних, соціальних та екологічних компонентів.

Стратегічний розвиток земельних відносин повинен здійснюватися з урахуванням глобалізаційних та інтеграційних процесів. Без цього аграрний сектор економіки, у тому числі й Івано-Франківської області, не зможе одержати належного розвитку крізь призму поліпшення, збереження та охорони земельних ресурсів.

1. Андреева Н.М. Вплив екологічного фактора на формування сучасної системи економічних відносин // Регіональна економіка. – 2007. – № 2. – С. 142 – 153.
2. Корнійчук Л. Сталый розвиток і глобальна місія України // Економіка України. – 2009. – № 4. – С. 4 – 13.
3. Щурик М.В. Інноваційні пріоритети сталого розвитку // Агросвіт. – 2009. – № 19. – С. 2 – 6.
4. Щурик М.В. Фінансування екології відтворення земельних ресурсів аграрного сектору Карпатського макрорегіону // Фінанси України. – 2007. – № 3. – С. 67 – 71.

Надійшла до редколегії 10.09.10

УДК 622.831:621.039:551.432

А. Калько, канд. техн. наук, доц.

ОБҐРУНТУВАННЯ ЕКОНОМІКО-ГЕОГРАФІЧНИХ ПАРАМЕТРІВ РЕГУЛЮВАННЯ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В МІНЕРАЛЬНО-СИРОВИННИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ В КРАЇНАХ, ЩО РОЗВИВАЮТЬСЯ

В статті обґрунтовані економічні, географічні та гірничі параметри регулювання іноземних інвестицій в мінерально-сировинний сектор економіки в країнах, що розвиваються.

In the articles grounded economic, geographical and mountain parameters of adjusting of foreign investments are in the raw mineral-material sector of economy in countries which develop.

Постановка проблеми. Незважаючи на декларативність "європейськості" нашої держави, світові та вітчизняні аналітики за економічним і соціальним становищем відносять Україну до держав з перехідною економікою [1]. Побудова цивілізованого ринку вимагає вивірених кроків з реформування, насамперед, законодавчого поля, а в умовах, коли для України провідною галуззю економіки є мінерально-сировинна, – законодавчого регулювання поведінки з надрами [2].

В цих умовах надзвичайно цінним є досвід залучення іноземного капіталу в розвідку і розробку родовищ корисних копалин для їх наступної переробки, напрацьований такими сировинними гігантами як Аргентина, Бразилія, Мексика та ін., віднесених на сьогодні до країн, що розвиваються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В напрямку вивчення досвіду ведення раціонального надрокористування працювали багато вчених, серед них А.Г. Шапар, П.І. Загороднюк, Ю.В. Разовський, Е.І. Черней, Н.А. Мацко, М.Д. Картер, Н.К. Гарднер, Х.К. Тейлор та ін. [3, 4].

Проаналізувати законодавчі акти всіх країн, що розвиваються, є предметом самостійних досліджень. Нами зроблена спроба розглянути лише нормативні документи Аргентини, Чилі, Єгипту, Індії, Малайзії, Мексики, Нігерії та Тунісу.

Постановка завдання. У даному дослідженні необхідно систематизувати основні принципи надрокористування з метою залучення іноземних інвестицій з оцінкою ступеня ризиків вкладеного капіталу, головними з яких є:

- відношення урядів до інвестицій;

- контроль інвестицій і передачі технологій;
- відношення до власності;
- інвестиційні гарантії;
- поглинання національних компаній;
- оподаткування інвестицій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід освоєння мінерально-сировинних ресурсів низки держав, що розвиваються, показує, що проведена політика заохочення іноземних інвестицій не завжди веде до збільшення надходження капіталу.

При вкладенні капіталу у першу чергу оцінюються ступінь ризиків. Чинники ризику при вкладанні іноземних інвестицій в економіку країн, що розвиваються, поділяються на три категорії.

Перша категорія припадає на початок будівництва гірничодобувного підприємства і викликана неминучими погіршеннями в проектах освоєння родовища – перевищення кошторисної вартості, затримки термінів здачі в експлуатацію об'єктів, що забезпечуються технологічними схемами видобутку і переробки мінеральної сировини і пов'язаними з ними збитками.

Друга категорія пов'язана з періодом експлуатації родовища з необхідною продуктивністю. Головними чинниками є недостатньо обґрунтовані підготовлені до видобутку запаси корисних копалин, що не дозволяють досягти необхідної продуктивності копальні; застарілі технології видобутку і переробки мінеральної сировини; певні труднощі зі збутом товарної продукції.

Третя і найголовніша категорія чинників ризику включає політичну і економічну нестабільність країн, до

яких відносяться: ризик націоналізації без адекватної компенсації; нестабільність національної валюти; можливість ускладнення фінансових умов функціонування іноземного капіталу та інші.

Проаналізуємо докладніше досвід освоєння мінерально-сировинних ресурсів ряду держав, що розвиваються.

Аргентина. Відношення уряду до інвестицій. Закон про іноземні інвестиції 1976 року відміняє максимальний рівень переведення прибутків за кордон, положення про закриті сектори економіки, обмеження на реінвестування.

Контроль інвестицій і передачі технологій. Всі пропозиції про інвестиції розглядаються, більшість з яких вимагає затвердження уряду. Реєстрацію інвестицій відає центральний банк Аргентини.

Відношення до власності. Проводиться політика поступової передачі родовищ корисних копалин в іноземну власність.

Інвестиційні гарантії. Інвестиційні суперечки регулюються згідно з національним законодавством Аргентини. Аргентина не є стороною Міжнародної конвенції з врегулювання інвестиційних суперечок.

Поглинання національних компаній. Для поглинання національної компанії іноземною (з більше 49% іноземної власності) потрібний попередній дозвіл уряду Аргентини.

Оподаткування інвестицій. Податкові пільги обмежені. В окремих випадках гірничорудні компанії звільняються від тарифів на імпорту машин і устаткування.

Чилі. Відношення уряду до інвестицій. Чилі вийшла з Андського спільного ринку. Прийняла новий кодекс, згідно якого відносно іноземних інвестицій зняті майже всі обмеження.

Контроль інвестицій і передачі технологій. Здійснює Комітет з іноземних інвестицій, який розглядає пропозиції і реєструє їх.

Відношення до власності. Проводиться політика поступової передачі в іноземну власність родовищ корисних копалин.

Інвестиційні гарантії. Інвестиційні суперечки регулюються згідно з національним законодавством Чилі. Чилі не є стороною Міжнародної конвенції з врегулювання інвестиційних суперечок.

Поглинання національних компаній. Зняті всі обмеження на поглинання національних компаній.

Оподаткування інвестицій. Іноземному інвесторові дозволено звертатися до уряду за гарантіями податкової стабільності на 10 років. Інвестор може діяти відповідно до загального податкового режиму.

Єгипет. Відношення уряду до інвесторів. Проводить політику відкритих дверей для іноземних інвестицій.

Контроль інвестицій і передачі технологій. Здійснює Генеральне управління з інвестицій і вільних економічних зонах, яке розглядає заявки на іноземні інвестиції.

Відношення до власності. В іноземній компанії не обхідна незначна національна участь.

Інвестиційні гарантії. Інвестиційні суперечки вирішуються на основі положень про двосторонні угоди щодо інвестиційних гарантій відповідно до Міжнародної конвенції з врегулювання інвестиційних суперечок.

Поглинання національних компаній. Ніяких обмежень не існує на поглинання національних компаній.

Оподаткування інвестицій. Проводить політику звільнення іноземних інвесторів від податків. Звільнення від загального прибуткового податку надається за умови, що такий дохід не оподатковується в країні базування інвестора або в країні, в яку переводиться дохід.

Індія. Відношення уряду до інвестицій. Заохочення іноземних інвестицій, якщо вони відповідають вимогам уряду Індії.

Контроль інвестицій і передачі технологій. Пропозиції про іноземні інвестиції і про контракти на передачу технологій підлягають розгляду урядом.

Відношення до власності. Згідно із законом про регулювання іноземних валютних операцій введений 40% максимум на іноземну участь. Більш значна іноземна участь може бути дозволена, якщо технологія є складною або підприємство орієнтоване на експорт, включаючи 100% іноземне володіння для підприємств, які повністю експортують свою продукцію.

Інвестиційні гарантії. Інвестиційні суперечки регулюються відповідно до місцевого законодавства. Індія є стороною декількох двосторонніх угод про інвестиційні гарантії. Індія не є стороною Міжнародної конвенції з врегулювання інвестиційних суперечок.

Поглинання національних компаній. Іноземні інвестори не можуть поглинати фірми в Індії або набувати акцій індійських корпорацій без затвердження резервного банку Індії.

Оподаткування інвестицій. Існують податкові пільги для пріоритетних галузей і проектів регіонального розвитку.

Малайзія. Відношення уряду до інвестицій. Уряд Малайзії віддає перевагу змішаним підприємствам. Активно заохочує іноземні інвестиції.

Контроль інвестицій і передачі технологій. Відсутня будь-яка централізована установа, яка регулює іноземні інвестиції. Заявки на інвестиції подаються в Міністерство торгівлі і промисловості Малайзії.

Відношення до власності. 100% іноземна власність допускається в компаніях, орієнтованих на 100% експорт мінеральної сировини.

Інвестиційні гарантії. Інвестиційні суперечки регулюються згідно з національним законодавством. Малайзія є стороною декількох двосторонніх угод про інвестиційні гарантії і стороною Міжнародної конвенції з врегулювання інвестиційних суперечок.

Поглинання національних компаній. Уряд Малайзії проводить політику поступового переходу власності іноземних компаній в національну власність. Комітет з іноземних інвестицій стежить за злиттям, поглинанням і придбанням малайзійських активів іноземними компаніями.

Оподаткування інвестицій. Уряд Малайзії проводить політику звільнення від податків для пріоритетних галузей і інвестицій, які створюють додаткові робочі місця, а також інвестицій у відсталіх районах.

Мексика. Відношення уряду до інвестицій. Уряд Мексики не обмежує іноземні інвестиції, які сприяють розвитку національної економіки.

Контроль інвестицій і передачі технологій. Національна комісія з іноземних інвестицій розглядає пропозиції, які надходять від іноземних компаній. Іноземні інвестиції повинні бути зареєстровані в національному реєстрі іноземних інвестицій.

Відношення до власності. Закон 1973 року про заохочення мексиканських інвестицій обмежує нові іноземні інвестиції 49% акціонерного капіталу мексиканських корпорацій. Починаючи з 1984 року відбулося підвищення частки іноземного капіталу в 34 галузях гірничої промисловості.

Інвестиційні гарантії. Інвестиційні суперечки регулюються згідно з національним законодавством. Мексика не є стороною Міжнародної конвенції з врегулювання інвестиційних суперечок.

Поглинання національних компаній. Придбання іноземним інвестором більше 25% акціонерного капіталу або 49% основних активів будь-якого існуючого підприємства вимагає затвердження урядового управління, яке регулює відповідну галузь.

Оподаткування інвестицій. Уряд Мексики проводить політику звільнення від податків нових або таких, що розширюються, галузей.

Нігерія. Відношення уряду до інвестицій. Уряд Нігерії не обмежує іноземні інвестиції. Перевага надається змішаним підприємствам.

Контроль інвестицій і передачі технологій. Відсутня централізована установа, яка регулює іноземні інвестиції. Декрет про заохочення нігерійських підприємств (1977 р.) стосується всіх іноземних підприємств.

Відношення до власності. Проводить політику виключення іноземної участі з деяких галузей. Обмеження максимального рівня іноземної участі до 40-60%.

Інвестиційні гарантії. Є стороною декількох двосторонніх угод про інвестиційні гарантії, а також стороною Міжнародної конвенції з врегулювання інвестиційних суперечок.

Поглинання національних компаній. Не існує обмежень. Виняток становлять підприємства, призначені до поступового переходу у національну власність.

Оподаткування інвестицій. Проводить політику звільнення від податків піонерних галузей промисловості.

Туніс. Відношення уряду до інвестицій. Активно проводить політику залучення іноземних інвестицій у підприємства, які орієнтовані на експорт мінеральної сировини.

УДК 911

Контроль інвестицій і передачі технологій. У 1973 році створена установа із заохочення іноземних інвестицій.

Відношення до власності. Вирішується до 100% іноземної власності.

Інвестиційні гарантії. Туніс є стороною декількох двосторонніх угод про інвестиційні гарантії, а також стороною Міжнародної конвенції з врегулювання інвестиційних суперечок.

Поглинання національних компаній. Ніяких обмежень не існує.

Оподаткування інвестицій. Звільнення від податків підприємств, орієнтованих на експорт мінеральної сировини.

Висновки. Отож, у країнах, де ризик націоналізації відсутній, норма прибутку у 12% вважається задовільною (після сплати податків). У країнах, де ризик націоналізації високий, транснаціональні компанії вкладають капітал за очікуваної норми прибутку у 20% і вище.

1. Перехідна економіка: Підручник // Геєць В.М., Панченко Є.Г., Лібанова Е.М. – К.: Вища школа, 2003. – 751 с. 2. Постоловський Р.М., Черней Э.И., Калько А.Д. Проблемы государственного регулирования системы недропользования в Украине. Ровно: РИС КИСУ, 2001. – 166 с. 3. Разовский Ю.В. Горная рента (экономика и законодательство). – М.: Экономика, 2000. – 221 с. 4. Ахатов А.Г., Кантор Е.Л., Назаров В.И. Рентные отношения и рентные платежи в системе стоимостной оценки минеральных ресурсов. – Казань: Татаркигоиздат, Экополис, 1995. – 535 с.

Надійшла до редколегії 15.02.11

Я. Олійник, член-кор. АПН України, д-р екон. наук,
О. Пендерецький, канд. техн. наук

НАУКОВІ НАПРЯМКИ ОПТИМІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ІНВЕСТИВАННЯ ПРОМИСЛОВОГО ТУРИЗМУ З УРАХУВАННЯМ ЕКОЛОГІЧНИХ ФАКТОРІВ

Запропонований критерій оцінки соціально-еколого-економічної результативності інвестиційної діяльності туристичних структур з врахуванням екологічної складової розвитку.

The proposed criterion for assessing social-ecological-economic impact of tourism investment structures, taking into account the environmental component of development.

Постановка проблеми. Екологічні проблеми в туристичній сфері, які на сьогоднішній день яскраво проявляються в такому напрямку як промисловий туризм є наслідком відсутності ефективної політики екологізації цієї галузі діяльності. Закінуті шахти військового комплексу, Чорнобильська атомна електростанція, ряд збанкрутілих підприємств стають сьогодні об'єктом туристичного попиту. Використання цих об'єктів без попередньої оцінки їх екологічного стану, не врахування взаємодій людини, суспільства і природи, охорони навколишнього природного середовища, що є самою гострою і актуальною проблемою сучасності, призводить до негативних наслідків [1].

Урбанізація, індустріалізація, зростаючий ритм життя зумовлюють гостру потребу у відновленні фізичних і психологічних сил людини. Тому все більшим попитом починають користуватись різні види туризму. Розвиток туризму і рекреації збільшують споживчий ринок послуг, сприяє розвитку соціальної інфраструктури. Це, в свою чергу, зумовлює необхідність вивчення антропогенно-туристичного впливу на оточуюче середовище. Дослідження екологічних проблем туристично-рекреаційного обслуговування населення має важливе прикладне значення. Туризм повинен бути екологічно орієнтованим на довготривалу перспективу, економічно життєздатним, а також відповідати етнічним і соціальним інтересам місцевих громад. Необхідність розвитку екологічно орієнтованого туризму як одного з важливих принципів стійкого екологічно безпечного розвитку суспільства – основна складова процесу інвестування в туристичну галузь, особливо в новий напрям – промисловий туризм.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Методи оцінки екологічного стану території та об'єктів, з метою інвестування у туристичній, сільськогосподарській та інших галузях господарювання, досліджувалися в роботах Борисової В.А. [2], Рудька Г.І. та Адаменка О.М. [3], Гуцуляка В.М. (1994), та авторські дослідження [1].

Визначення невирішених сторін проблеми. Інвестиційна привабливість підприємницьких структур, які спеціалізуються на розвитку промислового туризму, в першу чергу вимагає оперативного визначення екологічного стану на вибраній території чи об'єкту. Встановлення критерію оцінки соціально – еколого – економічної результативності інвестиційної діяльності в сфері туризму, який би встановлював відповідність нормативним екологічним показникам компонентів навколишнього середовища. Встановлював інвестиційну привабливість проекту на перспективу з врахуванням екологічної складової.

Мета та завдання статті. Метою статті є запропонувати заходи екологічного розвитку підприємницьких структур промислового туризму, які дозволяють оптимізувати процес інвестування для досягнення цілей підприємства на перспективу з врахуванням екологічної складової.

Основний виклад матеріалу. Ефективним шляхом вирішення проблем екологічного розвитку у сфері промислового туризму є активізація інвестиційної діяльності з метою фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих технологій, проведення заходів для збереження довкілля. Важливу роль в цьому процесі відіграє оцінка екологічної ситуації території, її прогноз та

управління з метою збереження навколишнього середовища, природних ресурсів та їх раціональне використання, зменшення антропогенного навантаження на довкілля та екологізація підприємницької діяльності.

Забруднення ландшафтів від різноманітних джерел техногенного впливу призводить до комплексної трансформації їх біогеохімічних та екологічних параметрів. Оцінити ці зміни кількісно, тобто визначити екологічний стан того чи іншого компоненту екосистеми (ландшафту) або її в цілому, можна аналізуючи геохімічні коефіцієнти, або сумарні показники забруднення. Різними авторами запропоновано кілька методичних підходів до оцінки екологічного стану через коефіцієнти, але усі вони залежать від повноти аналітичного матеріалу, який характеризує ступінь геохімічної вивченості тої чи іншої території. Чим більше аналізів ґрунтів, води, повітря, рослинності ми маємо, тим точніше можемо оцінити екологічний стан місцевості, що є досить важливим для об'єктивної грошової оцінки земельної ділянки. Серед показників такої оцінки виділяються коефіцієнти концентрації, кларки концентрації, сумарні показники забруднення і т. д. Розрахунки цих кількісних показників дозволяють оцінити ступінь екологічних змін довкілля, який може буди: нормальний (сприятливий), задовільний, напружений, складний, незадовільний, передкризовий, критичний і катастрофічний [3].

В кожному компоненті ландшафту (ґрунтах, воді, повітрі і т.д.) можна знайти велику кількість різних хімічних елементів, які до певних концентрацій не є шкідливими для людини, а навіть корисними, необхідними. Значною мірою це пов'язано з тим, що ґрунти є головним "депо" природних та техногенних надходжень хімічних елементів та сполук. Середній вміст елементів у земній корі (літосфері) називають кларком. Такі ж кларки розраховані для ґрунтів, води і т. д. Але в кожному регіоні, у залежності від геологічної будови, типу ґрунтів, мінералогічного складу підстиляючих порід, географічної зональності та інших чинників, будуть свої, характерні тільки для цього регіону, середні вмісти того чи іншого елементу. Такий середній вміст називають регі-

ональним фоном. Він може бути більшим за кларк, а може бути і меншим.

Таким чином, тільки ті вмісти елементів, які перевищують кларк, а потім і фон, можуть бути аномальними, а значить і шкідливими для нормального розвитку геоекосистем.

Аномальний вміст C_a визначається за формулою [3]:

$$C_a = C_i - C_{\phi} - C_k, \text{ де}$$

C_i – вміст елемента в досліджуваному компоненті ландшафту, C_{ϕ} – його природний фон, C_k – кларк елемента.

Тобто, щоб елемент вважався аномальним, необхідно щоб його вміст відповідав умові:

$$C_i > C_{\phi} + C_k.$$

Кларки елементів нам відомі, а фон розраховують, виходячи з конкретного фактичного матеріалу.

Дослідження які ми проводили в Рогатинському районі Івано-Франківської області, на виконання теми затвердженої обласною радою на створення географічної інформаційної системи екологічного моніторингу, дали нам можливість відібрати проби та проаналізувати вміст свинцю в ґрунтах, табл. 1. і визначити регіональний фон та аномальний вміст цього хімічного елемента. На його основі ми розробили рекомендації щодо перспектив використання даної території в рекреаційних цілях, видобування мінеральної води, а також визначили інвестиційну привабливість даної території за екологічними показниками.

Хоча ґрунт і має деякі особливості біологічного самоочищення – розщеплює і мінералізує відходи, які в нього попали, однак механізм такого самоочищення внаслідок його переважання (фізичного, хімічного, механічного) порушується, що призводить до деградації.

Для насипних ґрунтів характерне також ущільнення, що погіршує повітряний обмін,

пригнічує діяльність ґрунтових мікроорганізмів і призводить до азотного голодування зелених насаджень. Насипні ґрунти із-за великої кількості уламкового матеріалу характеризуються підвищеною дренажністю, що приводить до порушення водно-теплового режиму і погіршення живлення рослин, особливо дерев.

Таблиця 1. Визначення фонового вмісту (C_{ϕ}) свинцю (Pb) у ґрунтах на прикладі Рогатинського району, Івано-Франківської області

Характерні інтервали вмісту Pb, мг/кг							
0 – 1	1 – 5	5 – 10	10 – 20	20 – 30	30 – 40	40 – 50	50 – 75
1	2	3	4	5	6	7	8
0,9	3,6; 3,4; 1,2;	5,9; 6,7;	12,1; 18,7; 12,9; 16,4; 11,4;	24,3	39,2; 39,1;	49,2	60,1
0,6	1,6; 2,3; 1,9;	7,1; 5,4;	17,45; 13,6; 16,9; 14,8; 19,4;	29,3	39,6; 35,4;	40,5	54,3
0,8	1,7; 1,3; 1,4;	9,8; 9,8;	12,1; 17,3; 13,3; 16,4; 17,8;	29,3	33,6; 30,8;	41,6	64,3
0,7	1,6; 1,2; 1,9;	6,1; 9,6;	18,9; 15,9; 46,4; 12,2; 15,4;	20,1	34,5; 33,4;		66,4
0,3	1,2; 1,1; 1,3;	8,1; 6,3;	15,3; 14,4; 16,9; 15,4; 11,8;	24,6	22,1; 39,7;		64,5
0,8	1,9; 2,2; 1,3;	5,7; 5,4;	12,7; 13,7; 13,4; 15,6; 12,3;	27,9	33,6; 35,4;		70,1
0,5	2,3; 2,2; 4,7;	9,3; 9,7;	10,6; 14,2; 17,9; 18,7; 12,8;	26,8	39,6; 33,6;		54,3
0,4	1,9; 4,6; 4,9;	6,5; 8,6;	17,1; 14,1; 15,4; 10,8; 14,1;	21,4	33,4; 32,2;		72,3
0,6	2,4; 4,3; 2,1;	7,3; 6,5;	18,6; 12,1; 10,3; 16,4; 12,1;	27,9	39,8; 34,6;		
0,9	1,4; 2,3; 3,1;	5,4; 8,6;	15,7; 16,2; 18,7; 19,1; 12,8;	29,5	36,4; 36,4;		
0,9	3,6; 2,1; 2,1;	8,1; 8,3;	14,8; 13,4; 16,4; 17,1; 15,4;	20,4	38,4; 35,4;		
0,8	1,2; 1,3; 1,2;	7,1; 6,9;	10,4; 12,1; 18,9; 12,4; 16,7;	29,6	33,6; 36,1;		
0,1	2,4; 1,3; 1,6;	9,8; 9,9;	15,4; 11,6; 14,1; 16,4; 13,6;	26,1	34,3; 33,6;		
0,2	4,3; 3,4;	7,4; 4,6;	12,8; 14,2; 15,6; 10,2; 12,7;	28,3	34,6; 30,4;		
0,9	4,5;		17,8; 11,4; 11,5; 12,1; 10,8;		32,1; 31,6;		
			11,9; 15,6;		38,4		

1	2	3	4	5	6	7	8
$\sum_{n=1}^{15} = 9,4$	$\sum_{m=1}^{42} = 97,3$	$\sum_{n=1}^{28} = 212,8$	$\sum_{n=1}^{78} = 1123,1$	$\sum_{n=1}^{14} = 365,5$	$\sum_{n=1}^{31} = 1100,9$	$\sum_{n=1}^3 = 131,3$	$\sum_{n=1}^8 = 506,3$
$\bar{x} = \frac{9,4}{15} = 0,63$	$\bar{x} = \frac{97,3}{42} = 2,08$	$\bar{x} = \frac{212,8}{28} = 7,6$	$\bar{x} = \frac{1123,1}{78} = 14,6$	$\bar{x} = \frac{365,5}{14} = 26,1$	$\bar{x} = \frac{1100,9}{31} = 35,5$	$\bar{x} = \frac{131,3}{3} = 43,8$	$\bar{x} = \frac{506,3}{8} = 63,3$

Фоновий вміст C_f характеризує 2/3 від загальної кількості проб, а аномальним вважається вміст, що перевищує фон у 3 рази: $C_a = 3 C_f$.

Для Pb він дорівнює: $3,42 \times 3 = 10,3$

Але найгірше ґрунти справляються з токсичними хімічними елементами – Hg, As, Cu, Pb, F, Mn та іншими, які накопичуються поблизу промислових джерел викидів, а також поступово розповсюджуються по площі всього ґрунтового покриву. Сірка і хлориди підкислюють ґрунти, а сода, аміак і сполуки магнію – олужують. Під впливом кислотних опадів відбувається заміщення основних катіонів на іони водню й алюмінію та переміщення заміщених катіонів в ґрунтового профілі. В ґрунтах із pH нижче 5,0 підвищується мобільність Al, As, Cu, Cd та інших.

Деякі мікроорганізми ґрунтів можуть перетворювати солі важких металів в інші форми – розчинні або нерозчинні, тим самим впливають на порушення трофічних зв'язків, іноді до повного усунення з ґрунту безхребетних. Негативно впливають на ґрунти нафтопродукти, феноли, радіонукліди, пестициди. Надлишки мінеральних добрив, особливо на приватних ділянках і дачах, швидко розповсюджуються по території, різко погіршуючи умови розвитку зелених насаджень. Значне навантаження ґрунтів транспортом і населенням приводить до значного ущільнення: при нормі 10 кг/м^2 воно зростає в місцях активного відпочинку до $30\text{--}40 \text{ кг/м}^2$ і сягає глибини 30 см. Це значно знижує якість ґрунтів. Всі ці особливості необхідно враховувати при екологічних дослідженнях ґрунтового покриву території та техніко-економічних і екологічних оцінках промислового туризму.

Рекомендації.

1. Для території України характерні формування "повітряні викиди в атмосферу – осад на поверхні ґрунтів". Динамічна рівновага концентрацій аерозолів металів і радіонуклідів в приземному шарі забезпечується високою швидкістю їх осаду (до 1 см/с). В результаті на поверхні і в верхній зоні ґрунтів (до глибини $0,1\text{--}0,2\text{--}0,3 \text{ м}$) формуються високі концентрації металів і радіонуклідів – ареали техногенних змін або аномалій геохімічного поля, які негативно впливають на довкілля і безпеку життєдіяльності людей, так як здатні суттєво погіршити їх біогеохімічний баланс.

2. В ґрунтах повинна бути деяка кількість важких металів, необхідних для росту рослин. Коли їх концентрація перевищує визначений рівень, починають розвиватися процеси накопичення (забруднення), що веде до погіршення якості ґрунтів – табл. 2 [4]. Після визначення рівня забруднення ґрунтів намічають заходи по їх подоланню. При надходженні в ґрунти доз важких металів, що не обумовлюють перевищення гранично допустимих концентрацій (ГДК), рекомендується проведення профілактичних заходів та здійснення моніторингу стану ґрунтів і рослин. В таких випадках, коли в ґрунтах і в деяких рослинах перевищуються ГДК та існує небезпека для здоров'я людей, рекомендується застосовувати меліоративні, агродинамічні, селекційні заходи та розробляти організацію раціонального використання забруднених земель.

Таблиця 2. Екологічні норми валового вмісту важких металів в ґрунтах, мг/кг

	Pb	Cd	Zn	Cu	Ni	Hg
Рівень вмісту						
Дуже низький	<5	<0,05	<15	<5	<10	<0,05
Низький	5-10	0,05-0,10	15-30	5-15	10-20	0,05-0,10
Середній	10-35	0,10-0,25	30-70	15-50	20-50	0,10-0,25
Підвищений	35-70	0,25-0,50	70-100	50-80	50-70	0,25-0,50
Високий	70-100	0,50-1,00	100-150	80-100	70-100	0,50-1,00
Дуже високий	100-150	1-2	150-200	100-150	100-150	1-2
Рівень забруднення						
Низький (ГДК)	100-150	1-2	150-200	100-150	100-150	1-2
Середній	150-500	2-5	200-500	100-150	150-300	2-5
Високий	500-1000	5-10	500-1000	150-250	300-600	5-10
Дуже високий	>1000	>10	>1000	>500	>600	>10

3. Для зменшення рухомості важких металів і переходу їх до фітоценозів кислі ґрунти вапнують, лужні гіпсують, використовують фосфорні і органічні добрива, вносять іонообмінні речовини (цеоліти, гранули полістиролу, кремнійорганічні сполуки), підбирають рослини, які найменш вбирають важкі метали, наприклад – льон, конопля. Найбільш забруднені ґрунти відводять під заліснення.

4. Соціальні результати іноді мають свій прояв не відразу, а через лаг. Крім того вони формуються опосередковано, через рослинний та тваринний світ, а останні – на людину через продукти споживання. Запропонований комплекс заходів на основі оцінки екологічної ситуації заданої території або об'єкту, значно покращить інвестиційну привабливість екологічно орієнтованих підприємницьких структур.

5. Нами пропонується визначити критерій оцінки соціально – еколого – економічної результативності інвестиційної діяльності в сфері туризму за формулою:

$$K_e = E_T \times E_{ek}, \text{ де}$$

E_T – абсолютна економічна ефективність інвестицій в ресурсний потенціал [2], E_{ek} – екологічний коефіцієнт, який функціонально залежить від ступеня екологічних

змін довкілля і може приймати значення від "0", коли екологічний стан критичний або катастрофічний і до "1" – нормальний (сприятливий).

Запропоновані заходи екологічного розвитку підприємницьких структур дозволяють визначити їх потенціал, який забезпечує досягнення цілей підприємства в майбутньому з урахуванням екологічної складової.

Оптимальним варіантом інвестування туристичної галузі буде такий проект, який відповідає вимогам критеріїв оцінки соціально-еколого-економічної ефективності.

Висновки та перспективи. Створення сприятливого інвестиційного клімату в туристичній сфері та активізація інвестиційної діяльності всіх господарських суб'єктів, потребують вирішення завдань якісної зміни підходів до становлення промислового туризму в цілому, його адаптації до ринкових умов. Тому концепція розвитку промислового туризму, повинна повною мірою враховувати екологічні чинники, критерії, вимоги, стандарти й обмеження. Вона повинна базуватися на всебічній екологізації природо-, ресурсо- і енергозберігаючих безвідходних технологій та екологічнобезпечної організації виробничих процесів.

1. Пендерецький О.В. Екологічні аспекти розвитку промислового туризму в нафтогазовидобувних регіонах України. ІФНТУНГ, Івано-Франківськ, – 2009р., № 4(22) С.148 – 152. 2. Борисова В.А. Екологізація підприємницької діяльності. Наукова монографія. Суми: "Довкілля", 2004. – 128 с. 3. Рудько Г.І., Адаменко О.М. Екологічний моніторинг геологічного середовища. Львів, видавничий центр ЛНУ ім. Івана Фрака,

2001. – 245 с. 4. Красовський Г.Я., Суходубов О.О., Пономаренко І.Г. Використання космічних знімків при грошових оцінках землі.: Матеріали регіональна нарада "Можливості сучасних ГІС/ДЗЗ-технологій у сприянні вирішення проблем Прикарпаття", 15-17 листопада 2005 р. Івано-Франківськ ДНВЦ "Природа" НКАУ С. 11-14.

Надійшла до редколегії 17.02.11

III. ПРАЦІ МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

УДК 911.3

С. Сировець, здобувач

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Проаналізовано основні положення територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності. Досліджено стратегічні цілі, завдання та основні складові рекреаційно-туристичної діяльності. Сформульовані стратегічні напрямки розвитку рекреаційно-туристичної діяльності відповідно до вимог сталого розвитку туризму в світі на основі формування пропозиції національного туристичного продукту.

Basic positions of forming of territorial organization of recreation and tourist activity were analysed. Strategic aims, tasks and basic constituents recreation and tourist activity were explored. The strategic directions of development of recreation and tourist activity according to the requirements of sustainable development of tourism in the world on the basis of forming of suggestion of national tourist product were formulated.

Постановка проблеми. Підходи до визначення суспільно-географічної сутності територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності полягають в концепції територіальних рекреаційних систем (ТРС), розроблені В.С. Преображенським. За цією концепцією рекреаційне господарство являє собою складну, багатокomпонентну природно-господарську систему, яка включає такі складові підсистеми і компоненти, як рекреаційно-туристичні ресурси, рекреаційно-туристичну інфраструктуру, обслуговуючий персонал, туристів та рекреантів.

Наукові джерела та публікації. Дослідження територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності закладені працями відомих вчених, які займалися даною проблематикою: В.Преображенський, С. Дюжев, І. Родічкін, П. Шищенко, Я. Олійник, О. Любіцева, О. Бейдик, О. Топчієв.

Мета статті полягає в формулюванні географічного підходу до територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності на основі певного структурування, її систематизації та класифікації за функціональними видами і просторовими масштабами.

Актуальність дослідження. Важливого значення в сучасних умовах суспільного розвитку набуває визначення закономірностей територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності, комплексно-пропорційного її розвитку відповідно до стратегії сталого розвитку туризму на основі формування пропозиції національного туристичного продукту, підвищення його конкурентноздатності на ринку міжнародного туризму при одночасному формуванні соціально відповідального та екологічно збалансованого розвитку рекреаційно-туристичної діяльності.

Основний виклад матеріалу. Рекреаційно-туристична діяльність є важливим напрямком в суспільно-географічних дослідженнях, що перебуває у стадії становлення та швидкого розвитку в контексті сталого розвитку. Найважливішими задачами забезпечення сталого розвитку є перехід на інноваційний шлях розвитку, реалізація загальносистемних перетворень економіки і суспільства, побудова високоефективної соціально орієнтованої ринкової економіки, зниження негативної дії виробничої діяльності на оточуючу середовище і поліпшення її якісного стану [4]. При сталому розвитку туризму всі ресурси використовуються та керуються таким чином, щоб задовольняти економічні, соціальні та естетичні потреби при одночасному збереженні

культурної єдності, головних екологічних процесів, біологічного різноманіття та систем життєзабезпечення. Принципи сталого розвитку туризму: достатності послуг в кожному даний момент часу на певній території у необхідній кількості і номенклатурі відповідно до запитів споживачів; збалансованості між попитом і пропозицією, між окремими складовими індустрії туризму, між суб'єктами ринкової діяльності; структурованості щодо внутрішньої будови індустрії туризму та зв'язків між її складовими; ієрархічності, яка задається ієрархією цілей функціонування складових туристичного процесу, відповідно до якої виділяють державний рівень з регулювання міжнародної діяльності на туристичному ринку та впорядкування внутрішнього туризму; регіональний рівень, на якому деталізуються завдання Стратегії та розробленої на її основі Програми розвитку туризму; місцевий, на якому реалізуються конкретні цілі розвитку туризму; динамічності, який полягає в розвитку туризму і виявленні певних тенденцій; комплексності процесу обслуговування в туризмі; пропорційності між суб'єктами туристичного процесу та складовими індустрії туризму; ресурсної детермінованості, оскільки локалізація туристичної діяльності великою мірою обумовлена законом абсолютних переваг (наявністю рекреаційних ресурсів, в першу чергу, ідеальних туристичних благ, таких як оптимальний кліматичний режим, наявність мальовничих ландшафтів, акваторій зі зручними пляжами, бальнеологічних ресурсів тощо).

Теоретичною основою досліджень територіальної організації рекреаційно-туристичного господарства виступає концепція територіальних рекреаційних систем (ТРС), розроблена свого часу В.С. Преображенським. За цією концепцією рекреаційне господарство являє собою складну, багатокomпонентну природно-господарську систему, яка включає такі складові підсистеми і компоненти, як рекреаційні ресурси, рекреаційна інфраструктура (технічні підсистеми), обслуговуючий персонал, рекреанти і т. д. Системна методологія націлює дослідника на аналіз системи в цілому, а також окремих підсистем і елементів, а головне – їх збалансованості і узгодженості взаємодії, яка і формує ТРС як рекреаційний об'єкт.

Територіальна рекреаційна система (ТРС) – форма організації рекреаційно-туристичної діяльності на певній території, що забезпечує функціональний взаємозв'язок, взаємодію та координацію всіх підсистем, бло-

ків і елементів рекреаційного господарства для надання послуг відпочинку.

Теоретична модель вкрай необхідна для формування найбільш ефективних комплексів рекреаційного господарства, для організації скоординованої і раціональної функціональної взаємодії всіх складових і всіх учасників рекреаційного процесу.

Концепція ТРС відіграла виключно важливу роль у розвитку рекреаційної географії і зберігає й нині свій високий методологічний потенціал. Головною функцією ТРС є продукування рекреаційно-туристичних послуг та рекреаційно-туристичного сервісу.

Управління ТРС здійснюють за допомогою команд управління (управлінських рішень), які приймають на основі аналізу зворотних зв'язків – інформації про стан функціональних підсистем ТРС.

Дослідження територіальної організації рекреаційно-туристичного господарства ґрунтується на концепції ТРС як моделі нормального функціонування рекреаційно-туристичної діяльності. Завдання дослідника полягає в тому, щоб докладно характеризувати кожний блок такої моделі, кожен складовий елемент, кількісно і якісно проаналізувати їх системні взаємозв'язки та взаємодії, виявити основні диспропорції, незбалансованості,

невідповідності між складовими ТРС та намітити шляхи їх подолання [5, с. 581-582].

Рекреаційно-туристична діяльність концентрується на певній території і спирається на рекреаційно-туристичні ресурси, які завдяки своїм властивостям можуть бути використаними для організації різних видів і форм туризму.

Процеси спеціалізації, диверсифікації, кооперації, концентрації виробництва впливають на конкретний стан господарського середовища реалізації рекреаційно-туристичної діяльності.

Реалізація і розвиток рекреаційно-туристичної діяльності залежать від рівня розвитку суспільства, способу виробництва матеріальних благ, напрямку та результатів науково-технічного прогресу, а також зумовлюються сукупністю суспільно необхідних функцій.

Сфера рекреаційно-туристичного обслуговування підпорядковується теорії центральних місць Кристаллера, яка є основою побудови теоретичної моделі її територіальної структури (ТС). Створення реальної моделі пов'язане з аналізом трьох основних складових: конкретних середовища, діяльності виробника послуги і поведінки клієнта в просторі та часі.

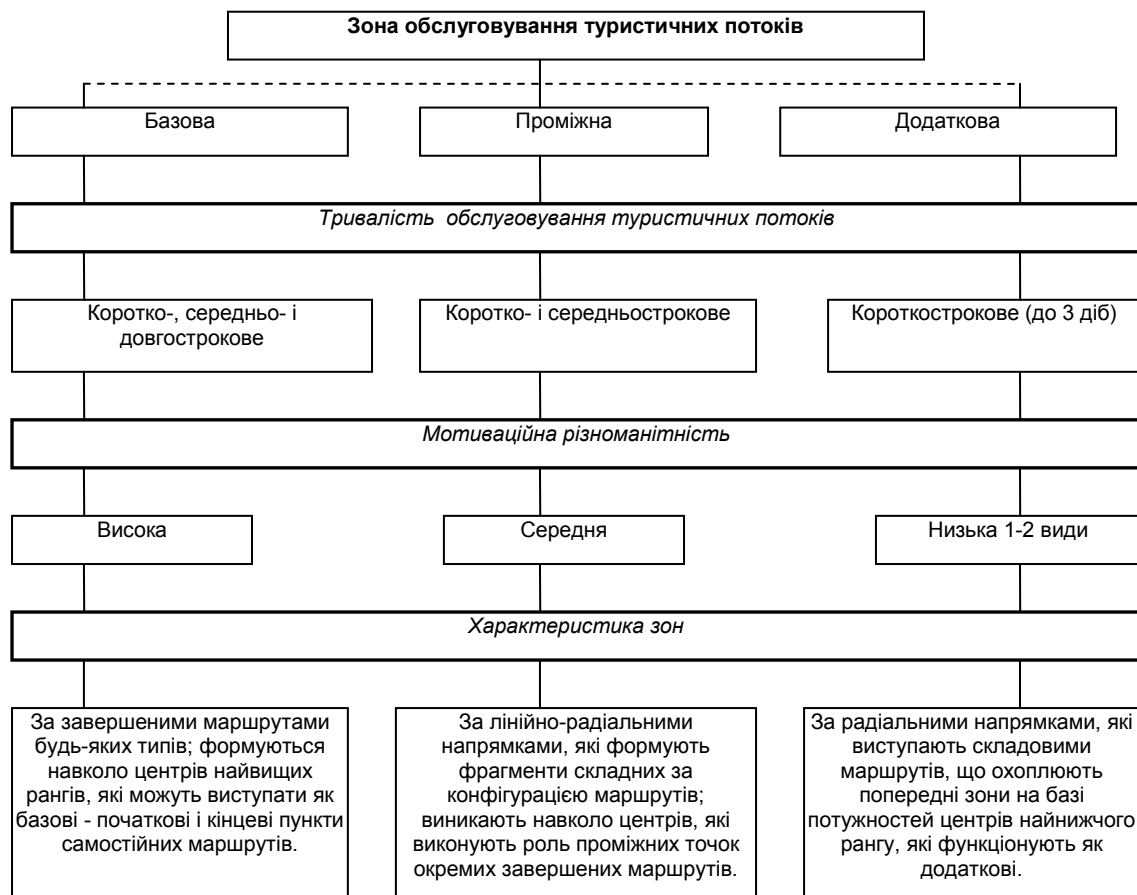

Рис.2. Функціональні зони в організації комплексного обслуговування туристичних потоків

Рекреаційно-туристичні послуги надаються в певних центрах обслуговування (центральне місце – туристський пункт), мають певний ранг, центри обслуговування, що виникають в абстрактному економіко-суспільному ландшафті (рівна територія з рівномірним і однорідним населенням і однаковими транспортними можливостями) при розміщенні в ньому декількох послуг різного рангу, не є однорідним. Ця неоднорідність проявляється в кількісному (кількість послуг, що надається) і якіс-

ному (ранг послуг, що надаються) аспектах. Центри більш низького рангу мають послуги тільки найнижчого рангу і невеликий набір послуг. Центри обслуговування вищого рангу поряд з послугами нижчого рангу будуть мати і послуги вищого рангу і великий набір послуг. В межах певної території формується ієрархія центрів обслуговування – розміщення частин (елементів) цілого від вищого до нижчого.

Пропорційність і взаємне розміщення різних форм територіального зосередження рекреаційно-туристичної діяльності розкриває функціонально-територіальна структура, яка фактично, визначається поєднанням пунктів, центрів, вузлів, які формують різноякісні функціональні райони рекреаційно-туристичного обслуговування. Виділення елементів територіальної структури за допомогою методу суспільно-географічного районування є результатом конкретного аналізу рекреаційно-туристичної діяльності людини під впливом найрізноманітніших факторів. Важливу роль в реалізації взаємодії між елементами функціонально-територіальної структури, як у внутрішньому, так і в зовнішньому аспекті функціонування, відіграє транспортна сітка, яка визначає лінії прямих і зворотних просторових зв'язків як між окремими компонентами туристської індустрії, так і іншими компонентами суспільної системи.

Складний діалектичний процес територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності відбувається в умовах дії об'єктивних факторів, кожний з яких специфічно впливає на розміщення туристичних об'єктів, підприємств супутніх галузей. Рівень розвитку рекреаційно-туристичної діяльності на певній території виражений сукупністю показників забезпеченості закладами туристського господарства, територіальної диференціації, економічної ефективності діяльності туристичних підприємств.

Чітко виражена ресурсна орієнтація рекреаційно-туристичної діяльності обумовлена тим, що елементи територіальної структури не можуть покривати значні території повністю, а прив'язані до місць концентрації ресурсів (необхідно відзначити високу вибірковість попиту щодо ресурсів, які залучаються до реалізації туристичної діяльності), що визначають спрямованість туристських потоків і зосередження підприємств, які їх обслуговують. Визначаємо виділення зон на рисунку.

Функціональні зони в цілому співпадають з культурно-історичними та етнографічними регіонами країни, а сукупність територіально роз'єднаних зон, що виконують однакову функцію, з точки зору маркетингових підходів, дозволяє визначити функціонально-територіальні сегменти пропозиції на національному туристському ринку.

Конфігурація маршрутів в залежності від компактності розміщення різнорангових центрів дозволяє виділити регіональні системи рекреаційно-туристичного обслуговування. Реалізація впливу регіональних центрів на навколишню територію при цьому визначається тим, що керівні функції в них забезпечуються не тільки відповідними елементами управлінської структури, але й закріплюються реальним забезпеченням безперервної підготовки кваліфікованого обслуговуючого персоналу від технологічно-виконавчого до інституційно-управлінського рівня [1, с. 581-582].

УДК 911.3

Висновки. Генералізованим виразом територіальної структури у вигляді взаємозумовленого поєднання елементів та територіальної структури зв'язків між ними є опорний каркас. Його конфігурація забезпечена характеристикою управлінської структури, відображає основні риси територіальної організації туристичної діяльності. В цілому ж регіональний тип територіальної структури, що утворюється в результаті сукупної дії локалізуючих факторів, найчастіше комбінований з елементами лінійно-вузлової, радіальної, багатоядерної конфігурації. Рекомендації щодо територіальної організації рекреаційно-туристичної сфери надано в працях А.Г. Бобкової, В.К. Євдокименка, А.Г. Охріменка, Н.В. Павліхи, Д.М. Стеценка, Л.М. Черчик, І.М. Яковенка та інших. Концепція регіонального розвитку передбачає зосередження об'єкта дослідження на функціональних, соціальних, культурних, інформаційних зв'язках між елементами територіальної організації рекреаційно-туристичної діяльності [2, с.93]. Розвиток рекреаційно-туристичних послуг має базуватися на комплексному використанні рекреаційно-туристичного потенціалу окремих територій з достатньою кількістю ресурсів для задоволення потреб населення у відпочинку і відновленні життєвих сил. Необхідність у психофізіологічному і духовно-інтелектуальному розвитку сил індивіда називається рекреаційно-туристичними потребами. У той же час одна й та ж сама територія може розглядатися як потенційні ресурси для різних видів відпочинку, які здійснюються окремо, послідовно або в комбінації один з одним. Питання про надання переваги окремим видам відпочинку або їх сполученням вирішується, виходячи з технологічної сумісності окремих видів відпочинку та цінності ресурсів для кожного з них. При визначенні технологічної вибірковості слід враховувати, що кожний вид відпочинку являє собою систему занять, пов'язаних із певними властивостями природного середовища. Між окремими заняттями різних видів відпочинку існують певні співвідношення за витратами часу, які можуть змінюватися лише обмежено. Більшість видів відпочинку потребує певного сполучення властивостей природного середовища.

1. Бабарицька В.К., Любіцева О.О. Організація туризму. Навчальний посібник. Частина 1. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 1998. 82 с. (с. 25-27)). 2. Безуглий І.В. Напрями удосконалення територіальної організації регіональної рекреаційно-туристичної системи // Формування ринкових відносин в Україні № 8 (75) 2007. с. 93. 3. Зорин І.В. Квартальнов В.А. Енциклопедія туризму: Справочник. – М.: Финансы и статистика. 2004. – 368 с. – С.158. 4. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Теоретичні основи туризмології: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К., 2005. 5. Ткаченко Т.І. Сталій розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу: Монографія. – К., 2006. 6. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методика: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с. С. 581-582.

Надійшла до редколегії 03.11.10

Н. Короба, асп.

ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПОНЯТЬ "ГЕОПОЛІТИКА" ТА "ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ"

Досліджено проблеми теоретичного визначення змісту понять "геополітика" та "політична географія", аналіз їх сучасного розуміння. Вивчено основні проблеми і тематики сучасного політико-географічного країнознавства. Розглянуто систему категорій, яка склалася в геополітиці.

The problems of theoretical determination of content of concepts "geopolitics" and "political geography" are investigated, it is analysed them modern understanding. Basic problems and themes of modern politico-geographical regional geography are studied. The system of categories, which was formed in geopolitics, is considered.

Постановка проблеми. Нове покоління політико-географів у другій половині ХХ ст. суттєво розширило поле наукового пошуку в дослідженнях політосфери, реабілітувавши геополітику як науку та змінивши дис-

курс політичної географії. Таким чином, сьогодні можна говорити про відновлення актуальності цих двох споріднених наукових дисциплін шляхом переосмислення класичної теоретичної спадщини та здійснення нових

теоретичних пошуків і практичних досліджень. Головна відмінність між класичною геополітикою та сучасною геополітикою полягає у тлумаченні префіксу "гео-". Класична геополітика тлумачить префікс "гео-" буквально в контексті популярного наприкінці XIX ст. географічного детермінізму, і префікс "гео-" у самому понятті свідчив про те, що мова йде про вивчення переважно географічних, просторово-територіальних чинників поведінки держав на міжнародній арені. Сучасна геополітика тлумачить префікс "гео-" не лише як синонім глобального. Дедалі більше досліджень міжнародно-політичних реальностей проводяться й на мезо- та макрорівні (регіональна геополітика, атомістична геополітика тощо) [7, с. 146]. Але саме процеси глобального плану визначають зовнішню політику держави.

Проблема геополітики та політичної географії є однією з актуальних як у філософській, так і в інших гуманітарних (політологія, соціологія) науках, і це обумовило появу низки методологічних проблем. Основною з них є наявність різних визначень геополітики та політичної географії, адже зрозуміло, що, наприклад, філософ чи політолог не буде підходити до вивчення конкретної дисципліни з тих же позицій, що й представник суспільної географії. Все це дозволяє різним авторам, залежно від мети і завдань дослідження, вкладати в поняття "геополітика" та "політична географія" свій зміст. Саме це і обумовлює необхідність розглянути питання про перспективи досліджень зазначеної проблеми.

Постановка завдання і мети. Однією з метою дослідження є розгляд проблемно-концептуальних аспектів теоретичного визначення сутності геополітики та політичної географії як складного й багатогранного явища.

Актуальність дослідження. В сучасних умовах геополітика та політична географія покликані вирішувати невідкладні проблеми не протистояння, а пошуку взаємовигідних контактів та співробітництва. При такому розумінні вони уявляються складовою наукових основ зовнішніх відносин для країни як частини світового господарства і суспільно-політичної спільності. Подальший розвиток геополітики та політичної географії пов'язаний з набуттям ними статусу комплексного міжгалузевого наукового напрямку в дискурсі якого важливу роль відіграє географічне мислення.

Основний матеріал дослідження. Етимологічно термін геополітика складається з двох грецьких слів *гео* – земля і *політікас* – те, що пов'язане з містом і державою, громадянином. Даний термін характеризує місце і конкретно-історичні форми впливу територіально-просторових особливостей геопросторового положення держав чи блоків держав на локальні, регіональні, континентальні або глобальні міжнародні процеси. Геополітика як вчення про географічну зумовленість політичних явищ, особлива галузь знань, яка вивчає зв'язок між географічним середовищем і політикою держави [1].

Концептуальний аспект геополітики розглядає її як проблемну наукову галузь, що досліджує реальну взаємодію і прогноз динаміки геопросторових *силових полів* (військових, економічних, політичних, цивілізаційних, екологічних) на глобальному та регіональному рівні [5, с. 18]. В якості генераторів цих полів виступають – держави, міждержавні угруповання і низка недержавних акторів, зокрема, суб'єктів транснаціонального значення, а в якості механізму взаємодії силових полів – геополітичні інтереси. У результаті фахівцями політгеографами і геополітиками вивчається не просто політична карта світу, а геополітична структура світу.

Геополітика та політична географія є спорідненими науками. Так, сучасні російські дослідники (В. Колосов і М. Мироненко, 2002 [5]), та українські (Б. Яценко,

2007 [7]) запропонували наступне визначення *політичної географії* – це особлива географічна наука в рамках соціально-економічної географії (країнознавча наука), яка досліджує взаємодію територіально-політичної організації суспільства з інтегральним геопростором на рівні держави та її районів. Інтегральний геопростір складається з економічного, соціального, політичного і фізичного просторів і їх накладання створює диференціацію інтегрального геопростору – *суспільно-економічних умов* діяльності (рівня розвитку і структури господарства, розселення, кількісних і якісних характеристик населення тощо). Звідси і об'єкт політичної географії – територіально-політичні системи (ТПС – сукупність елементів політичної сфери, яка функціонує на певній території, відрізняючись між собою за складністю і масштабом), які взаємодіють між собою і з геопростором. А *геополітика* – наука, яка вивчає в єдності географічні, історичні, політичні та інші взаємопов'язані чинники, що впливають на стратегічний потенціал держави. Поняття геополітики характеризує місце та конкретно-історичні форми впливу територіально-просторових особливостей положення держав чи їх блоків на локальні, регіональні, континентальні чи глобальні процеси. Політична географія може бути розглянута не лише як одна з теоретичних передумов виникнення геополітики, але й як історична форма становлення її предмета. Геополітика вивчає питання про те, як держава долає умови і закони геопростору й змушує його служити наміченим цілям.

Об'єкти дослідження політичної географії та геополітики на макрорівні (світосистема) та мезорівні (держава) частково збігаються, предмети ж дослідження є відмінними. Політична географія вивчає ТПС як геопросторове утворення. Геополітика ж є складним і багатовимірним процесом, яке у різних площинах суспільного життя повинно набувати відповідного змісту і форми. Наприклад, у загальнотеоретичному плані геополітика наближається до *філософсько-світоглядної доктрини* і вивчає чи то державу, чи то систему держав як утворення політичні. У плані *практичної політичної діяльності* це, зокрема, певна політична стратегія держави у зовнішньополітичній сфері, що часом веде дослідження з позиції інтересів певної держави і значить є більш заангажована (можна бачити їх і у формі ідеологічних концепцій).

Дослідження, які виходять зі сталих класичних позицій, охоплюють наступні основні проблеми і тематики сучасного політико-географічного країнознавства:

1) *Порівняльний аналіз (або класичний політико-географічний огляд)* особливостей формування і функціонування країн різних регіонів з акцентом на такі теми, як історія формування і морфологічній характеристик території, державні кордони (їх вплив на господарську і політичну сферу прикордонних особливостей), проблеми історичного ядра та столиці держави, проблемні райони ("гарячі точки") або зони сепаратизму та ін.

2) *Політико-географічне (геополітичне) положення держав, регіонів та великих міст*, включно з характером сусідства, проблемою виходу до моря і використанням міжнародних транспортних шляхів. Оцінка їх політико-географічного положення дається на макро-, мезо- та макрорівнях. Нового дихання набули дослідження збагачені ідеями політичного геопростору та "конструювання" простору в ході суспільного розвитку.

3) Динаміка і політична роль політико-адміністративних територіальних систем, тобто ієрархічно організованої сукупності одиниць політико- і адміністративно-територіального поділу. В рамках концепцій територіальності, географічного місця (геопросторового контексту, за Дж. Егнью [15]) з'явилися дослідження

щодо визначення ідентичності, а також співвідношення та взаємодії політичних сил [7, с. 11].

4) Електоральна географія – один із напрямків політичної географії – набуває дедалі більшого прикладного значення.

5) Геопросторові вияви політичного процесу в державі. При цьому проблематика досліджень – співвідношення нація – держава, національна держава як спільнота людей, "політична сила", джерела і детермінанти політичної сили держави, національні інтереси держави.

6) Взаємозв'язок етнічних відносин і конфліктів політичної географії.

7) Вивчення закономірностей будови системи сучасного світового господарства, що має постійну тенденцію до свого ускладнення. В ній поряд із взаємозалежними державними економіками з'явилися нові актори: транснаціональні корпорації й банки, регіональні інтеграційні системи, потужні міжнародні організації, світові міста. Це веде до переосмислення сучасних функцій держави у сферах економіки, суспільних відносин та національної безпеки. Частина компетенції держави делегується або на вищі (інтеграційні утворення, світові міста тощо), або на нижчі (регіони, регіональні центри) рівні системи управління.

Система категорій, які склалися в геополітиці, нині, із збагаченням та зміною її проблематики, швидко розширюється. Окрім таких понять як сфера впливу, буферна зона, баланс могутності, країни-сателіти, лімітроф – тепер у науковий обіг увійшли нові категорії: національний інтерес, динамічна рівновага інтересів, інтеграція-дезінтеграція, поняття "країна-ворота", геополітична траєкторія, геополітичні поля, геопростір і контроль над останнім, інтереси (національні, державні, міждержавні), геополітична формула та геополітичний код (набори політико-географічних передбачень, які лежать в основі зовнішньої політики), експансія (політична, військова, інформаційна, культурна, економічна, етнорелігійна тощо).

Перш за все, слід з'ясувати зміст загального поняття "геополітичний". Складовою "геополітичного" є територіальні відношення, оскільки географічний вимір (географічні розміри об'єктів і процесів, що розглядаються, їх віддаленість, напрямки взаємодії, взаєморозташування, місцезположення тощо) як параметр може суттєво впливати на формування національних інтересів, а отже і на зовнішньополітичну стратегію держави. Звичайно, не всі вони відразу можуть бути задіяні при розгляді конкретних геополітичних понять. Але для відображення геополітичних ознак останніх обов'язково має бути якесь одне з територіальних відношень.

Геополітичні інтереси країни пов'язані насамперед із зовнішніми аспектами її розвитку і виникають завжди у конкретному регіоні, країні (географічна ознака). Геополітичні інтереси формуються: економічною діяльністю країни у певному регіоні світу або континенту; економічним співробітництвом з конкретною країною та його здійсненням через її територію (шляхи сполучень, магістральні трубопроводи); військовими, етнічними та екологічними чинниками тощо. Різні чинники часто взаємозумовлені. Наприклад, етнічна спільність країн є передумовою налагодження культурного та економічного співробітництва. Військова присутність країни може пояснюватися наявністю в неї економічних і стратегічних інтересів у регіоні.

Дуже поширеним є поняття "геополітична ситуація". Його пропонується визначити як існуючий на конкретну дату або протягом певного проміжку часу стан геополітичних положень, геополітичних інтересів і взаємодій країн регіону (світу), а також угруповань країн, місць збройних конфліктів тощо. Поступові зміни у гео-

політичній ситуації відбиває поняття "геополітичний розвиток". Він спостерігається у змінах економічного і політичного статусу країн та характеру їх взаємодії, у розпаді й утворенні країн та їх угруповань, у змінах складу угруповань, у появі або зникненні внутрішньодержавних та міждержавних військових конфліктів. Так, важливим результатом геополітичного розвитку Європи стало розширення військово-політичного блоку НАТО шляхом залучення до нього нових країн: в 1999 році – Польщі, Чехії та Угорщини; в 2004 році – Болгарії, Естонії, Латвії, Литви, Румунії, Словаччини, Словенії; в 2009 році – Албанії та Хорватії. Не менше значення має і приєднання низки країн Центральної і Східної Європи до Європейського Союзу під час першої та другої хвиль його розширення у 2004 і 2007 роках відповідно.

Якщо віднесені до геополітичного розвитку зміни мають докорінний і різкий характер, то доцільно використати поняття "геополітична катастрофа". Розпад Радянського Союзу та світової соціалістичної системи – це глобальна геополітична катастрофа, що безпосередньо охопила територію Центральної і Східної Європи та значну частину Азії, суттєво позначилася на всьому світовому геополітичному розвитку, змінила сам характер взаємодії країн, залишивши у минулому холодну війну. Поняття "геополітичний розвиток" і "геополітична катастрофа" відображають можливі прояви геополітичного процесу. Поняття "геополітичний розвиток", "геополітична катастрофа", "геополітична ситуація", "геополітичний процес" застосовуються для великих регіонів, що охоплюють ряд держав і окремих країн.

Геополітичний процес протягом певного часу характеризується відповідною "геополітичною траєкторією", що визначається як послідовність конкретних геополітичних ситуацій. Слід розрізняти реальні (тобто ті, що вже відбулися) і можливі геополітичні траєкторії. У з'ясуванні можливих траєкторій та умов їх здійснення полягає зміст геополітичного прогнозу. Поліпшення геополітичної ситуації в кінцевій точці траєкторії означає позитивний розвиток, а погіршення – негативний. Геополітичний розвиток може мати одночасно позитивні і негативні наслідки в різних аспектах. Збереження кризових елементів геополітичної ситуації початкового періоду визначає траєкторію як геополітичний тупик. Сукупність усіх можливих траєкторій утворює дерево геополітичного розвитку. Головним завданням геополітичного прогнозу є визначення негативних траєкторій і геополітичних тупиків, з'ясування умов і заходів їх запобігання.

Хочеться зазначити, що в контексті проблем геополітики сучасної України виокремлюються такі напрями дослідження як вивчення феномену "лімітрофності України" [6; с. 11], феномену транзитивної цивілізації [9; 11, с. 233 – 242], феномену розколотої української цивілізації [8]. Публікувалися й праці зарубіжних дослідників, в яких по-різному визначається роль та місце України в глобалізованому світі [2; 4; 10].

Якщо говорити про структуру геополітики, то тут виокремлюються дві сторони – духовна (геополітика як теорія та ідеологія) і практична (геостратегія), які знайшли своє відображення в геополітичній свідомості. Традиційна геополітика, розглядаючи держави як просторові феномени, досліджувала умови зростання їх впливу, природу їхньої взаємодії. Головним у політичному процесі вважався контроль над простором, розширення якого врешті-решт сприяє збільшенню військового, економічного, демографічного та інших ресурсних потенціалів держави. Таким чином, міць тієї чи іншої держави пов'язувалась із розмірами і характером території, яку вона займає. За такого підходу клімат, ландшафт, рослинність, ґрунт, геологія, місцезнаходження розгляда-

лись у якості чинників, що визначають зовнішньополітичні цілі, пріоритети держав і можливості їхньої реалізації. Держава порівнювалась зі своєрідним географічним чи просторово-територіальним організмом, що має специфічні фізико-географічні, кліматичні, ресурсні і інші властивості і надихається (керується) власною волею і інтересами. Тому цілком природно, що початково *геостратегія* тлумачилась тільки як завоювання прямого (військового і політичного) контролю над відповідними територіями. Сьогодні, термін *геостратегія* визначає геополітичне обґрунтування доцільності певних стратегічних напрямів діяльності держави в міжнародних відносинах. В плані генезису, походження останньої передбачає та обумовлює появу й формування реальних геополітичних відносин. Тобто в результаті взаємодії акторів міжнародних відносин формується геополітична структура світу, яка відрізняється від простої політичної карти і виявляється методами геополітичного районування цілісного планетарного простору.

Геополітична структура світу – це основний об'єкт дослідження геополітики, що представлена множиною просторових моделей: протистояння континентальної (теллуричної) і морської (талассократичної) сил, модель Серцевинної землі (Хартленд), концепція "континентального блоку", модель "хартлендримленд", модель світового "уніполю".

Геополітика як феномен свідомості відповідно до певного аксіологічного ядра людини структурується рядом понять і категорій та існує у формі геополітичної свідомості. Остання являє собою специфічну духовну реальність – особливу форму зв'язку географії та політичних відносин, фактично існуючих елементів природної або соціокультурної реальності з політичною поведінкою та політичним мисленням того чи іншого суб'єкта міжнародних взаємодій. Звичайно, коли якийсь з елементів реальності – подія або процес – з погляду відповідного суб'єкта набуває геополітичного значення, то він стає фактом геополітичної свідомості згідно з геополітичною моделлю бачення світу.

Прикладом зазначеного може слугувати поділ країн на "морські" та "континентальні", що обумовлено, перш за все, конфронтацією двох світоглядних парадигм – *мондіалістської та геополітичної* [14, с. 83 – 89]. Ідейно-світоглядні настанови цих парадигм визначають своє власне способом відношення до чуттєвої конкретної реальності простору. Ідеалом мондіалізму є універсалізація політичних, економічних та культурних форм життя з відповідним нівелюванням цінностей традиційних цивілізацій. При цьому, експансія "морської країни" побудованої на принципах лібералізму стає безмежною, інтерес її до чужих територій є засобом задоволення перш за все економічних (сировинних та політичних інтересів, і не пов'язана власне з територіальними інтересами). Ідеалом геополітизму є відстоювання реального світу – соціального, економічного, культурного простору. Тут земля, простір, на якому реалізовує себе нація, є детермінантою національної історії. При цьому нація в консервативному розумінні є довга череда поколінь, нерозривно пов'язаних із землею. Тобто, *геополітизм* – це консервативне бачення міжнародних відносин, де геополітика є ядром зовнішньої політики, що визначається загальним консервативним уявленням про фундаментальну роль землі й території. Отже, геополітика є базовою системою координат сталого, стабільного політичного розвитку людського суспільства. Спільним для мондіалізму та геополітизму є те, що вони відображають зв'язок геополітики та геостратегії.

Науковий рівень геополітичної свідомості знаходить своє відображення в геополітичних кодах країни. Під

останніми зазвичай розуміють набір стратегічних пропозицій, які уряд складає про інші держави при формуванні своєї зовнішньої політики. Так оперативні коди містять оцінку районів за межами кордонів держави з точки зору їхньої стратегічної важливості і в якості потенційних загроз. Вони не лише державно центричні, але й містять особливий погляд на світ та роль і місце країни в ньому. *Водночас коди сприймаються як основні будівельні блоки геополітичних світових порядків і діють на трьох рівнях – місцевому, регіональному, світовому, які інколи можуть вступати в конфлікт між собою.* Відповідно, всі країни мають місцеві коди, більшість мають регіональні, і лише країни, які мають ядерну зброю – глобальні коди (світового рівня) [13, с. 14 – 22].

Зазначимо, що геополітику як філософсько-світоглядну концепцію можна зацепити радше на духовно-екзистенційному, ніж на мисленнєво-раціональному рівні. Цю концепцію можна визначити як систему соціокультурних координат, яка обґрунтовує нації цілепокладучі орієнтири і напрямки розгортання в часі й просторі. Ці орієнтири й напрямки включають в себе такі умовні блоки, освоєння кожного з яких виробляє у свідомості й підсвідомості нації відповідні ідеали, цілі й стереотипи:

1. *Історіософський*, в якому концентрується й узагальнюється історичний досвід нації.

2. *Політичний*, функцію якого загалом можна звести до кристалізації національних захисних настанов, визначення ідеального балансу в забезпеченні ресурсами.

3. *Культурний*, що охоплює весь спектр духовного життя нації (включно з релігією).

4. *Аксіологічний*, що в ньому акумульовано закони, за яким здійснюються міжнародні відносини. Але на практиці, скоріше, є ймовірність існування закономірностей, а не "точних" законів, оскільки ця сфера нагадує стохастичний всесвіт, картину чудернацьких переплетінь численних явищ та процесів, причини й наслідки яких мають несиметричний характер, тому їх опис і пояснення в душі детермінізму, напередвизначеності, безальтернативності, виключення випадковостей є недоцільним.

5. *Футуристичний блок*, який містить візію національного поступу в майбутньому.

Звичайно, ця конструкція є доволі умовною. Однак, при переході до геополітики як політичної практики необхідно переплавляти їх в органічну єдність, утворюючи з них порівняно цілісне поле, синтезувати весь спектр цих різнопланових граней на шляху до поставленої мети.

Висновки. Таким чином, аналіз сучасного розуміння геополітики та політичної географії дозволяє зробити певні висновки. Шлях розвитку цих наук виявився досить тернистим і попереду ще багато "випробувань" та викликів, на які геополітика і політична географія мають достойно дати відповідь використовуючи всі напрацювання у загальнотеоретичному плані та у плані практичної політичної діяльності. Якщо в класичних працях політико-географів політичні процеси і явища інтерпретуються з урахуванням географічних чинників, то в сучасних умовах вже географічні процеси і системи інтерпретуються з урахуванням чинників політичних. Дедалі більш актуальними на сьогодні стають політико-географічні та геополітичні дослідження співвідношення політичних сил на глобальному і регіональному рівнях. Геополітика теж вийшла на вищий рівень: при розгляді предмету дослідження цієї науки саме геополітика взаємодії, а не конфронтації, стає визначальною при формуванні політичної геостратегії на різних рівнях.

1. Андрианов Т. В. Геополитические теории XX века: социально-философское исследование / Л.Э.Венцовский (отв. ред.) РАН Институт научной информации по общественным наукам. – М.: ИНИОН, 1996. – 178 с. 2. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки

и его геостратегические императивы. — М.: Междунар. отношения, 1999. — 256 с. 3. Дергачев В.А. Геоэкономика Украины: (теоретические и прикладные основы) / НАН Украины; Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований. — О. : ИПРЭИ НАНУ, 2002. — 244с. 4. Дугин А. Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Мыслить пространством. — Изд. 3-е, дополн., — М.: "АРКТОГЕЯ-центр", 1999. — 928 с. 5. Колосов В. А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география. — М.: Аспект Пресс, 2002. — 479 с. 6. Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? — К.: Ин-т социологии НАНУ, 2001. — 440 с. 7. Політична географія та геополітика: Навч. посібник / Б.П. Яценко, В.І. Стафійчук, Ю.С. Брайчевський та ін.; за ред. Б.П. Яценка. — К.: Либідь, 2007. — 255с. 8. Скотт Н. Особа в розколотій цивілізації: освіта, світогляд, дії. — Львів: Українські технології, 2005. — 384 с. 9. Філіпенко А. С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність. — К.: Знання, 2007. — 670 с. 10. Хантингтон С. Столкнове-

ние цивилизаций / Хантингтон С.; Пер. с англ. Т. Велимеева, Ю. Новикова. — М.: ООО "Изд-во АСТ", 2003. — 603 с. 11. Черни О.М. Транзитивні цивілізації // Практична філософія. — 2001. — №1. — С. 233 — 242. 12. Шевченко М.М. Лімітроф України // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. пр. / Гол. ред. В.В. Лях. — Вип. 24. — К.: Український Центр духовної культури, 2001. — С. 206 — 216. 13. Шевченко М.М. Феномен культури стратегічного управління сучасного Китаю (геополітичний аспект) // Теорія і практика управління соціальними системами // Щоквартальний науково-практичний журнал. — Харків: НТУ "ХПІ". — 2003. — №4. — С. 14 — 22. 14. Шепелев М. Конфлікт мондіалізму і геополітизму: ідеологічні орієнтири нового глобального світу // Людина і політика. — 2003. — №3. — С. 83 — 89. 15. Agnew John A. Place and Politics in Modern Italy / John A. Agnew. — Chicago, University of Chicago Press. — 2002 — 299 p.

Надійшла до редколегії 08.02.11

УДК 911.3

Г. Ворфлік, асп.

ГЕОКОНФЛІКТОЛОГІЯ ТА ЇЇ ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Розглянуто теоретичні основи геоконфліктології, а також її прикладні аспекти. В якості прикладів наведено гео-конфліктні ситуації навколо головних транспортних коридорів, ресурсних, а також туристсько-рекреаційних районів. Приділено увагу пошуку методів урегулювання конфліктів.

The paper is dedicated to geoconflictology, its theoretical principles and practical significance. Different types of geoconflictological situations are considered, such as conflicts within main transport communications, around important resource areas and the influence of the international conflicts on the tourism.

Постановка проблеми. Геоконфліктологія є новим напрямком у суспільній географії, який зародився в кінці ХХ — на початку ХХІ ст. і нині продовжує формуватися. Створення теоретичних положень і системи основних понять цієї дисципліни, не об'єднаної поки усталеними науковими принципами, спрямовано на пояснення і прийняття рішень з метою прогнозування, контролюваності та уникнення конфліктів різного походження, які проявляються в просторі.

Важливість і актуальність проблеми збройних конфліктів, значний методологічний потенціал географічної науки в даній галузі і в той же час неможливість аналізу просторових аспектів конфліктів у рамках геополітики та політичної географії свідчить про необхідність створення нової галузі суспільної географії — геоконфліктології.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Автор спирається у своїх дослідженнях на країнознавчі теорії, в тому числі теорію "цивілізаційних розломів" С. Хантінгтона. Власне геоконфліктологічні теорії викладені у статтях таких російських вчених, як К. Аксьонов ("Геоконфліктологія як новий науковий напрям", 2007), Е. Гізатуліна ("Абхазський конфлікт: можливі аспекти дослідження в контексті урегулювання", 2007), А. Русецька ("Географічні аспекти заострення національної ідентичності в країнах Східної Європи", 2007), О. Сидоренко ("Укрупнення регіонів: оцінка конфліктогенності", 2008). Серед українських дослідників у галузі геоконфліктології слід виділити Б. Яценка, В. Стафійчука [4]. Механізм впливу політичних конфліктів, зокрема, проявів тероризму, на міжнародний туризм висвітлено у працях українського вченого-географа О. Бейдика [1].

Визначення невирішених сторін проблеми. На початковому етапі формування геоконфліктології в першу чергу необхідні емпіричні дослідження конкретних конфліктних ситуацій в рамках географічної компетенції. При цьому повинні застосовуватися різнобічні методи: аналітико-бібліографічні огляди, особливо досліджень з даної проблематики в західних країнах з їх переважно демократичними поглядами; системно-структурний підхід до визначення об'єкта і предмета досліджень; класифікаційний, порівняльний методи, прийоми моделювання; конкретно-країнознавчий, картографічний (картографування осередків і просторових проявів дії від глобальних до локальних конфліктів) прийоми та ін.

Мета та завдання статті. Метою статті є дослідження геоконфліктології як нового наукового напрямку. Основними завданнями статті є аналіз теоретичних основ геоконфліктології, дослідження типових геоконфліктних ситуацій на прикладі конфліктів навколо головних транспортних коридорів, ресурсних, а також туристсько-рекреаційних районів, а також пошук методів урегулювання конфліктів.

Основний виклад матеріалу. Етимологічно термін "геоконфліктологія" складається з двох грецьких слів: гео — земля, logos — слово, поняття, вчення; та одного латинського: conflictus — зіткнення.

У найбільш загальному вигляді геоконфліктологію можна визначити як певну проблемну наукову галузь, основним завданням якої виступає дослідження політичних конфліктів, як особливих просторово-часових явищ.

Геоконфліктологія — це наука, яка досліджує в єдності географічні, політичні та інші взаємодіючі фактори, які впливають на виникнення, розвиток та наслідки політичних, у тому числі збройних, конфліктів [5, с.14].

Геоконфліктологія, як і всяка дисципліна, тісно пов'язана із суміжними науками. Це, насамперед, суспільна і політична географія, геополітика, геоэкономика, глобалістика, історія, політологія, економіка та інші суспільні науки, що конкретизують природу, механізми розвитку і наслідки конфліктів різного роду. До числа таких наук відносяться також правознавство і державознавство, що вивчають юридичні форми взаємодії людей, як-то: співробітництво, мирне співіснування, протидія або боротьба. Також геоконфліктологія має тісні зв'язки з конфліктологією, психологією, соціальною психологією та соціологією конфліктів, як одними з перших наук, які займаються дослідженням причин виникнення конфліктів та розумінням їх змісту, методів їхнього вирішення та конкретними діями, які б могли призвести до зняття конфронтації (розв'язання конфліктів).

Завданнями геоконфліктології є пошук передумов та факторів, які зумовлюють можливість виникнення і характер політичних (збройних) конфліктів, а також розробка шляхів їх попередження і розв'язання.

На формування, розвиток і розв'язання конфлікту впливає багато факторів. Їх можна класифікувати таким чином: за видом: географічні, політичні, економічні, історичні, соціальні, військові, релігійні, культурні, соціально-психологічні; за масштабом впливу: глобальні,

© Ворфлік Г., 2011

регіональні, національні, локальні; за тривалістю дії: довгострокові, ситуативні.

Для геоконфліктології як географічної галузі знань надзвичайно важливим є дослідження передумов і факторів, які діють на різних просторових рівнях. Сучасний конфлікт являє собою результат складної взаємодії як глобальних факторів (таких як розпад колоніальної системи, глобалізаційні процеси), так регіональних (зіткнення інтересів блоків держав, коаліцій) та локальних (наприклад, особливості історико-культурного розвитку даної території). Їх спільний аналіз дозволяє оцінити мотиви, які призвели до прийняття того чи іншого політичного рішення, ескалації того чи іншого політичного конфлікту, виникненню збройного протистояння.

Наведемо декілька прикладів типових геоконфліктних ситуацій.

Конфлікт в межах транспортних коридорів

Геоконфліктологічні дослідження останнім часом набувають все більшого практичного значення. Наприклад, аналіз геоконфліктної ситуації навколо головних транспортних коридорів відіграє важливу роль для забезпечення міжнародних комунікацій. Так, уздовж узбережжя Сомалі – через Аденську затоку – проходить транзит 50% світового потоку наливних вантажів, близько 30% контейнерних перевезень, майже 25% перевезень нафти. Причому основна частина цього потоку – торгівля між Європою та Східною Азією, включаючи Китай, Японію, Індію, Південну Корею тощо. Наявність у цьому регіоні проблеми сомалійських піратів негативно впливає на економіки ЄС та перерахованих країн, котрі є головними гео економічними конкурентами США [3].

Для захисту транзитних міжнародних комунікацій необхідним є створення систем колективної безпеки на морі. Для цього потрібне об'єднання зусиль усіх держав з метою протистояти піратству та забезпечити морські пересування (передбачається, що кожна держава виділить частину військового кораблів зі свого флоту для системи міжнародної морської безпеки).

Конфлікт навколо ресурсних районів

Прикладом конфлікту в межах ресурсного району є ситуація навколо острова Зміїний у Чорному морі. Конфлікт між Україною та Румунією, який розпочався після закінчення Другої світової війни, був врешті-решт урегульований шляхом досягнення компромісного рішення в Міжнародному Суді. В результаті вимоги обох держав були задоволені частково. Зміїний був усе-таки визнаний островом, а не скелею, як того вимагала Румунія. Шельф Чорного моря, який за даними нещодавніх геолого-розвідувальних досліджень є багатим нафтогазовим районом, був поділений між Україною та Румунією, причому по лінії, встановленій Міжнародним Судом та відмінній від вимог обох держав (територіально на користь Румунії, а за прогнозними запасами нафти й газу Україна отримала значну перевагу). І незважаючи на те, що обидві сторони залишились не в повній мірі задоволені рішенням суду, цей приклад доводить, що мирне врегулювання політичних конфліктів цілком можливе. Інструментами розв'язання таких конфліктів можуть бути переговори, посередництво, а якщо вони не дають необхідного результату, ефективним методом є розв'язання конфлікту засобами міжнародного права.

Врегулювання існуючих конфліктів навколо ресурсних районів є необхідною умовою раціонального використання ресурсів та ефективної співпраці між сторонами в цій галузі. Тому пошук компромісних рішень таких конфліктів – один з головних факторів розвитку економіки в регіоні та налагодження добросусідських стосунків між державами для конструктивної співпраці. І в цьому випадку очевидним є важливе прикладне значення геоконфліктологічних досліджень.

Конфлікт у туристсько-рекреаційних районах

Ще одним прикладом практичного застосування геоконфліктології є аналіз впливу міжнародних (в тому числі збройних) конфліктів на розвиток туризму в рекреаційних районах. Міжнародний туризм є одним з основних джерел доходу для багатьох країн і складає значну частину (близько 30%) світової торгівлі послугами. Це дуже динамічний сектор світового господарства, який розвивається високими темпами, і тому має велике значення для світової економіки в цілому та окремих держав зокрема.

Нестабільна політична ситуація, а тим більше активний збройний конфлікт у регіоні негативно впливає на розвиток туризму. Проведений аналіз стану європейського та світового туризму в умовах суспільно-політичної нестабільності свідчить про те, що терористичні акти по-різному впливають на динаміку його показників і перспективи розвитку туризму. Теракти глобального масштабу призводять до зменшення кількості туристських прибуттів не лише в країні, де вони сталися, а й в інших країнах (хоча цей вплив іноді прихований); теракти регіонального масштабу спричиняють зменшення туристських прибуттів до країни, де стався теракт, на порівняно тривалий період часу (близько 6 місяців) порівняно з аналогічними періодами минулих років; вплив терактів національного рівня проявляється у зменшенні кількості туристських прибуттів до країни протягом 1-2 місяців порівняно з аналогічними періодами минулих років, причому показник кількості туристів менший, ніж очікуваний, на 5-10%; локальні теракти характеризуються переважно незначним впливом на основні туристські показники, їх вплив важко, а іноді й неможливо простежити [1].

У той же час є і приклади позитивного впливу врегулювання існуючих конфліктів на розвиток туризму та економіки держави в цілому. Після розпаду Югославії Словенія та Хорватія почали розвивати свої рекреаційні комплекси і досягли високого рівня економічного розвитку за рахунок притоку доходів та інвестицій від зростаючої кількості міжнародних туристів [2, с. 179-188].

Висновки. Таким чином, геоконфліктологія як новий науковий напрям динамічно розвивається, її становленню сприяє проведення теоретичних та прикладних досліджень в цій галузі, систематизація розрізнених відомостей та об'єднання зусиль вчених у пошуку факторів виникнення та розвитку конфліктів, а також методів їх попередження та конструктивного врегулювання.

Основними теоретичними аспектами є визначення сфери досліджень, об'єкта, предмета геоконфліктології, її системних та інформаційних зв'язків із суміжними науками; систематизація існуючих досліджень в цій галузі; розробка класифікації конфліктів і типології факторів, які впливають на формування, розвиток і розв'язання конфліктів; а також, що видається найбільш важливим, пошук методів та інструментів їх конструктивного врегулювання і попередження.

Прикладне значення геоконфліктології полягає, зокрема, у вивченні геоконфліктної ситуації навколо транспортних коридорів, ресурсних, а також рекреаційно-туристських районів, для забезпечення їх найбільш раціонального використання і сталого розвитку в умовах сучасних суспільних процесів, які відбуваються на світовій арені.

1. Бейдик О.О., Ващук Д.М. Туризм в умовах суспільно-політичної нестабільності. // Український географічний журнал. 2008. №4. – с. 39-44.
2. Логинов Ю.Ф. Влияние межэтнических конфликтов на развитие международного туризма на территории бывшей Югославии. // Вестник СПбГУ. География. Серия 7. Выпуск 4. 2008. – с. 179-188.
3. Максаковский В.П. Географическая картина мира: В 2 кн. – М., 2003.
4. Політична географія і геополітика: Навч. посібник / Б.П. Яценко, В.І. Стафійчук, Ю.С. Браїчевський та ін.; за ред. Б.П. Яценка. – К., 2007.
5. Проблемы геоконфликтологии. В 2 т. Т. 1 / Под редакцией Н.С. Мироненко. – М., 2004.

IV. ЮВІЛЕЇ

ШИЩЕНКУ ПЕТРУ ГРИГОРОВИЧУ – 75!

Колектив географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка щиро вітає професора кафедри географії України, фізико-географа, доктора географічних наук, заслуженого діяча науки і техніки України, члена-кореспондента Національної Академії педагогічних наук України, президента Українського географічного товариства зі славним ювілеєм.

Шищенко Петро Григорович народився 8 лютого 1936 року в с. Покришів Брусиловського району Житомирської області.

Після закінчення школи в 1950 році вступив до Коростишівського педагогічного училища, яке закінчив з відзнакою. В 1954 році вступив до Київського педагогічного інституту (тепер Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова), звідки в 1956 році був переведений до Київського національного університету імені Тараса Шевченка. В 1959 році з відзнакою закінчив географічний факультет цього університету. В 1959-1961 рр. працював в ґрунтознавчих експедиціях на Україні, в Казахстані, Західному Сибіру. З 1961 року до цього часу – аспірант, асистент, доцент, професор Київського університету. В 1984 році захистив докторську дисертацію. В 1971-1995 рр. завідує кафедрою фізичної географії та охорони природи, в 1985-1989 рр. – декан географічного факультету, в 1989-1992 рр. – Проректор з навчальної роботи природничих факультетів Київського університету, в 1992-1994 рр. – професор кафедри фізичної географії та охорони природи, в 1994-1999 рр. – декан географічного факультету, у 1995 – 2000 рр. завідувач новоствореної ним кафедри географії України.

На сьогодні Петро Григорович Шищенко є визначним лідером в галузі вузівської фізичної географії і ландшафтознавства, конструктивно географічних досліджень. Він є один з фундаторів української наукової школи еколого-географічного аналізу. Дидакт – методист з шкільної і вузівської географії. Розробник концепції змісту і стандартів шкільної і базової вищої географічної освіти. Учасник міжнародних географічних конгресів в Гаазі (1996 р.), Сеулі (2000 р.), Глазго (2004 р.), Тунісі (2008 р.).

П.Г.Шищенко веде велику науково-організаційну і громадську діяльність: член спеціалізованої ради по захисту докторських дисертацій, член бюро Відділення дидактики, методики і інноваційних технологій в освіті АПН України, відповідальний редактор "Вісника Київського університету, серія: Географія", голова Науково-методичної комісії з географії Міносвіти України, член Національного комітету з програм ЮНЕСКО "Людина і біосфера". Президент Українського географічного товариства, член редколегії журналів "Географія та основи економіки в школі", "Український географічний журнал", наукових збірників "Географія і сучасність", Української географічної енциклопедії та ін. Очолює головну редакційну колегію Популярної Енциклопедії Школяра, перший том якої "Дивосвіт. Твої перші кроки: Книга для дітей від 6 років" в минулому році вийшов у видавництві "Освіта в Києві".

Петро Григорович є одним з найбільш плідних науковців факультету. Його перу належить понад 500 наукових праць. Автор і співавтор 16 монографій, 18 підручників і навчальних посібників з прикладної фізичної географії України для середніх і вищих закладів освіти, програм вузівських курсів та програм профільного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах, ряду карт до Національного атласу України. За час своєї роботи підготував 8 докторів і 22 кандидатів наук.

Заслуги П.Г. Шищенка відзначені численними почесними нагородами: лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, преміями імені Тараса Шевченка Київського національного університету імені Тараса Шевченка, медаллю імені Григорія Сковороди, знаком "Ушинський К.Д.", Почесною грамотою Верховної Ради України та іншими нагородами. Петро Григорович заслужений професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, почесний професор Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського, почесний доктор (Honoris causa) Ужгородського національного університету.

Щиро бажаємо Петру Григоровичу міцного здоров'я, насиченого творчою працею та досягненнями довголіття й примноження когорти численних учнів та послідовників!

Колектив географічного факультету

У. ПАМ'ЯТАЄМО

ЩЕРБАНЬ МИХАЙЛО ІЛЛІЧ

23 лютого 2011 року минає 90 років від дня народження видатного українського вченого-метеоролога і кліматолога, доктора географічних наук, професора Михайла Ілліча Щербаня.

Народився Михайло Ілліч в с. Зарічанка Чемеровецького району Хмельницької області. З 1927 по 1934 рр. навчався в Зарічанській семирічній, а з 1934 по 1937 рр. – в Зарічанській середній школі. В цьому ж році вступив на географічний факультет Київського університету, де і навчався до початку Великої Вітчизняної війни, закінчивши чотири курси.

В червні 1941р. в складі першого добровільного винищувального батальйону виїхав на фронт. Брав участь в боях під ст. Чеповичі (Житомирська обл.) і на р.Тетерів, ст. Малин і Турчанка (Житомирська обл.), в боях за Львів, на Сандомирському плацдармі, на Одері, Нейсе і Ельбі, як рядовий боєць-розвідник. Нагороджений медалями "За відвагу", "За взяття Берліна", "За перемогу над Німеччиною" а за форсування Одера – орденом "Слави III ст." З серпня 1944р. по лютий 1945р. перебував у Польській Народній Республіці в складі військ I Українського фронту. Демобілізований в кінці жовтня 1945 року і з 13 листопада 1945 року був поновлений в складі студентів географічного факультету Київського національного університету.

1945 р. закінчив географічний факультет Київського університету. Ще будучи студентом вступив на роботу в Київську геофізичну обсерваторію, куди після закінчення університету і отримав направлення.

В жовтні 1950 році вступив до аспірантури Київського державного університету за спеціальністю метеорологія та кліматологія, яку успішно закінчив у листопаді 1953 р. З листопада 1950 року по вересень 1953 р. – викладач; 1953 – 1957 рр. старший викладач; з 1957 року – доцент кафедри метеорології і кліматології.

У 1976 р. Щербань М.І. здобув наукову ступінь доктора географічних наук, захистивши дисертацію "Мікроклімат природних та перетворених ландшафтів рівнинної частини Української РСР (теорія та експеримент)". В 1977 р. отримав звання професора. 1968 – 1980 рр. – декан географічного факультету.

За планом міжвузівського обміну між нашим університетом і зарубіжними університетами читав лекції з мікрокліматології та клімату України у Лейпцігському (1967), Ягеллонському (1968), Дебреценському (1969), Рейк'явінському (1971) університетах.

Виконував велику громадську роботу, працюючи членом партійного комітету університету, головним Вченим секретарем Географічного Товариства Української РСР, головою науково-методичної ради географічної секції міського відділення товариства "Знання".

Перу Михайла Ілліча належать понад 300 праць, серед яких 9 монографій та навчальних посібників. Основні праці присвячені сучасним проблемам метеорології та кліматології, радіаційному та тепловому режиму земної поверхні та атмосфери, клімату земної кулі, мікроклімату сучасних міст, актуальним питанням охорони навколишнього середовища, історії географічної науки. Свідченням вагомості наукових досліджень М.І. Щербаня є присудження йому в складі колективу авторів у 1993 р. звання лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки за цикл колективних монографій "Теоретичні основи регіонального природокористування в Україні".

Михайлу Іллічу було властиве доброзичливе ставлення, демократизм та доступність, м'якість і людяність, почуття гумору, порядність та шляхетність, що викликали повагу та любов оточуючих.

Після важкої хвороби М.І. Щербань помер у серпні 2000 р. і похований у Києві.

З повагою,

Колектив географічного факультету

Наукове видання

ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ГЕОГРАФІЯ

Випуск 58

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей. Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Підписано до друку 16.03.11. Формат 60x84^{1/8}. Вид. № Гр1. Гарнітура Arial. Папір офсетний.
Друк офсетний. Наклад 300. Ум. друк. арк. 7,1. Обл.-вид. арк. 7,6. Зам. № 211-5584.

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"
01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43
☎ (38044) 239 32 22; (38044) 239 31 72; (38044) 239 31 58; факс (38044) 239 31 28
E-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua
WWW: vpc.univ.kiev.ua